
بسم الله الرحمن الرحيم

ف
FECR

Fecr Yayınları: 642

Azmu'l-Umûr
KARARLILIK GEREKTİREN İŞLER

Dr. Mehmet Zeki DOĞAN

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Editör
Dr. Nurettin ÇİFTÇİ

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Şubat 2023

ISBN: 978-625-8304-90-9

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

Azmu'l-Umûr

KARARLILIK GEREKTİREN İŞLER

Dr. Mehmet Zeki DOĞAN

Ankara 2023

Dr. Mehmet Zeki DOĞAN

1975 yılında Mardin'in Dargeçit ilçesine bağlı Hacı Hamza köyünde dünyaya geldi. İlkokulu Savur'da, ortaokulu Diyarbakır'da, lise öğrenimini ise Batman İmam Hatip Lisesi'nde tamamladı. 1990-2000 yılları arasında Doğu ve Güney Doğu Medreselerinde nahiv, sarf, mantık, meâni, akâid, fıkıh, tefsir ve hadis eğitimini aldı. 1997 yılında Van'da İmam Hatip olarak göreve başladı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun olduktan sonra 2014 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *İ'râbu'l-Kur'ân ve Me'âni'l-Kur'ân Açısından Kalem Sûresi ve Tefsiri* adlı teziyle Yüksek Lisans eğitimini tamamladı. Daha sonra 2016-2020 yılları arasında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde *Bilimsel Tefsir Açısından Kur'ân'ın İ'câzı* adlı doktora çalışmasını tamamladı. 2022 yılında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı'na Dr. Öğr. Üyesi olarak atandı. Yazarın *Kur'ân'ın Bilimsel İ'câzı* (Hiper Yayınları, 2021) adlı yayınlanmış eseri dışında ulusal ve uluslararası değişik dergilerde yayınlanan birçok madde, tebliğ ve makalesi bulunmaktadır.

Bu çalışmamı hayatın birçok yükünü üzerine alarak
işimi kolaylaştırmak için gayret gösteren
fedakâr eşime ve sevgili çocuklarıma ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ---------- 9

1. TAKVA ---------- 21
1.1. Takva Kelimesinin Kavramsal Çerçevesi ---------- 17
1.2. Takvanın Önemi ---------- 31
1.3. Muttakîlerin Özellikleri ---------- 36
1.4. Takvanın Kazandırdıkları ---------- 40

2. NAMAZ ---------- 47
2.1. Namaz Kelimesinin Kavramsal Çerçevesi ---------- 48
2.2. Namazın Önemi ---------- 51
2.3. Namazın Kazandırdıkları ---------- 62
2.4. Namazı Terk Etmenin Hükmü ---------- 72

3. EMİR Bİ'L-MA'RÛF NEHİY 'ANİ'L-MÜNKER -------- 81
3.1. Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy 'ani'l-Münker İlkesinin Kavramsal Çerçevesi ---------- 83
3.2. Emir bi'l-Ma'rûf nehiy 'ani'l-Münker İlkesinin Önemi -88
3.3. Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy 'ani'l-Münker Görevinden Sorumlu Olanlar ---------- 112
3.4. Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy 'ani'l-Münkerin Yöntemi ---- 117

4. SABIR ---------- 127
4.1. Sabır Kelimesinin Kavramsal Çerçevesi ---------- 128
4.2. Sabrın Önemi ---------- 134
4.3. Sabredilmesi Gereken Durumlar ---------- 144
4.4. Sabrın Mükâfatı ---------- 152

5. AFFETME ---------- 165
5.1. Af Kelimesinin Kavramsal Çerçevesi ---------- 166
5.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Af Örnekleri ---------- 170
5.3. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Hayatından Af Örnekleri - 180

SONUÇ ---------- 203
KAYNAKLAR ---------- 207

ÖN SÖZ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla

Bizleri yaratan ve en üstün kılan Yüce Rabbimize hamd; Kur'ân-ı Kerîm'i bizlere en güzel şekilde tebliğ ve tebyin eden sevgili peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.)'e salât; onun âline, ashâbına, ümmetine ve siz değerli okuyucularıma selâm olsun.

Yüce Allah, insanı akıl, fikir ve iradeyle donatarak ona sayısız ikrâmda bulunmaktadır. Bu ikrâmların başında İslâm dininin hükümlerini mükemmel bir şekilde açıklayan, doğruyu yanlıştan ayıran, emirlerine uyanları iki cihan saadetine erdiren, ahlaklı bir nesil yetiştirmeyi hedefleyen, müminlere rahmet ve rehber olan Kur'ân-ı Kerîm gelmektedir. Yüce Allah'ın kelâmı olan Kur'ân'a karşı müminlerin birçok görevi bulunmaktadır. Bu görevlerin başında onu doğru anlamak gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'i tam anlayabilmek için onda yer alan temel kavramları doğru tanımak gerekmektedir. Zira isabetli bir düşüncenin alt yapısı ancak doğru ifâde edilen ve iyi anlaşılan kavramlarla mümkün olabilmektedir. Kavramlar doğru anlaşılmadığında beraberinde çeşitli yanlış yaklaşımlar ortaya çıkmakta ve bunun neticesinde de Kur'ân-ı Kerîm'in hayat veren evrensel mesajlarından istenilen düzeyde istifâde edilmemektedir.

Üstün değerler manzumesi olan Kur'ân-ı Kerîm'de önemli pek çok temel kavram bulunmaktadır. Bu önemli kavramlardan biri, kararlılık gerektiren işler anlamına gelen

"azmu'l-umûr" terkibi temayüz etmektedir. Bu terkiple, insanların izzet ve şerefini muhafaza eden; toplumu kemale erdiren ve ıslah eden; toplumda iyilik, hak ve adalet ruhu yerleştiren; toplumda bulunan zulüm, haksızlık, sapıklık, eğrilik, fesat ve kural dışılığı düzelterek hayatın her safhasını kucaklayan; birlik ve beraberlik içinde insanların yaşamalarını kolaylaştıran; ideal bir müminin yetişmesinde önemli işlevlere sahip olan takva, namaz, affetme, sabır ve emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker ilkelerinin İslâm'daki önemi Kur'ân-ı Kerîm'de vurgulanmaktadır.

İşte elinizdeki çalışma da, bu düşüncenin bir ürünü olarak zuhur etmiş ve "azmu'l-umûr" olarak ifâde edilen kararlılık gerektiren işler ele alınmıştır. Çağımızda biz insanların en çok muhtaç olduğu söz konusu işlerin dindeki yeri, konumu ve işlevini anlamaya çalıştığımız bu çalışma, giriş dışında beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, takvanın kavramsal çerçevesi, dindeki önemi, muttakilerin özellikleri ve takvanın sahibine kazandırdıkları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, namazın kavramsal çerçevesi, dindeki önemi, hikmetleri, kazandırdıkları, namazı terk etmenin bahaneleri ve hükmü ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker prensibinin kavramsal çerçevesi, dindeki önemi, usûlü ve kapsamına temas edilmiştir. Dördüncü bölümde de sabrın kavramsal çerçevesi, dindeki önemi, sabredilmesi gereken durumlar ve sabredenlerin mükâfatına yer verilmiştir. Beşinci bölümde ise affın kavramsal çerçevesi, Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatında af örneklerine dikkat çekilmiştir. Çalışmada, her kesimden insanın rahatlıkla okuyup anlayabileceği bir üslûpla yazılmasına önem verilmiştir.

Çalışmam boyunca bana katlanmakla kalmayıp teşvik eden ve ihmallerime sabreden eşime ve çocuklarıma; yanı başımda dualarıyla bana manevî destekte buluna muhterem anneme; çalışmamı okuyarak yaptıkları önerileriyle katkıda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Nurettin ÇİFTÇİ Bey'e teşekkür ederim. Son olarak böyle bir çalışmayı tamamlamayı lütfeden, maddî ve manevî gerekli bütün imkânları bana bahşeden Yüce Rabbime sonsuz hamd ve senâlarımı sunuyorum.

Gayret bizden, başarı ve inayet Yüce Allah'tandır.

Mehmet Zeki DOĞAN
Van-2023

GİRİŞ

Yüce Allah, emir ve yasaklarını insanlığa Kur'ân-ı Kerîm'in diliyle sunmaktadır. Bu nedenle Yüce Allah'ın kelâmını doğru anlamak gerekmektedir. Kur'ân'ı doğru anlayabilmek için de onda yer alan kelime, kavram ve terkiplerin hangi manada kullanıldığını iyi bilmek gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok temel kavram bulunmaktadır. Bu temel kavramlardan biri kararlılık gerektiren işler anlamına gelen "azmu'l-umûr" terkibidir. Bu terkibin zihinlerde daha iyi anlaşılması için öncellikle onu meydana getiren "azm" ve "umûr" sözcüklerinin etimolojik tahlilini yapmakta fayda olacaktır.

'Azmu'l-umûr kavramı, bir izâfet terkibidir. Bu terkipte sıfat mevsûfa izâfe edilmiştir. Böyle bir terkip gramer kuralları açısından şaz ve sıra dışıdır. Zira söz konusu terkibin aslı "el-umûru'l-'azm" şeklindedir. Ancak "azm" kelimesi ism-i fâil anlamındaki bir mastar olup, tekil, çoğul, müzekker ve müennesi bir olunca, müfret sığasıyla "emr"in çoğulu olan "el-umûr" sözcüğüne sıfat olmuştur.[1]

"Azm" kelimesi, sözlükte "bir şeye kesin karar vermek,[2] ısrarla istemek,[3] kast etmek,[4] kesin irade,[5] sabır, yemin,[6] niyet

---

[1] Muhammed Tâhir b. 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnîsiyye, 1984), 25/122-123; Mehmet Halil Çiçek, *Kavram Atlası Tefsir 1* (Ankara: Gazi Kitap Evi, 2020), 193.

[2] Ebî 'Abdurrahmân Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, ed. Mehdî el-Mehzûmî - İbrâhîm es-Sâmirâî (b.y.: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 1/363; Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muhammed 'Ûd Murra'b (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 2001), 2/90; Hüseyn b. Muhammed b. Mufaddal el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân* (Dımaşk: Dâru'n-Neşr, Dâru'l-Kalem, ts.), 565.

edilen bir şeyde kararlı ve sebatlı olmak[7]" gibi anlamlara gelmektedir. Bu sözcük, Arapça'da genellikle kararlılık ve sebat anlamında kullanılmaktadır. Bundan dolayıdır ki Araplar, "şu işi yapmaya kesin karar verdim" anlamına gelen عَزَمْتُ الأَمرَ işte sebat kararlılık gerektiren bir bir kişinin "ve وعَزَمْتُ عَلَيْهِ[8] göstermediğini" ifâde etmek için مَا لفُلَانٍ عَزِيمَة ifâdelerini kullanmışlardır.[9] Ancak "azm" sözcüğü bazen yemin anlamına da gelmektedir. Nitekim عَزَمْتُ عَلَيْكَ لتفعلنَّ "yemin ederim ki sen şu işi yapacaksın" cümlesinde yer alan "azm" sözcüğü yemin manasındadır.[10] Ayrıca söz konusu sözcük, Benî Hüzeyl kabilesinin lügatinde sabır anlamına da gelmektedir. Nitekim onlar, مَالِي عَنْكَ عَزْم "senin sabrın yoktur" tabirindeki "azm" kelimesini sabır anlamında kullanmışlardır.[11] Aynı zamanda efsun okumaya, büyü yoluyla cin ve ruh çağırmaya عَزِيمَة;[12] musibetlere uğramış kişiler üzerine, o musibetten kurtulmak amacıyla okunan âyetlere عَزَائِم الْقُرْآن[13] ve Kur'ân okuyucusunun secde

---

3 Ebî Hüseyn ʿAhmed b. Zekeriyâ b. Fâris, *Mekâyîsi'l-luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (y.y.: İtihâdu'l-Kitâbi'l-ʿArab, 2001), 4/308.

4 Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.), 12/399.

5 Şerif el-Cürcânî, *et-Taʿrifât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, 2013), 152.

6 Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 2/91.

7 Mehmet Halil Çiçek, *et-Teʿârîf ve't-teʿâbîr* (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-ʿİlmiyye, 2020), 182.

8 İsfahânî, *Müfredât*, 565; İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, 12/400.

9 Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ʿAyn*, 1/363; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 2/90; İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-luğa*, 4/308; İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, 12/400.

10 Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 2/91.

11 Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 2/91; İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, 12/400.

12 Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ʿAyn*, 1/363; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 2/91.

13 Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ʿAyn*, 1/363; İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-luğa*, 4/308; İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, 12/400.

etmesi gereken âyetlere de عزائِم السُّجودِ denilmektedir.[14] Bütün bu bilgilerden hareketle "azm" sözcüğünün temelinde, ısrarla istemek, iradede ciddiyet göstermek, bir işi bitirmeye kesin karar vermek, her hangi bir meselede kararlı, sebatlı ve sabırlı olmak gibi manaların ön plana çıktığı görülmektedir.

'Azmin dindeki öneminden dolayı "azm" sözcüğü, beş âyette isim,[15] dört âyette de fiil[16] olmak üzere toplamda Kur'ân-ı Kerîm'de dokuz defa geçmektedir.[17] Söz konusu sözcük, Kur'ân'da geçtiği bağlama göre değişik anlamlarda kullanılmaktadır. "Azm" sözcüğünün Kur'ân'daki anlamlarından biri karar vermektir. Kadınlarından uzaklaşmaya yemin eden erkeklerin dört ay beklemeleri gerekmektedir. Ancak bu süre içinde yeminlerinden vazgeçtikleri takdirde Yüce Allah'ın çok bağışlayıcı ve sonsuz merhamet sahibi olduğuna dikkat çekilmektedir. Eğer boşanmaya karar verirlerse Yüce Allah'ın her şeyi işittiği ve bildiği vurgulanmaktadır.[18] Böyle bir kadınının durumuna temas eden şu âyette "azm" sözcüğü karar vermek anlamındadır:

وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Eğer boşanmaya karar verirlerse, şüphe yok ki Allah her işitir ve bilir."[19]

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah'ın rahmeti sebebiyle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmetine yumuşak davrandığı, eğer o,

---

[14] Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 2/91; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 12/400.

[15] Âl-i İmrân 3/186; Tâhâ 20/115; Lokmân 31/17; eş-Şûrâ 42/43; el-Ahkâf 46/35.

[16] el-Bakara 2/227, 235; Âl-i İmrân 3/159; Muhammed 47/21.

[17] Muhammed Fuâd Abdulbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li alfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, ts.), 461.

[18] el-Bakara 2/226.

[19] el-Bakara 2/227.

kaba ve katı yürekli olsaydı etrafındakilerin dağılıp gideceği ifâde edilmektedir. Ayrıca onların kusurlarını affetmesini ve onları bağışlamasını dilemekte; bir konu hakkında karar vermeden önce ashâbıyla istişare etmesini ve kararını verince de Rabbine tevekkül etmesini emretmektedir. Söz konusu emirlere dikkat çeken şu âyette "azm" kelimesi karar vermek anlamındadır:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْۚ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْاَمْرِۚ فَاِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِۜ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

"Sen sırf Allah'ın lütfettiği merhamet sayesinde onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır, giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever."[20]

"Azm" kelimesinin Kur'ân-ı Kerîm'deki anlamlarından biri de kalkışmaktır. Kur'ân-ı Kerîm'de ifâde edildiğine göre kocası ölmüş olan bir kadının dört ay on gün iddet beklemesi gerekir. Bu süreden sonra kadın, evlenmesi caiz olan herhangi bir erkekle evlenmesinde sakınca yoktur. İddet süresini bekleyen bir kadına üstü kapalı bir şekilde evlenme teklifi yapılabilir. Ancak meşru konuşma dışında onunla gizli konuşmak, sözleşmek ve nikâh kıymaya teşebbüs etmek yasaktır.[21] İddeti bekleyen böyle bir kadınla bırakınız nikâh kıymayı, onunla evlenme akdi yapmaya teşebbüs etmeyi bile yasaklayan şu âyette "azm" sözcüğü, kalkışmak anlamındadır:

---

[20] Âl-i İmrân 3/159.

[21] el-Bakara 2/234-235.

" ... وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهٗ ..."

"...Bekleme emri süresine ulaşmadıkça evlenme akdi yapmaya kalkışmayın..."[22]

"Azm" sözcüğünün Kur'ân'daki anlamlarından bir diğeri de ciddiyet ve kesinliktir. Müminler, cihadın şerefine ve sevabına nail olmak için savaşın farziyeti hakkında bir sûrenin inmesini arzuluyorlardı. Münafıklar da bu arzuya katılmış gibi görünüyorlardı. Fakat böyle kesin hükümlü bir sûre inince münafıkların gerçek yüzleri ortaya çıktı ve tıpkı ölüm korkusu yüzünden baygınlık geçiren insanlar gibi Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bakmaya başladılar. Oysa onların gönülden itaat etmeleri, güzel söz söylemeleri ve Yüce Allah'a verdikleri sözde durmaları gerekiyordu. Zira bu durum kendileri için daha hayırlıydı.[23] Münafıkların söz konusu tutumlarına dikkat çeken şu âyette "azm" sözcüğü ciddiyet ve kesinlik anlamına gelmektedir:

فَاِذَا عَزَمَ الْاَمْرُ ۗ فَلَوْ صَدَقُوا اللّٰهَ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ۚ

"İş (savaş emri) ciddiyet kazanınca Allah'a karşı sadâkat gösterselerdi onlar için hayırlı olacaktı."[24]

"Azm" kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de yeterli bir irade anlamına da gelmektedir. Yüce Allah, Hz. Âdem'i yaratıktan sonra ona şeytanın kendisine düşman olduğunu, cennete acıkmanın, çıplak kalmanın ve susamanın olmayacağını emretmişti. Ancak Hz. Âdem, şeytanın yeminine kanarak yasaklı olan ağaçtan yiyerek daha önce Yüce Allah'a vermiş olduğu sözü unuttu ve bu konuda gerekli bir azme sahip olmadı.[25] Hz.

---

22 el-Bakara 2/235.

23 Muhammed 47/20-21.

24 Muhammed 47/21.

25 Tâhâ 20/115-127.

Âdem'in şeytanın kışkırtması karşısındaki yetersiz sebatını beyân eden şu âyette "azm" kelimesi yeterli bir irade anlamına gelmektedir:

وَلَقَدْ عَهِدْنَآ اِلٰٓى اٰدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهٗ عَزْمًا

"Biz daha önce Âdem'den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir irade görmedik."[26]

"Azm" sözcüğü, Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberler için "ülü'l-'azm" tabiri olarak da geçmektedir. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'i (s.a.s.) kavminin inkâr ile zulümleri karşısında bunalıp da hemen onların cezalandırılmasını istememesini emrettiği, azim ve kararlılık sahibi peygamberler gibi sabırlı olmaya çağırıldığı şu âyette "ulu'l-'azm" tabiri geçmektedir:

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ اُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَّهُمْ

"O halde sen de azim ve irade sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sabret. Onlar için de acele etme…"[27]

"Azm" kelimesi, Kur'ân'da üç âyette kararlılık gerektiren işler anlamına gelen 'azmu'l-umûr tamlaması şeklinde de geçmektedir.[28] Bu tamlama İslâm'da önemli bir konuma sahip olan takva, namaz, affetme, sabır ve emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker ilkeleri için kullanılmaktadır.[29] 'Azmu'l-umûr ifâdesi, çalışmamızın konusunu teşkil ettiği için giriş bölümünde bu kısa bilgiyle iktifa edeceğiz.

"Azm" sözcüğü, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde de değişik kalıplarda geçmektedir. Bu kelimenin hadislerdeki kullanımı, genel olarak sözlük anlamına uygunluk arz etmek-

---

[26] Tâhâ 20/115.

[27] el-Ahkâf 46/35.

[28] Âl-i İmrân 3/186; Lokmân 31/17; eş-Şûrâ 42/43.

[29] Âl-i İmrân 3/186; Lokmân 31/17; eş-Şûrâ 42/43.

tedir.[30] Nitekim Hz. Peygamber'in خَيْرُ الْأُمُورِ عَوازِمُها "en hayırlı emirler 'avâzim/farz olan emirlerdir." hadisinde yer alan عَوازِم sözcüğünden, Yüce Allah'ın sebat ve kararlılıkla yapılmasını istediği farz emirler kastedilmektedir.[31]

Kur'ân-ı Kerîm'de "azm" kelimesine anlamca yakın olan birçok sözcük bulunmaktadır. Nitekim irade,[32] kuvvet,[33] sabır,[34] ısrar[35] ve hemm,[36] gibi sözcükler "azm" lafzının müteradifleri olarak Kur'ân'da geçmektedir. Ayrıca anlamca "azm" kelimesine zıt olan tereddüt,[37] reyb,[38] murib[39] ve şek[40] gibi sözcükler de Kur'ân-ı Kerîm'de yer almaktadır.

Yukarıdaki âyet ve hadislerden, "azm" kökünden türeyen sözcüklerin çeşitli formlarda yer aldığı, kesin karar vermek, ısrarla istemek, gerekli irade, bir işte kararlı ve sebatlı olmak gibi

---

30 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr, thk. Mustafa Dîb el- Buga (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1422/2001), "Cenâiz", 2; "Enbiyâ", 42; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, ts.), "Zikr, Dua, Tevbe", 3; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb b. Muharrem el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 5/376; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 12/400.

31 Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 2/91.

32 el-Mâide 5/29; et-Tevbe 9/46; el-Hac 22/25; el-Kasas 28/27.

33 el-Bakara 2/23; el-A'râf 7/145; Hûd 11/80; Meryem 19/12; Fussilet 41/15.

34 Tâhâ 20/115.

35 Âl-i İmrân 3/135; el-Câsiye 45/8; Vâkıa 56/46; Nûh 71/7.

36 Âl-i İmrân 3/122; en-Nisâ 4/13; el-Mâide 5/11; et-Tevbe 9/13; Yusûf 12/13, 24; Fâtır 35/5.

37 et-Tevbe 9/45.

38 el-Bakara 2/2, 23; Âl-i İmrân 3/9; en-Nisâ 4/87.

39 Hûd 11/62, 110; İbrâhîm 14/9; Fussilet 41/45.

40 en-Nisâ 4/157; Hûd 11/62; Yûnus 11/94,104.

manaları ifâde etmek için kullanıldığı ve kök anlamıyla genel manada örtüştüğü görülmektedir.

'Azmu'l-umûr terkibinin ikinci kavramı olan "umûr" ise "emr" kelimesinin çoğuludur. "Emr" kelimesi, sözlükte genel olarak iki farklı anlama gelmektedir. Bu anlamlardan biri "iş ve durum"dur.[41] Kur'ân-ı Kerîm'de emir genellikle iş ve durum anlamına gelmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de iki yüzden fazla âyette yer alan emir kelimesi ve türevleri daha çok bu anlamda kullanılmaktadır.[42] 'Azmu'l-umûr kavramındaki "umûr" sözcüğü de Kur'ân-ı Kerîm'de on üç âyette geçmekte olup[43] iş ve durum anlamına gelmektedir. Emrin ikinci anlamı da bir insanın kendinden daha aşağı durumda olan birisine "yap" diyerek ondan bir işin yapmasını istemektir.[44] Emir bu anlamda az da olsa Kur'ân-ı Kerîm'de geçmektedir.[45]

Yukarıdaki bütün bilgilerden, 'azmu'l-umûr terkibinin Kur'ân-ı Kerîm'in önemli kavramlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Zira İslâm'ın temel konuları arasında yer alan takva, namaz, af, sabır ve emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker ilkeleri Kur'ân-ı Kerîm'de 'azmu'l-umûr olarak ifâde edilmektedir. İşte bizde bu yüzden çalışmamızda kararlılık gerektiren işler anlamına gelen 'azmu'l-umûr'un dindeki önemini ve fonksiyonunu yeniden analiz etmeye çalışacağız. Kararlılık gerektiren söz konusu işlerin dindeki önemli işlevini daha doğru anlayabilmek için öncellikle her türlü ibadetin temeli olan takva kavramı üzerinde durulacaktır.

---

41 İsfahânî, *Müfredât*, 1/45.

42 Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 76-79.

43 Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 79.

44 Cürcânî, *Ta'rifât*, 40.

45 el-A'râf 7/77, 150; ez-Zâriyât 51/44; et-Talâk 65/8).

1. TAKVA

Yüce Allah, insanların söz, fiil ve davranışlarını Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli kavramlarla ifâde etmektedir. İnsanları iman, itaat, hak, adalet ve ihsan gibi güzel hasletlerle niteleyip değerlendiren terimlerin başında takva kavramı gelmektedir. Zira takva kavramı her türlü ibadetin temeli, her şeyin başı, bütün hayırların hülasası ve cennete girmenin temel şartıdır. Bundan dolayı takva kavramı Kur'ân'da 'azmu'l-umûr olarak ifâde edilmekte[46] ve Kur'ân'ın ana konularından biri sayılmaktadır. Bu yönüyle takva, Yüce Allah'ın emrettiği her güzel hasleti ve O'nun yasakladığı her kötü işi terk etmeyi ifâde eden diğer bütün Kur'ân terimlerini içermektedir.

Kur'ân'da kararlılık gerektiren temel ilkelerinden biri olan takva kavramının ele alındığı bu birinci bölümde, öncelikle takvanın kavramsal çerçevesi hakkında bilgi verilecektir. Ardından takvanın dindeki yeri ve önemi incelenecektir. Daha sonra muttakilerin özellikleri ve takvanın sahibine kazandırdıkları üzerinde durulacaktır.

1.1. Takva Kelimesinin Kavramsal Çerçevesi

Kur'ân'da 'azmu'l-umûr olarak ifâde edilen temel ilkelerden biri "takva" kavramıdır.[47] Sözlükte "bir nesneyi, rahatsız edecek ve ona zarar verecek şeylerden korumak" anlamındaki "vikâye" mastarından türetilmiş olan "takva" kelimesi[48] sözlükte; "insanın kendi canını korkulan şeylerden korumak-

[46] Âl-i İmrân 3/186.

[47] Âl-i İmrân 3/186.

[48] İsfahânî, *Müfredât*, 2/530.

tır."[49] Takva kelimesinin sözcük anlamı yanında bazen mecâzî olarak korku takva diye adlandırılmış bazen de takva korku olarak isimlendirilmiştir.[50] Ayrıca takva sözcüğü, iki şey arasına engel olma manasına da gelmektedir. Zira Araplar, kişinin kendisiyle bir şey arasına kalkanı engel yapmak için اِتَّقاه بالتّرس ifâdesini kullanmışlardır.[51]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisinde de takva sözcüğü, iki şey arasında kalkan olma anlamında kullanılmıştır:

اِتَّقُوا النَّار ولو بِشِقِّ تمرة "Yarım hurma bile olsa (sadaka vererek) kendinizi cehennemden koruyunuz."[52] Allah Resûlü'nün bu hadisinde geçen takva sözcüğüyle sadakanın-yarım hurma da olsa-iki şey arasında yani nefis ile cehennem ateşi arasında kalkan olduğu vurgulanmaktadır.[53]

Hz. Ömer (öl. 23/644) ile Übey b. Ka'b (öl. 33/654) arasında geçen şu diyalogda da takva kelimesi, tehlikelere karşı korunma ve tedbir alma anlamında kullanılmıştır. Hz. Ömer, Übey b. Ka'b'a takvanın ne demek olduğunu sorduğunda Übey b. Ka'b ona şu karşılığı vermiştir:

-Sen dikenli yolda hiç yürümedin mi?

-Yürüdüm.

-Ne yaptın?

-Paçalarımı sıvadım ve dikenlere basmamak için gayret gösterdim.

---

[49] Cürcânî, *Ta'rifât*, 69.

[50] İsfahânî, *Müfredât*, 2/530.

[51] Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî, *el-Muhasas*, thk. Halîl İbrâhîm Cefâl (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 1997), 4/61.

[52] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Zekât", 9, 22, 34, 36, 49, 51.

[53] İbn Fâris, *Mekâyisi'l-luğa*, 6/99.

-İşte takva budur.[54]

Takvanın ism-i fâili, muttaki şeklinde olup takva sahibi anlamına gelmektedir. Âlimler, takvanın terim anlamı hakkında birbirinden farklı birçok tanım yapmışlardır. Biz burada meşhur olan birkaç tanesini zikretmekle yetineceğiz.

Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652) takvayı "Allah'a itaat edip isyan etmemek, O'nu zikredip unutmamak ve O'na şükredip nankörlük etmemek" olarak tarif etmiştir.[55]

İbn Abbâs (öl. 68/687) de takvayı, "bildikleri hidayeti terk etmeleri sebebiyle Yüce Allah'ın azabından korkmak, O'nun emirlerini tasdik etmek ve rahmetini ummak" şeklinde tanımlamıştır.[56]

Hasan Basrî (öl. 110/728), takvayı "haramlardan kaçınmak ve farzları yerine getirmek" olarak tanımlamışken,[57] Râğıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) de takvanın "insanın kendisini günaha girmeye neden olacak şeylerden sakınması" şeklinde tarif etmiştir.[58]

---

[54] Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi'u li aḥkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdunî - İbrâhim el-Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 1/161-162.

[55] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2000), 7/65; Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîrü'l-baḥri'l-muḥît*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 3/285; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Durru'l-mensûr* (Mısır: Dâru'l-Hicre, ts.), 3/706; Reşîd Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr* (Mısır: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-'Ammatü li'l-Kitâb, 1990), 4/16.

[56] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/233.

[57] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/232.

[58] İsfahânî, *Müfredât*, 2/530.

Seyyîd Şerîf el-Cürcânî (öl. 816/1413) ise takvayı "Yüce Allah'ın vereceği cezalardan sakındırmak için O'na itaat etmek, yaptığı veya yapmadığı şeylerden dolayı da nefsin müstahak olacağı cezalardan korumak" diye tanımlamıştır. Ayrıca Cürcânî, takvanın "itaatte ihlas, isyanda terk ve sakınmak; kulun Allah'tan başka hiç kimseden korkmamak, şeriatın adabını muhafaza etmek, Yüce Allah'tan uzaklaştıran her şeyden uzak durmak, nefsin haram olan isteklerini terk etmek, Allah'ı en üstün ve en hayırlı olarak görmek; söz ve fiilde Hz. Peygamber'i örnek almak" şeklinde tarif edildiğini de zikretmiştir.[59]

Yukarıdaki bütün tanımlarından bir Kur'ân terimi olarak takvayı şöyle tarif etmek mümkündür: "Allah'tan uzaklaştıracak şeylerden uzak durmak, yasaklarından kaçınmak suretiyle cehennem azabından korunmak, samimi bir şekilde Allah'ı zikretmek, rahmetini umarak Allah'ın bahşetmiş olduğu nimetlere şükretmek, nankörlük etmemek, Allah'ın takdiri sonucunda meydana gelen tecellilere rızâ göstermek, Kur'ân'ı rehber edinip onunla amel etmek, aza kanaat etmek, ahiret gününe hazırlık yapmak, Hz. Peygamber'in sünnetini örnek almak, dinî hükümler karşısında duyarlı olmak, musibetlere karşı sabırlı olmak, yaşantısının her safhasında ölçülü ve tutarlı olmak; dünya ya da ahirette insana zarar verecek söz, fiil ve davranışlardan sakınmak; nefsin gayri meşru arzularını terk etmek, hırs çukuruna, şehvet bataklığına ve haram uçurumuna düşmemektir."

Takva sözcüğü, Kur'ân öncesi Arap toplumunda İbn Mukbil el-'Aclânî (öl. 557) ve Züheyr b. Ebî Sülmâ (öl.

[59] Cürcânî, *Ta'rifât*, 69.

609) gibi Yahudiliğin etkisinde kalmış olanlar hariç hiç kimse onu dinî anlamda kullanmıyordu.[60] Bu dönemde takva kelimesi genellikle himaye etme, korunma ve örtme gibi maddî tehlikelere karşı kişinin kendisini savunması anlamlarında kullanılıyordu. Nitekim Araplar, kişinin bir şeyi kendisi için kalkan veya siper yaptığını belirtmek için اِتَّقى فُلانٌ بِكَذا deyimini, söz konusu maddî anlamda kullanmışlardır.[61]

Takva kelimesi, Kur'ân'da kök anlamını yitirmemekle beraber daha geniş bir anlam kazanmış ve ondan yepyeni mefhumlar ortaya çıkmıştır. Bu durum, sadece takva kelimesinde değil, diğer birçok sözcükler de görülmektedir. Zira Kur'ân, kendinden önceki dönemlerde kullanılmakta olan bazı sözcükleri kendi konteksi içerisinde kullanarak, bu sözcüklere yepyeni anlamlar kazandırmış ve Yüce Allah'ın mesajını insanlara taptaze bir şekilde sunmuştur.[62]

Takva sözcüğü, Kur'ân-ı Kerîm'de bazen sözcük anlamında kullanılmışsa da daha çok manevî alanlarda kullanılmış ve Kur'ân'ın en önemli kavramlarından biri olmuştur. Zira takva kavramı Kur'ân'da on yedi, türevleriyle birlikte ise iki yüz elli sekiz defa geçmektedir.[63] Bu rakamlar, takvanın Kur'ân'daki önemini ortaya koymaktadır. Söz konusu sözcük ve türevleri, Kur'ân'da geçtiği bağlama göre birçok anlamda kullanılmıştır.

---

60 Toshikiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 222.

61 İsfahânî, *Müfredât*, 2/530.

62 Mehmet Soysaldı, "Kur'an Semantiği Açısından Takva", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 29.

63 Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 758-761.

Takva sözcüğünün Kur'ân'daki anlamlarından biri haşyet/korkmaktır.[64] Nitekim takva kelimesi birçok âyette korkmak anlamına gelmektedir.[65] Ayrıca müfessirlerin bir kısmı Kur'ân'da elli dört defa geçen اِتَّقوااَللّٰه *"Allah'a karşı gelmekten sakının/Allah'tan korkun"*[66] emrini, takvanın kök anlamından dolayı "Allah'tan korkun" şeklinde yorumlamışlardır.[67] Bir kısım müfessir de اِتَّقوااَللّٰه emrini, doğrudan Allah'tan değil, onun azabından kendinizi muhafaza ediniz şeklinde yorumlamışlardır. Bu anlayışa sahip olan müfessirlere göre söz konusu fiilin mefulü Allah lafzı değil, Allah kelimesinden önce mukadder olan "azâb" veya "gazab" gibi mahzuf bir sözcüktür. Bu yaklaşıma göre اِتَّقوااَللّٰه emrinin anlamı şu şekilde olmuş olur: "Allah'ın azabından/gazabından kendinizi koruyunuz"[68]

---

[64] Ebû 'Abdillâh Fahruddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 1420), 2/67; Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâikut'-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 1/45.

[65] el-Bakara 2/48,197; Âl-i İmrân 3/102; en-Nisâ 4/1; Hûd 11/ 106; el-Hac 22/1; Nûh 71/3.

[66] Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 759-760.

[67] Abdullah b. Abbâs, *Tenvîru'l-mıkbâs min tefsîri İbni'l-'Abbâs*, thk. Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâd (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, t.s.), 27; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/161; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Bâzlûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 2005), 2/67; Ebû Hayyân, *Bahru'l-muhît*, 2/292.

[68] Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvîli fi vücûhi't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdüsselam Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2015), 1/244; Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl fi me'ani't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-

Takva sözcüğünün kökünde korku anlamı olsa bile bu korkunç bir şeyden çekinmeyi ifâde etmez, seven birinin sevdiğinin gönlünü incitmekten çekinmesini, yaratanına karşı saygı ve sorumluluk duyma hassasiyetini ifâde eder. Dolayısıyla takva kavramının içeriğine karşılığı olarak, "Allah bilinci, Allah'a karşı sorumluluk bilinci" ifâdelerini kullanmak daha uygun görünmektedir. Ayrıca takva sözcüğünün içerdiği korku Yüce Allah'a duyulan saygıdan da kaynaklanmaktadır. Zira böyle bir duygu kişileri daha fazla iyiliğe ve hayra yönlendirmekte; kötülükten ve haramdan da uzaklaştırmaktadır. Aynı zamanda Kur'ân'da Allah korkusu, فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي *"Onlardan korkmayın, Benden korkun"* [69] âyetinde "haşyet" sözcüğüyle ifâde edilmesi, başka bir âyette de فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ *"Onlardan korkmayın, Benden korkun"*[70] "havf" kelimesiyle belirtilmesi, bir diğer âyette ise وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشَ اللَّهَ وَيَتَّقْهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ *"Allah'a ve Resûlü'ne itaat eden, Allah'a itaatsizlikten korkan, O'na saygısızlıktan korunanlar var ya, işte asıl kazananlar bunlardır!"*[71] "haşyet" ve "ittikâ" sözcüklerinin art arda gelmesi, genel anlamda takvanın korkudan farklı bir terim olduğunu göstermektedir.[72]

Takva sözcüğünün Kur'ân'daki anlamlarından biri de günahlardan sakınmaktır.[73] Yüce Allah, iman edip sâlih amel

---

'İlmiyye, 1415), 1/130; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, *Mehâsinu't-te'vîl*, thk. Muhammed Bâsil (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1418), 2/73.

69 el-Bakara 2/150.

70 Âl-i İmrân 3/175.

71 Nûr 24/52.

72 Süleyman Uludağ, "Takvâ", *DİA* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/484.

73 Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/267.

işleyen muttaki kullarını iyiliğe teşvik ettiği gibi inkâr edip isyan edenleri de günahlardan uzak durmalarını istemektedir. Böylece Yüce Allah, kullarını günahlardan sakınılmasını ve kaçınılmasını emretmektedir. Nitekim takva sözcüğü şu âyetlerde günahlardan sakınmak anlamına gelmektedir:

وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

"Eğer onlar iman edip kendilerini kötülükten korusalardı şüphesiz Allah tarafından verilecek sevap daha hayırlı olacaktı. Keşke bunu bilselerdi!"[74]

وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Erdemlilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat asıl erdemlilik kişinin Allah'a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin; Allah'a isyan etmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz."[75]

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

"İman edip sâlih amel işleyenlere, günahlardan sakındıkları ve imanlarını koruyup sâlih amel işlemeyi sürdürdükleri, sakınmaya devam edip imanlarına bağlı kaldıkları, hem günahlardan sakınıp hem en iyiyi yapmaya çalıştıkları takdirde daha önce yiyip içtiklerinden ötürü bir günah yoktur. Allah iyi ve güzel davrananları sever."[76]

Takva sözcüğünün Kur'ân'daki anlamlarından bir diğeri de imandır.[77] İman, takvanın temelidir. Takva ise imanın binasıdır. Ayrıca muttaki insanın ilk temel özelliği de imandır.

---

74 el-Bakara 2/103.

75 el-Bakara 2/189.

76 el-Mâide 5/93.

77 Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/267.

Bundan dolayı bütün peygamberler ümmetlerinden takva sahibi olmalarını istemişlerdir.[78] Kur'ân'da da takva ve iman arasındaki ilişkiye işaret eden birçok âyet bulunmaktadır.[79] Nitekim şu âyetlerde yer alan takva sözcüğü iman anlamına gelmektedir:

وَإِذْ نَادَى رَبُّكَ مُوسَى أَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ قَوْمَ فِرْعَوْنَ أَلَا يَتَّقُونَ

"Hani rabbin Musa'ya, şöyle seslenmişti: O zalimler topluluğuna, Firavun'un kavmine git. Onlar hâlâ inanmayacaklar mı?"[80]

فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا

"Allah da Resulünün ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven duygusu verdi, onları takva/iman sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı."[81]

إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ

"Allah Resulünün yanında seslerini kısanlar var ya, işte onlar, Allah'ın gönüllerini iman yönünden denemeye tâbi tuttuğu kimselerdir. Onlar için büyük bağışlanma ve büyük bir ödül vardır."[82]

Takva sözcüğü, Kur'ân'da ayrıca tevhid inancına tabi olmak,[83] şirkten uzak durmak,[84] Allah'ın azabından sakın-

---

78 en-Nisâ 4/31; eş-Şuarâ 26/11, 106, 124, 161, 177; es-Sâffât 37/123-124.

79 eş-Şuarâ 26/11; el-Fetih 48/26; el-Hucurât 49/3.

80 eş-Şuarâ 26/10-11.

81 el-Fetih 48/26.

82 el-Hucurât 49/3.

83 en-Nisâ 4/131.

84 Hûd 11/49.

mak,[85] ihlaslı olmak,[86] tevbe,[87] itaat[88] ve ibadet etmek[89] gibi manalara da gelmektedir.

Kur'ân'da takva kavramına anlamca yakın olan birçok sözcük de bulunmaktadır. Nitekim havf,[90] haşyet,[91] rav',[92] rahbet,[93] işfâk,[94] ictinâb[95] ve vecel,[96]gibi sözcükler takva kavramının müteradifleri olarak Kur'ân'da geçmektedir. Ayrıca Kur'ân'da anlamca takva kavramına zıt olan ğayy,[97] fısk,[98] cenef,[99] zenb[100] ve fücur[101] gibi sözcükler de yer almaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de takvanın üç derecesi zikredilmektedir.[102] Takvanın birinci derecesi, insanı küfür, şirk ve nifaktan koruyarak onun iman etmesini sağlamaktadır. Fetih Sûresi'nde yer alan كَلِمَةَ التَّقْوَى *"takva kelimesi"*[103] bu anlamda-

---

85 el-Bakara 2/212; el-En'âm 6/32; Nûr 24/34.

86 el-Bakara 2/41; et-Tevbe 9/108; el-Hac 22/32.

87 el-Mâide 5/65; el-A'râf 7/96.

88 el-Bakara 2/183; en-Nahl 16/52; eş-Şems 91/8.

89 Âl-i İmrân 3/102; el-A'râf 7/128; en-Nahl 16/2; el-Mü'minûn 23/52.

90 Âl-i İmrân 3/175; el-Mâide 5/28; el-En'âm 6/15.

91 Nûr 24/52; el-Enbiyâ 21/48-49; Nûr 24/52; el-Beyyine 98/8.

92 Hûd 11/74.

93 el-Enbiyâ 21/90; el-Haşr 59/13.

94 el-Enbiyâ 21/28, 49; el-Mü'minûn 23/57; eş-Şûrâ 42/18, 22; el-Kehf 18/49.

95 en-Nahl 16/36; el-Hac 22/30; ez-Zümer 39/17; eş-Şûrâ 42/37.

96 el-Enfâl 8/2; el-Hac 22/35; el-Mü'minûn 23/60.

97 el-Bakara 2/256; el-A'râf 7/146; en-Necm 53/2.

98 el-Bakara 2/99; el-Kehf 18/50; el-Hucurât 49/7.

99 el-Bakara 2/182; el-Mâide 5/3.

100 el-Enfâl 8/54; Yûsuf 12/29, 97; eş-Şuarâ 26/14; et-Tekvîr 81/9.

101 Sâd 38/28; Nûh 71/27; Abese 80/42; el-İnfitâr 82/14.

102 Hüseyn b. Muhammed b. Mufaddal el-İsfahânî, *Tefsîru Râgıb el-İsfahânî* (Mısır: Külliyetü'l-Edeb Câmi'atü Tantâ, 1999), 1/419.

103 el-Fetih 48/26.

dır.[104] Takva kelimesi, İslâm'ın özü olan kelime-i tevhittir. Kelime-i tevhit ise لَا اِلَهَ اِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللّٰهِ "Allah'tan başka ilah yoktur, Hz. Muhammed, Allah'ın Resûlü'dür" demektir.

Takvanın ikinci derecesi de haramları terk ederek dinin temel ilkelerini ve farzlarını yerine getirmektir.[105] Takvanın bu derecesiyle insan, büyük günahları işlemekten, küçük günahlarda ısrar etmekten uzak durmakta ve dinin temel görevlerini yerine getirerek takvasını derinleşmiş olmaktadır.[106]

Takvanın üçüncü derecesi ise kalpleri günahlara çevirmekten alıkoymaktır.[107] Bu takvayla insan, kalbinden mâsivâyı yani Allah'tan gayrısını söküp atmakta, kalbi Yüce Allah'tan meşgul edecek her şeyden temizlemekte ve bütün varlığı ile O'na yönelmektedir.[108] Bu takvaya sahip olan insan, kalbini kirleten kötü duygulardan, fena huylardan ve kaba davranışlardan sakındırmakta; kalbini karartan büyük günahları işlemeyi ve küçük günahlarda ısrar etmeyi ateşten bir kor parçası gibi görerek takvanın zirvesine ulaşmış olmaktadır.

1.2. Takvanın Önemi

Yüce Allah'ın rızâsını diri tutma bilinci, sevgisine talip olma arzusu, hoşnutluğunu kaybetme kaygısı ve görevlerimizin idrakinde bir ömür geçirme gayreti olan takva, dinde önemli bir konuma sahip olmaktadır. Bu öneminden dolayı Kur'ân'da kararlılık gerektiren temel işler arasında yer almaktadır. Takva ile ilgili âyetler incelendiğinde Kur'ân'ın ona ne

---

[104] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 22/252.
[105] İsfahânî, *Tefsîru Râgıb el-İsfahânî*, 1/419.
[106] el-A'râf 7/96.
[107] İsfahânî, *Tefsîru Râgıb el-İsfahânî*, 1/419.
[108] Âl-i İmrân 3/102.

kadar önem verdiği görülecektir. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân'da zâtını takvaya ve mağfirete en ehil olarak tanıtmaktadır.[109] Yani azabından en çok korkulup çekinilecek olan da günahları bağışlayacak olan da sadece Yüce Allah'tır. Ayrıca Kur'ân'da insanın Yüce Allah katındaki değerinin de takvasına göre ölçüldüğüne dikkat çekilmektedir:

يَاأَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ

"Ey insanlar, şüphesiz biz sizi bir erkek ile bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için de sizi kavim ve kabilelere ayırdık. Kuşkusuz Allah katında en üstün olanınız O'na karşı gelmekten en çok korkanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilen ve her şeyden haberdar olandır."[110]

Bu âyette Yüce Allah, insanları bir erkek ve kadından yarattığını; onları birbirlerini tanımaları için kavim ve kabilelere ayırdığını belirtmektedir. Ayrıca bu âyet, kimlik edinme, bu kimlikle tanıma ve tanışma hikmetini onaylamakta; ancak farklı kavim ve kabilelere mensup olmanın üstünlük vesilesi olarak kullanılmasını reddetmektedir. Zira insanın kendi iradesi olmayan etnik aidiyetinden dolayı övünmesi veya kınanması doğru değildir. Allah katında insanın değeri kendi irade ve çabası sonucunda elde ettiği güzel ahlakı, davranışları ve takvası iledir.[111] Dolayısıyla Kur'ân'a göre üstünlük dil, ırk, renk, cinsiyet, soy, sop, mal, makam ve coğrafya gibi göreli durumlarla ölçülmemekte; Allah'ın buyruklarına sarıl-

[109] el-Müddessir 74/56.

[110] el-Hucurât 49/13.

[111] Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995), 5/2496-2497; Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 5/97.

makla, O'nun emirlerinin dışına çıkmamakla ve günahlara düşmekten sakınmakla değerlendirilmektedir.

İman ve takva ile Allah'a yönelen;[112] tutum ve davranışlarıyla O'nun emrine uygun bir hayatı yansıtan;[113] O'na yakınlıklarını ibadet ve itaatleriyle gösteren; Allah'ın da onlara yakınlığını lütuf ve ihsanıyla gösterdiği[114] muttaki insanları Yüce Allah, Kur'ân'da kendi dostları olarak belirtmekte, dünya ve ahirette mutlu olacaklarını müjdelemektedir:

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ . الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ . لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ

"Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler. Onlar ki, iman etmişler ve takvaya ermişlerdir, işte onlara hem bu dünya hayatında hem de âhirette müjdeler olsun!"[115]

Takva makamı, yüce bir makam olduğu için Yüce Allah, Kur'ân'da muttakilerle beraber olduğunu da vurgulamaktadır:

إِنَّ اللهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ

"Şüphesiz Allah takva ile hareket edip iyiliği seçenlerin yanındadır."[116]

Takva sahipleri, Rablerine karşı derin saygı duyduklarından, sorumluluklarını daima canlı tuttuklarından ve güzel işler yaptıklarından dolayı Yüce Allah, ancak onların amellerini kabul etmektedir:

---

[112] Yûnus 10/63.
[113] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/34.
[114] Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/355.
[115] Yûnus 10/62-64.
[116] en-Nahl 16/128.

إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ

"Allah, ancak muttakilerin amellerini kabul eder."[117]

Yüce Allah, Kur'ân'da genişliği yer ve gökler kadar geniş olan cenneti muttakiler için hazırladığına da dikkat çekmektedir:

وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ

"Rabbinizin mağfiretine nail olmak ve takva sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!"[118]

Hz. Peygamber de takva makamını yüce bir makam olarak görmektedir. Zira takva ile ilgili hadisler incelendiğinde Hz. Peygamber'in takva makamına ne kadar önem verdiği görülecektir. Hz. Peygamber, takvanın yüce bir makam olduğunu, ırkın, rengin ve kimliğin üstünlük vesilesi olmadığını; kişinin Allah katındaki değerinin takvasına göre ölçüldüğünü Veda hutbesinde şöyle ifâde etmektedir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَلَا إِنَّ رَبَّكُمْ وَاحِدٌ وَإِنَّ أَبَاكُمْ وَاحِدٌ أَلَا لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى أَعْجَمِيٍّ وَلَا لِعَجَمِيٍّ عَلَى عَرَبِيٍّ وَلَا لِأَحْمَرَ عَلَى أَسْوَدَ وَلَا أَسْوَدَ عَلَى أَحْمَرَ إِلَّا بِالتَّقْوَى

"Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü olmadığı gibi; kırmızı tenlinin siyah üzerine, siyahın da kırmızı tenli üzerinde bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva iledir."[119]

---

[117] el-Mâide 5/27.

[118] Âl-i İmrân 3/133.

[119] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 38/474.

Hz. Peygamber'e insanların en şereflisi ve en değerlisi sorulduğunda Allah Resûlü takvanın önemine dikkat çekerek şu şekilde cevap vermektedir:

قِيلَ: يا رسولَ اللهِ مَن أَكْرَمُ النَّاسِ؟ قال: أَتْقَاهُمْ "Ey Allah'ın Resûlü! İnsanların en değerlisi, şereflisi kimdir? dediler. Hz. Peygamber: "Allah'tan en çok sakınanlarıdır" buyurdu."[120] Hz. Peygamber, bu cevabıyla takvanın en üstün makam olduğunu ve yegâne üstünlük ölçüsü olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca tefsir kaynaklarında Hz. Peygamber'in insanların en hayırlısı olmak isteyene Allah'a karşı saygılı olmasını, O'nun emirlerinin dışına çıkmaktan sakınmasını ve O'na yaraşır şekilde korkmasını emrettiği şu rivâyette yer almaktadır:

مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ أَكْرَمَ النَّاسِ فَلْيَتَّقِ اللهَ، وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ أَقْوَى النَّاسِ فَلْيَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ، وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ أَغْنَى النَّاسِ فَلْيَكُنْ بِمَا فِي يَدِ اللهِ أَوْثَقَ مِمَّا فِي يَدِهِ« "Kim insanların en hayırlısı olmak isterse Allah'ın emirlerinin dışına çıkmaktan sakınsın. Kim insanların en güçlüsü olmak isterse Allah'a tevekkül etsin. Kim de insanların en zengini olmak isterse, kendi elindekinden çok, Allah'ın nezdindekine bel bağlasın".[121]

Her türlü ibadetin temeli olan takvayı Hz. Peygamber aynı zamanda cennet yolu ve cennete giriş şartı olarak da görmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, öneminden dolayı Veda hutbesinde takvaya şöyle dikkat çekmektedir:

---

[120] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Fezâil", 168.

[121] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/268; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 1997), 7/101; Süyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 14/547; Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyn el-A'rec en-Nîsâbûrî, *Garâ'ibü'l-Kur'ân ve regâ'ibü'l-furkân*, thk. Zekeriyyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1416), 1/138.

اتَّقُوا اللهَ وصَلُّوا خَمْسكُمْ، وصُومُوا شَهْرَكمْ، وأَدُّوا زَكَاةَ أَمْوَالِكُمْ، وَأَطِيعُوا أُمَرَاءَكُمْ، تَدْخُلُوا جَنَّةَ رَبِّكُمْ "Allah'a karşı gelmekten sakınınız. Beş vakit namazınızı kılınız. (Ramazan) ayınızı tutunuz. Mallarınızın zekâtını veriniz. (Allah'ın emirlerine tam riayet eden) Yöneticilerinize itaat ediniz! (Bunları yaptığınız takdirde) Rabbinizin cennetine girersiniz."[122]

Yüksek değere sahip meziyetlerin başında takva makamı gelmektedir. Bundan dolayı Hz. Peygamber duasında Yüce Allah'tan takva makamını dilemektedir:

اللهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْهُدَى، وَالتُّقَى، وَالْعفافَ والْغِنَى "Allah'ım, Senden hidâyet, takva, iffet ve zenginlik istiyorum."[123]

Yüce Allah'ın emirlerine en çok uyan ve O'nun yasaklarından en çok sakınan Hz. Peygamber'in Allah'tan takva dilemesi, her şeyden önce takvanın önemini ortaya koymaktadır. Takvadan sapma tehlikesi bile bulunmayan Resûlullâh (s.a.s.), Yüce Allah'tan takva dilerse, daima Allah'ın emirlerine karşı gelme ve O'nun yasaklarına düşme tehlikesiyle baş başa kalan Müslümanların daha fazla Rablerinden takva dilemeleri gerekmektedir.

1.3. Muttakîlerin Özellikleri

Takvanın dindeki öneminden dolayı Kur'ân'da muttakilerin özelliklerine yer veren pek çok âyet bulunmaktadır. Takvanın öneminden dolayı Kur'ân, Fâtiha Sûresi'nden hemen

---

[122] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, ts.), "Cum'a", 80.

[123] Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Zikir", 72; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâki (Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.), "Dua", 2.

sonra muttakilerin özellikleriyle başlanmaktadır. Nitekim Bakara Sûresi'nin ilk âyetlerinde muttakilerin özelliklerinden olan gayba iman etmeye, namazı doğru kılmaya, Allah'ın verdiği rızıktan O'nun yolunda harcamaya, kitaplara ve âhiret gününe inanmaya dikkat çekilmektedir:

الم ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ

"Elif-lâm-mîm. Bu kitap, hiç şüphe yok, muttakiler için bir rehberdir. Onlar ki gayba iman ederler, namazı kılarlar ve kendilerine verdiklerimiz rızıktan (Allah yolunda) *harcarlar; Sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler ve âhirete de kesinlikle iman ederler."*[124]

Tefsir kaynaklarında Bakara Sûresi'nin 177. âyeti hakkında Hz. Peygamber'in şu hadisi yer almaktadır: "Kim bu âyete göre amel ederse imanını kemale erdirmiş olur."[125] Bu âyette de takva sahibi kişilerin birçok özelliğine işaret edilmektedir:

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ

---

[124] el-Bakara 2/1-âyet.

[125] Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'ân'il-mecîd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1994), 1/263; Nâsırüddîn Ebû Sa'îd 'Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 1418), 1/121; Süyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 2/140; İsmail Hakkî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, t.s.), 1/230.

"Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz iyilik/erdemlilik değildir. Asıl iyi/erdemli kişi Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takva sahipleri bunlardır."[126]

Bu âyette takvanın temeli ve İslam'la şereflenmenin ilk şartı olan iman esasları muttakilerin özellikleri arasında zikredilmektedir. Nitekim bu âyette bizi yoktan var eden, sayısız nimetleri bahşeden Yüce Rabbimizin varlığına, birliğine ve ortağı olmadığına inanma; herkesin hak ettiğinin karşılığını tam bulacağı ve mutlak adaletin tecelli edeceği büyük hesaplaşma gününe iman; Allah'ın verdiği görevleri yerine getiren, insanların hayra ulaşmalarına vesile olan ve evrendeki şuursuz bütün maddî varlıkları evrenin genel nizamına uygun bir şekilde hareket etmelerine aracı olan meleklere inanma; sözlerin en hayırlısı olan Yüce Allah'ın kelâmının harflere, kelimelere, cümlelere ve satırlara dökülmüş şekli olan kitapları tasdik etme; Allah'ın emirlerini, yasaklarını, helal ile haramlarını, öğüt ve tavsiyelerini insanlara tebliğ eden peygamberlere iman ele alınmaktadır. Ayrıca bu âyette Rabbimizin rızâsını kazanmaya vesile olan, ruhlara şifa veren, üzüntü ile kederi paylaşan, nefsin ve malın arınmasını sağlayan; düşkün olduğu halde malı akrabalara, yetimlere, fakirlere, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcama da takva sahibi insanların özel-

[126] el-Bakara 2/177.

likleri arasında yer almaktadır. Aynı zamanda bu âyette müminin hayatına çeki düzen veren, onu her türlü çirkin, haram ve yasakları işlemekten alıkoyan[127] namaz da muttakilerin özellikleri arasında zikredilmektedir. İnsanî hedefleri, iktisadî gayeleri ve ahlâkî değerleri olan zekât da bu âyette takva sahibi insanların özellikleri arasında vurgulanmaktadır. Birey, aile, toplum ve devletler arasındaki güveni sağlayan ahde vefa ilkesi de bu âyette muttakilerin özellikleri arasındadır. Harama, musibete ve ibadetin meşakkatine karşı darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabretme de bu âyette muttaki insanların özellikleri arasında yer almaktadır.

Yüce Allah'a derinden saygı duyan ve O'nun emir ile yasaklarını samimi bir şekilde ifa eden muttakilerin başka özellikleri de Kur'ân'da yer almaktadır. Nitekim günahlarının bağışlanması ve cehennem azabından korumaları için Rabbine dua etmek; doğruluktan şaşmamak, Allah'a gönülden bağlı olup O'nun huzurunda boyun bükmek ve seher vaktinde Yüce Allah'tan bağışlanmada bulunmak da Kur'ân'da zikredilen muttakilerin özelliklerindendir.[128] Ayrıca bollukta ve darlıkta Allah'ın rızâsına erişmek için infâk etmek; öfkeyi yutmak, insanların kusur ve günahlarına bakmayıp onları bağışlamak; günah ve kusurlarından dolayı hemen tövbe etmek;[129] dünyada güzel işler yapmak, geceleri pek az uyumak, mallarında yardım isteyenlere ve yoksullara belli bir miktar ayırmak;[130] arınmak için malını Allah yolunda harcamak, bu harcamayı yaparken da kendisine yapılan bir iyiliğin karşılığı

[127] el-Ankebût 29/49.
[128] Âl-i İmrân 3/16-17.
[129] Âl-i İmrân 3/134-135.
[130] ez-Zâriyât 51/16-19.

olarak değil, yalnız Yüce Allah'ın rızâsını kazanmak için infâk etmek de Kur'ân'da takva sahibi kişilerin özellikleri arasında yer almaktadır.[131] Aynı zamanda Allah'a ve Resûlü'ne gerçek anlamda uymak;[132] meleklerin selâmına nail olmak, mutluluk içinde ruhlarını teslim etmek,[133] malları ve canlarıyla cihada gitmemek için Hz. Peygamber'den izin istememek;[134] şeytandan gelen bir vesvese dokunduğunda hemen Allah'ı hatırlayarak gerçeği görmek;[135] görmedikleri halde/kimsenin görmediği yerlerde dahi rablerinden korkmak; kıyamet saatinin kaygısını taşımak,[136] Allah için hakkı ayakta tutmak ve adaletle şahitlik etmek;[137] hidâyet üzerinde olmak,[138] kurtuluşa ermek,[139] temiz olmak[140] ve "bizleri muttakilere önder yap"[141] diye dua etmek de Kur'ân'da dikkat çekilen muttakilerin niteliklerindendir.

1.4. Takvanın Kazandırdıkları

Takva insana dünya ve ahirette birçok şey kazandırmaktadır. Zira ibadetlerini huşu içinde yapan, malını Allah yolunda harcayan, adaleti ayakta tutan, verdiği söze sahip çıkan, kul hakkına riayet eden, eline, beline, diline, gözüne ve

131 el-Leyl 92/18-20.
132 Nûr 24/52.
133 en-Nahl 16/32.
134 et-Tevbe 9/44.
135 el-A'râf 7/201.
136 el-Enbiyâ 21/49.
137 el-Mâide 5/8.
138 el-Bakara 2/5.
139 Nûr 24/52.
140 en-Nahl 16/32.
141 el-Furkān 25/74.

gönlüne dikkat eden muttaki insanlara Yüce Allah, gökten bereket yağdırarak onları sayısız nimetlerle mükâfatlandırmaktadır. Rabbinin emirlerine karşı gelmekten, cehennem azabını gerektirecek kötü işler yapmaktan, hesap günü huzuruna yüzü kara çıkmaktan sakınan muttaki kişilere Yüce Allah hem dünyada hem ahirette çeşitli mükâfatlar vaat etmektedir.[142] Yüce Allah'ın muttakilere vadettiği huzur, sükûn, hayır ve bereket sadece bu dünya ile sınırlı değildir. Onların asıl faydası ve mükâfatı ahiret yurdunda görülecektir.

Takva elbisesine bürünen insan, bu dünyada muttaki olmanın maddi ve manevi birçok yararını görmektedir. Nitekim Allah Yüce, muttakileri hidayete erdirmekte;[143] sevmekte,[144] dostları olarak nitelemekte,[145] korumakta,[146] bağışlamakta,[147] inanmayanların hile ve tuzaklarından muhafaza etmekte;[148] savaşta düşmanlarına karşı meleklerle desteklemekte;[149] hiç ummadıkları yerden rızıklandırmakta,[150] musibetlerden, fitnelerden ve helak olmaktan korumaktadır.[151] Ayrıca Yüce Allah, muttakilere yardım etmekte,[152] merhamet etmekte,[153] iyi ile kötüyü birbirinden ayıracak bir çıkış, kabi-

[142] Yûnus 10/63-64.
[143] el-Bakara 2/5.
[144] Âl-i İmrân 3/76; et-Tevbe 9/4, 7.
[145] el-Enfâl 8/34; Yûnus 10/62-63.
[146] el-Bakara 2/194.
[147] el-Enfâl 8/29.
[148] Âl-i İmrân 3/120.
[149] Âl-i İmrân 3/125.
[150] et-Talâk 65/2-3.
[151] en-Nahl 16/51-53.
[152] Âl-i İmrân 3/125.
[153] el-A'râf 7/63.

liyet ve anlayış vermekte;[154] yerin ve göğün bereketleri açılmakta;[155] işlerinde kolaylıklar sağlamaktadır.[156] Aynı zamanda Yüce Allah, muttakilerin kötülüklerini örtmekte, [157] üzüntü çekmeyeceklerine dikkat çekmekte[158] ve onlarla beraber olduğunu vurgulamaktadır.[159]

Takvayı şiar edinen insan, bu dünyada muttaki olmanın birçok yararını gördüğü gibi ahirette daha fazlasını görecektir. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân'da ahiret yurdunu muttakilere mahsus kıldığını;[160] ahiretin takva sahipleri için daha hayırlı olduğunu;[161] genişliği yerle gök arası kadar olan cenneti muttakiler için hazırladığını;[162] muttakilerin yurdu olan cennetin çok güzel olduğunu;[163] cennetin takva sahiplerine yaklaştırdığını;[164] huzur ile sükûnu daimî ve kalıcı olan cennetin/akibetin muttakilere tahsis ettiğini;[165] onlar için güzel bir gelecekle birlikte Adn[166] ve Nimet cennetleri va'd etmekte;[167] onların cehennem azabından da kurtuluşa ereceklerini vurgulamaktadır.[168]

---

154 et-Talâk 65/2-3.
155 el-A'râf 7/96.
156 el-Leyl 92/7.
157 el-Enfâl 8/29.
158 Yûnus 10/62-63.
159 et-Tevbe 9/36.
160 ez-Zuhruf 43/35.
161 en-Nisâ 4/77.
162 Âl-i İmrân 3/133.
163 en-Nahl 16/30.
164 eş-Şuarâ 26/90.
165 Hûd 11/49.
166 Sâd 38/49-50.
167 el-Kalem 68/34.
168 ed-Duhân 44/56-57.

Yüce Allah'ın affına,[169] ikrâmına,[170] rızâsına[171] ve büyük mükâfatına nail olan[172] muttakiler, ahirette mahzun olmazlar,[173] ilk ölümden başka ölüm tatmazlar,[174] umduklarına nail olacaklar,[175] büyük kurtuluşa erecekler, onlara kötülük dokunmaz,[176] onlara korku, hüzün[177] ve yorgunluk da yoktur.[178]

Melekler, muttakilerin canını aldığında onları selâmlar ve cennete girmelerini isterler.[179] Gruplar halinde cennete sevk edilecek olan muttakilere cennetin kapıları açılır ve cennetin bekçileri "selâm size! Hoş geldiniz! Ebedî olarak kalmak üzere buyurun cennete!" diyecekler.[180] Böylece muttakiler de yaptıklarına karşılık olarak altlarında ırmaklar akan Adn cennetine[181] esenlik ve güven içinde gireceklerdir.[182]

Muttakiler, muktedir bir hükümdarın katında doğruluk meclisinde, ırmak başlarında,[183] gölgeler altında,[184] nimetler içinde,[185] sıra sıra dizilmiş koltuklarda[186] ve karşı karşıya yas-

---

169 Muhammed 47/15.
170 Âl-i İmrân 3/198.
171 Âl-i İmrân 3/15.
172 Âl-i İmrân 3/172.
173 ez-Zümer 39/61.
174 ed-Duhân 44/56.
175 el-Mâide 5/35; Yûnus 10/64.
176 ez-Zümer 39/61.
177 el-A'râf 7/35.
178 el-Hicr 15/48.
179 en-Nahl 16/32.
180 ez-Zümer 39/73.
181 en-Nahl 16/31.
182 el-Hicr 15/46.
183 el-Kamer 54/54-55.
184 el-Mürselât 77/41.
185 et-Tûr 52/17.
186 et-Tûr 52/20.

lanarak cennetin nimetlerinden istifâde ederler.[187] Sabah ve akşam rızıkları hazırlanır;[188] yaptıklarına karşılık afiyetle yiyin ve için denilir.[189] Bahçeler, üzüm bağları, gencecik yaşıt kızlar,[190] bakışlarını sadece kocalarına diken dilberler,[191] temiz eşler,[192] iri gözlü huriler,[193] içki dolu kadehler[194] her çeşit meyve,[195] bol et[196] ve diledikleri her şey orada[197] ebedî olarak muttakilerin istifâdesine sunulmuştur.[198]

Muttakilere va'd edilen cennete üst üste odalar ve altında ırmaklar akan köşkler bulunur.[199] Ayrıca cennetin içinde muttakiler için hiç bozulmayan su, tadı değişmeyen süt, içenlere lezzet veren şarap ve süzme bal ırmakları vardır.[200] Orada onlar selâmdan başka[201] ne boş bir söz ne de yalan işitirler.[202] Aynı zamanda muttakilerin elbiseleri ince ipekten ve parlak atlastandır.[203] Sedeflerinde saklı incilere benzeyen genç hizmetçileri de etraflarında dönüp dururlar.[204]

---

187 el-Hicr 15/47.
188 Meryem 19/62.
189 et-Tûr 52/19.
190 en-Nebe 78/31-34.
191 Sâd 38/52.
192 Âl-i İmrân 3/15.
193 ed-Duhân 44/54.
194 en-Nebe 78/34.
195 Muhammed 47/15.
196 et-Tûr 52/22.
197 el-Furkān 25/16.
198 Âl-i İmrân 3/15.
199 ez-Zümer 39/20.
200 Muhammed 47/15.
201 Meryem 19/62.
202 en-Nebe 78/35.
203 ed-Duhân 44/53.
204 et-Tûr 52/24.

Yukarıdaki bütün bilgilerden, takvanın Yüce Allah'ın sevgisine, dostluğuna, rahmetine, yardımına, cennetine girmesine ve büyük mükâfatına vesile olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca rızkın bereketlenmesine, hayır kapılarının açılmasına, kıyamette dostlukların devam edilmesine, amellerin kabul edilmesine, günahların af olunmasına, ilmin kolaylaştırmasına, iyi ile kötüyü birbirinden ayıracak bir anlayışın sağlanmasına, düşmana karşı zaferin kazanmasına, her türlü korku, hüzün, gam, keder, tehlike, kötülük, plan ve tuzakların gidermesine de sebep olan takvanın dinde önemli bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Takvanın dindeki söz konusu konumundan dolayı da Kur'ân'da kararlılık gerektiren temel işler arasında yer almaktadır.

2. NAMAZ

İslâm'ın ilk şartı imandır. İkinci şartı da kulun Rabbine gönülden boyun eğmesini, Yüce Allah'ın koymuş olduğu emirlere itaat etmesini, O'nun nimetlerine karşı şükürde bulunmasını ifâde eden ve imanın pratiği olan ibadetlerdir. İbadetler de dinimizde bedenî, malî ve hem bedenî hem de malî olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Namaz bedenle, zekât malla, hac ise hem beden hem malla yapılmaktadır. Bedenî olan ibadetlerin en kıymetlisi ve en kapsayıcısı namazdır. Zira namaz dinin direği, imanın göstergesi, müminin miracı, kulluğun özü, Müslümanın alâmeti, kâinatın meyvesi, ahirette sorgusu yapılacak ilk ibadet, maddî ve manevî arınmadır. Bundan dolayı Hz. Peygamber'e ilk nazil olan Alak Sûresi'nde وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ *"Secde et ve Rabbine yaklaş"*[205] âyetiyle emir olunan ilk ibadet namazdır. Alak Süresi'nden sonra nazil olan Müddessir Sûresi'nde yer alan وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ *"Sadece Rabbinin büyüklüğünü dile getir"*[206] âyeti ise namazın temelini ve esasını teşkil etmektedir. Sadece şekilsel davranışlardan ibaret olmayan namaz, aklın, kalbin ve bedenin katılımıyla gerçekleşen ulvî bir ibadettir. Kararlılık gerektiren bu ulvî ibadet, Kur'ân'da 'azmu'l-umûr olarak ifâde edilmektedir.[207]

Kur'ân'da kararlılık gerektiren temel ibadetlerden biri olan namaz kavramının ele alındığı bu ikinci bölümde, öncelikle namazın kavramsal çerçevesi hakkında bilgi verilecektir. Ardından namazın anlam ve önemi incelenecektir. Daha

---

[205] el-Alak 96/19.

[206] el-Müddessir 74/3.

[207] Lokmân 31/17.

sonra namazın hikmetleri, kazandırdıkları, namazı terk etmenin bahaneleri ve hükmü üzerinde durulacaktır.

2.1. Namaz Kelimesinin Kavramsal Çerçevesi

Farsça bir sözcük olan namaz, Arapça'da "salât" kelimesiyle ifâde edilmektedir. Sözlükte "dua,[208] istiğfâr,[209] tebrik ve yüceltmek[210] gibi manalara gelen salât kelimesinin çoğulu "salâvât" formunda gelmektedir. Namaz kılan kişi anlamına gelen "musalli" ve namaz kılınan yer manasındaki "musalla" sözcükleri de salât kelimesiyle aynı gökten türemektedir. Salât sözcüğü, Arapça'da genellikle dua anlamında kullanılmaktadır. Bundan dolayıdır ki Araplar, "ona dua ettim ve onu tezkiye ettim" anlamına gelen صَلَيْتُ عَلَيْهِ ifâdesini kullanmışlardır.[211] Hz. Peygamber'in إذ دُعيَ أَحدُكُم إلى طَعامٍ فليُجِبْ فإن كان صائماً فليُصَلّ "Biriniz bir yemeye çağrıldığında davete icabet etsin. Eğer oruçlu ise salât etsin. (Yani yemek sahibine dua etsin)."[212] hadisinde yer alan salât sözcüğü, dua anlamında kullanılmıştır. Salât kelimesi, sözlükte "tutuşan ateş" anlamına da gelmektedir. Nitekim Araplar, "kişi namaz ibadetiyle Allah'ın tutuşan ateşini kendi nefsinden uzaklaştırdığını ve yok ettiğini" ifâde etmek için صَلَّى الرَّجُلُ tabirini kullanılmışlardır.[213] Bu sözlük anlamından, namazın tutuşan ateşten

---

[208] İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-luğa*, 3/234; İsfahânî, *Müfredât*, 1/589; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 14/464; Abdurrahman Candan, *Kavram Atlası İslam Hukuku I*, (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020), 34.

[209] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 14/464.

[210] İsfahânî, *Müfredât*, 1/589.

[211] İsfahânî, *Müfredât*, 1/589.

[212] Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "İcâbet", 106.

[213] İsfahânî, *Müfredât*, 1/590.

koruyan bir ibadet olduğu; nefse, şeytana ve bütün kötülüklere karşı bir kalkan görevi görerek kişinin namazla nefsindeki tutuşan ateşi yok ettiği anlaşılmaktadır.

Dinî bir kavram olarak da namaz, belirli rükünleri, zikirleri, şartları ve vakitleri olan özel bir ibadettir.[214] Bu kavramsal çerçeveden, salât kelimesinin terim ve sözlük anlamları arasında güçlü bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Zira namaz ibadetindeki rükünler hem fiilî hem de sözlü bir dua niteliği taşımaktadır.

Salât sözcüğü çok anlamlı ve kapsamlı sözcüklerden biridir. Nitekim Yüce Allah'ın Müslümanlara salâtı, onlara rahmet etmesi anlamına gelmektedir. Meleklerin Müslümanlara salâtı istiğfâr, müminlerin birbirine salâtı ise dua manasındadır.[215]

Kur'ân'da temel ibadetler arasında en çok namaz ibadeti tekrarlanmaktadır. Nitekim Kur'ân'da "salât" sözcüğü altmış yedi, türevleri de otuz iki olmak üzere toplamda doksan dokuz defa geçmektedir.[216] Kur'ân'da namaz, "salât" kelimesi yanında bazen onun temel öğelerinden olan "kıyâm",[217] "rükû"[218] ve "secde"[219] ile emredilmekte; bazen de namazın içerdiği "dua",[220] "zikir",[221] "tesbih"[222] ve "kıraat"[223] gibi sözcüklerle farziyeti sürekli hatırlatılmaktadır.

---

214 Cürcânî, *Ta'rifât*, 137.

215 Ebü'l-Bekā Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî, *el-Külliyyât*, thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 872.

216 Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 412-416.

217 el-Hac 22/26.

218 el-Bakara 2/43, 125.

219 el-Bakara 2/125.

220 et-Tevbe 9/103.

221 el-Bakara 2/239; el-Cuma 62/9.

Süyûtî (öl. 911/1505) de "salât" kelimesini çok anlamlı ve kapsamlı sözcüklerden biri olarak görmektedir. Zira o'na göre "salât" kelimesi Kur'ân'da beş vakit namaz,[224] ikindi namazı,[225] cuma namazı,[226] cenaze namazı,[227] dua,[228] din,[229] kıraat,[230] namaz kılınan yerler,[231] rahmet ve mağfiret[232] anlamına gelmektedir.[233]

Namaz emri, Kur'ân'da mutlak biçimde defalarca tekrarlandığı halde onun kılınış şekline dair genel olarak ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Zira Kur'ân'da namazın şeklinden çok manası ve gayesi üzerinde durulmaktadır.[234] Bununla birlikte Kur'ân'da namazın bazı şartlarına ve rükünlerine işaret eden birçok âyet bulunmaktadır. Bu bağlamda Kur'ân'da kıble,[235] abdest,[236] kıyâm,[237] kıraat,[238] rükû,[239] ka'de[240] ve sec-

---

222 Meryem 19/11; Nûr 24/41; Kāf 50/39.
223 el-İsrâ 17/78.
224 el-Bakara 2/3.
225 el-Mâide 5/106.
226 el-Cuma 62/9.
227 et-Tevbe 9/84.
228 et-Tevbe 9/103.
229 Hûd 11/87.
230 el-İsrâ 17/110.
231 en-Nisâ 4/43; el-Hac 22/40.
232 el-Ahzâb 33/56.
233 Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulumi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Dîb el-Bugā (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1996), 1/448.
234 el-Bakara 2/238; el-Mü'minûn 23/2.
235 el-Bakara 2/144.
236 el-Mâide 5/6.
237 el-Bakara 2/238; Âl-i İmrân 3/191.
238 el-Müzzemmil 73/20.
239 el-Hac 22/77.
240 Âl-i İmrân 3/191.

de[241] gibi namazın bazı şartlarına ve rükünlerine işaret edilmektedir. Ayrıca Kur'ân'da seferde ve düşman tehlikesinin bulunması durumlarında namazın nasıl kılınacağına dair bilgiler de yer almaktadır.[242]

Diğer taraftan bedenin, aklın ve kalbin iştirak ettiği bir ibadet olan namaz, Kur'ân'da bazen tek başına, birçok âyette de zekât ile birlikte zikredilmektedir.[243] Böylece bedenî bir ibadet olan namazın ruhu arındırma işleviyle malî bir yükümlülük olan zekâtın malı arındırma özelliği arasındaki münasebete dikkat çekilmektedir.

2.2. Namazın Önemi

İslâm'da her Müslüman'ın yapmakla yükümlü olduğu en önemli ibadet hiç kuşkusuz namazdır. Namaz o kadar önemli bir ibadettir ki âdete dinle özdeşleşmektedir. Nitekim din denince akla gelen ilk ibadet namazdır. Çünkü namaz kılmak, dinin göstergesi, imanın alâmeti, gözün bebeği, kalbin huzuru, Müslüman'ın en başta gelen görevi ve en önde gelen özelliğidir.[244]

Namazın dindeki anlam ve önemine işaret eden birçok husus vardır. Bu hususlardan biri, namazın bütün ilahî dinlerde mevcut olmasıdır. Kur'ân'da namaz ile ilgili âyetler incelendiğinde namazın Hz. Peygamber'e ve onun ümmetine mahsus bir ibadet olmadığı görülecektir. Nitekim Kur'ân'da

---

241 el-Hac 22/77.

242 en-Nisâ 4/101-103.

243 el-Bakara 2/43, 83; et-Tevbe 9/18, 71; el-Mü'minûn 23/2,4; en-Nûr 24/56; el-Ankebût 29/45.

244 Abdurrahman Candan, *Muhtasar Şafiî İlmihali*, (Ankara, DİB Yayınları, 2020), 130.

Hz. Âdem, Hz. Nûh ve Hz. İbrâhim'den sonra namazı terk eden nesillerin geleceğini bildirmesi;[245] Hz. İbrâhim'in رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ *"Rabbim! Beni ve çocuklarımı namaz kılanlardan eyle. Rabbimiz! Duamı kabul buyur."*[246] duası ve namazı sadece Allah için kıldığını vurgulaması;[247] Hz. İsmâil'in halkına namazı emretmesi;[248] Hz. Lût, Hz. İshak ve Hz. Ya'kûb'a namaz kılmanın vahyedilmesi;[249] Hz. Şu'ayb'ın namaz kılması;[250] Hz. Mûsâ'nın Allah'ı anmak üzere namaz kılmasının emredilmesi;[251] Hz. Lokmân'ın oğluna namaz kılmayı öğütlemesi;[252] mâbedde Hz. Zekeriyyâ'nın namaz kılarken meleklerin ona seslenmesi;[253] Hz. Îsâ'nın yaşadığı müddetçe kendisine namaz kılmanın emredildiğine dikkat çekmesi;[254] Yüce Allah'ın İsrâiloğulları'ndan namaz kılacağına dair kendilerinden söz alması[255] gibi hususlar namazın bütün ilahî dinlerde mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Namazın Hz. Peygamber'den önceki peygamberlere de emredilmiş olması, onun dindeki önemine ve ilahî dinlerde iman esaslarının yanı sıra namaz ibadetinde de benzerlikler olduğuna işaret etmektedir.

---

245 Meryem 19/58-59.
246 İbrâhîm 14/40.
247 el-En'âm 6/162.
248 Meryem 19/54-55.
249 el-Enbiyâ 21/72-73.
250 Hûd 11/87.
251 Tâhâ 20/11-14.
252 Lokmân 31/17.
253 Âl-i İmrân 3/39.
254 Meryem 19/30-31.
255 el-Bakara 2/83.

Namazın önemine işaret eden hususlardan biri de onun Kelime-i şehâdetten sonra İslâm'ın temel şartı olmasıdır. Bir kimsenin Allah'ın bir olduğuna inandıktan, Hz. Peygamber'in O'nun elçisi olduğunu kabul ettikten sonra o kimsenin yerine getirmesi gereken emir ve yasaklar vardır. Bu emirlerin başında beş vakit namaz gelmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel'i (öl. 17/638) Yemen'e vali/kadı olarak gönderdiğinde ona şöyle buyurmuştur:

"Muhakkak ki sen Ehl-i kitap olan bir kavme gidiyorsun. Onları, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın Resulü olduğuma şehâdet etmeye davet et. Şayet buna itaat ederlerse, Allah'ın kendilerine bir gündüz ve gecede beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Bunu da kabul edip itaat ederlerse, zenginlerinden alınıp fakirlerine verilmek üzere kendilerine zekâtın farz kılındığını haber ver."[256]

Yukarıdaki hadisten Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'e kelime-i şehâdetten sonra uyulmasını isteyeceği ilk şeyin günde beş vakit namaz emri olduğu anlaşılmaktadır. Zira "şayet buna itaat ederlerse" ifâdesinden, kelime-i şehâdetten sonra dinde en önemli ibadetin günde beş vakit namaz olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in İslâm'ın beş temel üzerine bina edildiğini vurgularken,[257] kimlerle savaşılmayacağını ifâde ederken,[258] en faziletli ve en hayırlı amel-

---

[256] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Zekât",1; Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "İmân", 31; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), "Zekât", 5; Tirmizî, *es-Sünen*, "Zekât", 6; İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "Zekât", 1.

[257] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Îmân", 1; Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Îmân", 1.

[258] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Îmân", 15; Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Îmân", 32.

leri sayarken[259] kelime-i şehadetten sonra hep namazı zikretmesi, onun dindeki anlam ve önemini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Namazın önemine işaret eden hususlardan bir diğeri de onun mi'râc'da perdesiz ve doğrudan farz kılınmasıdır. İslâm'ın oruç, hac ve zekât gibi emirleri Hz. Peygamber dünyada iken farz kılınmıştır. Namaz ise Hz. Peygamber Mi'râc'da Yüce Allah'ın huzurundayken farz kılınmıştır. Nitekim Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara baskıların arttığı; Hz. Hatice ile Ebû Tâlib'in vefat ettiği sıkıntılı bir dönemde Yüce Allah, peygamberini İsrâ ve Mi'râc yolculuğuyla teselli etmiştir. Hz. Peygamber bu mu'cizevî yolculuktan birçok hediye ile dönmüştür. Bu hediyelerin en büyüğü ve her biri elli vakte bedel olan beş vakit namazdır.[260]. Böylece Yüce Allah, Hz. Peygamber'i bizzat huzuruna çıkarmış; ona ve onun ümmetine vasıtasız bir şekilde namazı farz kılmıştır. Namazın pek çok güzelliğinden sadece bu özelliği bile tek başına onun dindeki anlam ve önemini kabul etmemize yetmektedir.

Aslında hayatı disiplin altına alan namaz, Mi'râc yolculuğunda farz kılınmışsa da Hz. Peygamber'in nübüvvetin başlarından itibaren namaz kıldığı ve müşrikler tarafından namazının engellendiği Kur'ân'ın ilk sûresinde vurgulanmaktadır.[261] Hadis kaynaklarında yer alan bilgilerden de namazın, risâletin ilk yıllarında sabah güneşin doğuşundan önce, akşam güneşin batışından önce olmak üzere günde iki vakit ve

[259] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Salât", 4; Tirmizî, *es-Sünen*, "Salât", 14.
[260] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, Buhârî, Câmi'u's-sahîh, "Mi'râc", 71.
[261] el-Alak 96/9-10.

ikişer rekât olarak kılınmaktaydı.[262] Mi'râc yolculuğuyla da namaz günde beş vakte çıkarıldı.[263] Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra da öğle, ikindi ve yatsı namazları dört rekâta çıkarılmıştır.[264]

Namazın dindeki önemine işaret eden bir husus da onun dinin direği olmasıdır. Bir binayı ayakta tutan onun direkleri ve sütunlarıdır. İslâm'ın de direği namazdır. Zira İslâm'ı ayakta tutan namazdır. Nitekim Muâz b. Cebel, Resûlullah'tan kendisini cennete götürecek ve cehennemden de uzaklaştıracak bir iş söylemesini istediğinde Hz. Peygamber "çok büyük bir şey istiyorsun. Ancak Yüce Allah'ın müyesser kıldığı kişi için bu istek çok kolaydır…" dedikten sonra "sana bütün işlerin başını, ana direğini ve zirvesini bildireyim mi?" Ben:

-Evet, bildiriniz Ey Allah'ın Resûlü! dedim.

-"İşin başı İslâm (kelime-i şehâdet getirerek Allah'a teslim olmak), direği namaz, doruğu ise cihattır." buyurdu.[265]

Yukarıdaki hadiste, cennete girmek ve cehennemden uzak kalmak için İslâm'ın vaz geçilmez şart olduğu; İslâm olmadan ne din binasını ne de ümmet yapısını ayakta tutmanın da mümkün olmadığı, namazın dindeki yerinin başın vücuttaki yeri gibi olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca bu hadisten namazın hem İslâm binasının hem de herkesin kendi dinî yaşayışının direği olduğu da anlaşılmaktadır. Zira bir Müslümanın bireysel ibadetlerin dayandığı en kapsamlı iba-

---

[262] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakī, *Sünenü'l-Beyhakî el-kübrâ*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2003), 1/359.

[263] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Mi'râc", 71.

[264] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Târîh", 77.

[265] Tirmizî, *es-Sünen*, "Îmân", 8.

det, hiç kuşkusuz namazdır. Dolayısıyla namazlarını hakkıyla eda edemeyen kişi ne yaparsa yapsın, kendi dinini ayakta tutması mümkün değildir.

Namazın önemine işaret eden bir diğer husus da onun Müslümanın alâmeti olmasıdır. Namaz, ibadetlerin en önemlisi olup, kişinin Müslüman olmasının da en büyük alâmetidir. Zira namazsız bir Müslüman düşünülemez. Namazın dindeki bu öneminden dolayı Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

العهْدُ الذي بيْنَنا وبيْنَهُمْ الصَّلاةُ، فمنْ تَرَكَها فَقَدْ كَفَرَ "Bizimle onlar arasındaki en büyük alâmet namazdır. Namazı terk eden kişi küfre düşer."[266]

إِنَّ بَيْنَ الرَّجُلِ وَبَيْنَ الشِّرْكِ والكُفْرِ تَرْكَ الصَّلاةِ "Kişinin şirk ve küfür arasında namazı terk etmek vardır."[267]

Bu hadisler, inanlarla inanmayanlar arasındaki alâmet-i fârikanın namaz olduğunu vurgulamakta ve namazın terkini de küfre yakın bir davranış olarak saymaktadır. Zira namaz kılmak, nasıl bir kimsenin Müslüman olduğunun deliliyse aynı zamanda onu kılmamak da de kişinin inanmayanlara nispet edilmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla dinde bu kadar önemli olan namaz ibadetinin devamlı kılınması ve terkinden de sakınılması gerekir.

Namazın önemine işaret eden başka bir husus da onun en kapsamlı ibadet olmasıdır. Namaz, bütün ibadetleri ve zikirleri içinde toplayan en kapsamlı ibadettir. Zira namaz melek, bitki, hayvan, ağaç, gölge ve evrendeki diğer bütün varlıkla-

---

[266] Tirmizî, *es-Sünen*, "Îmân", 9; İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "İkâmet", 77.

[267] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Îmân", 134; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Sünnet", 15.

rın yaptığı ibadetleri kapsamaktadır. Ayrıca namaz oruç, hac ve zekât gibi temel ibadetlerin de özüdür. Yeme, içme ve diğer bazı hususların yasaklanmasıyla namaz oruç ibadetini kapsamaktadır. Kıbleye yönelme ve abdest alma gibi durumlarda da namaz haccı hatırlatmaktadır. Niyet, ihlas ve bedenin zekâtıyla namaz ibadeti zekâtı kapsamaktadır. Aynı zamanda namaz, kişinin bedeni, zihni ve kalbiyle eda ettiği ulvî bir ibadettir. Nitekim kişi, bedeniyle kıraat, kıyam, rükû, sücûd, teşehhüd ve selâm gibi namazın rükünlerini gerçekleştirmektedir. Zihniyle de namazda okuduklarını anlamaya ve onları tefekkür etmeye çalışmaktadır. Kalbi ile de namazını huşû ve sükûnetle eda etmektedir. Böylece namaz ibadeti, insanın en önemli organlarının iştirakiyle geçekleştirilmektedir. Dolayısıyla ruh ve beden bütünlüğü içinde kılınan namazın insanı her yönüyle kuşattığına, onun bilinç ve iradesini canlı tuttuğuna; namazın diğer ibadetlerden daha kapsamlı ve önemli olduğuna delâlet etmektedir.

İnsanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyması yönüyle de namaz en önemli bir ibadettir. Zira namaz, Yüce Allah'a samimi bir şekilde eda edilen kullukla birlikte sosyal boyutuyla da toplumdaki kötülüklere engel olma ve iyilikleri yayma adına kişiyi etkin mücadeleye sevk etmektedir. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de bu gerçeği şu şekilde ortaya koymaktadır:

اُتْلُ مَآ اُوْحِيَ اِلَيْكَ مِنَ الْكِتٰبِ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ ۗاِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَۤاءِ وَالْمُنْكَرِ ۗوَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُ ۗوَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُوْنَ

"Sana vahyedilen kitabı oku ve namazı dosdoğru kıl. Çünkü namaz insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar."[268]

[268] el-Ankebût 29/45.

Bu âyetten, huşû içinde, dosdoğru olarak, hakikatine erilerek ve farkında olunarak kılınan bir namazın, insanı akıl ile şerîatın beğenmediği her türlü çirkinlikten, edepsizlikten, hayâsızlıktan, kötülükten, isyandan, günahtan ve ahlâk dışı davranışlardan muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu âyet, namaz kıldığı halde namazı onu hayâsızlıktan ve kötülükten uzak tutmayan bir insanın namazını dosdoğru kılmadığına, namazdaki manevî derinliği kavrayamadığına, onun hakikatini anlayamadığına ve namazı sıradan alışkanlık gibi geçiştirdiğine delâlet etmektedir.[269] Aynı zamanda bu âyet, İslâm'ın sadece teori ve söylemlerden ibaret bir din olmadığına, yaşanan bir hayat olduğuna da işaret etmektedir. Bu bağlamda namaz, insanı sadece hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoymakla kalmayıp aynı zamanda onun yaşayışını iyilikler üzerinde inşa etmekte; insanın ulvî hislerini harekete geçirmekte, insanın nefsini tezkiye etmekte; zihin ve gönlün hakikate açılmasını sağlayarak onu insan-ı kâmil mertebesine ulaştırmaktadır.[270]

Herkese farz olması yönüyle de namaz en önemli bir ibadettir. Namaz ibadeti, ergenlik çağına giren kadın, erkek, zengin, fakir, hür ve köle her akıllı Müslümana farzdır. Oruç, zekât ve hac ibadetleri herkese farz değildir. Zira kişin hac ibadeti ile mükellef olabilmesi için onun bu görevi yapabilecek güce sahip olması, yol güvenliği, mal ve can güvenliği gibi bazı şartlara sahip olması gerekmektedir. Zekât ibadeti de sadece nisâb miktarına sahip olan kişilere farzdır. Oruç

[269] Cemil Tokpınar, *Sabah namazına nasıl kalkılır?* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2005), 43.

[270] Ali Erbaş, *Bilim ışığında insan din ve diyanet* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 70-71.

ibadeti ise gerekli şartları taşıyan her Müslümana farzdır. Ancak hasta, yolcu, yaşlı, hamile ve emzikli gibi mazeretleri olanlara oruç farz değildir.

Namazın farz oluşu Kitap, Sünnet ve icma ile sabittir. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de namazın müminlere farz olduğunu emretmektedir:

إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا

"Namaz müminlere vakitli olarak farz kılındı."[271]

Hz. Peygamber (s.a.s.) de namazların hangi vakitlerde ve nasıl kılacağını Cebrâil (a.s.)'den öğrendikten sonra ashâbına namazın nasıl kılınacağı hakkında şöyle buyurmuştur:

صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي "Ben namazı nasıl kılıyorsam siz de öyle kılınız."[272]

Bu hadiste ifâde edildiği gibi sahâbe namazın nasıl kılınacağını bizzat Hz. Peygamber'den (s.a.s.) öğrenmişlerdir. Sahâbeden de nesilden nesile bize kadar tevâtür yoluyla intikal edilmiş ve böylece ümmetin icmâsı hâsıl olmuştur.

İslâm'ın hiçbir şart ve koşulda namazın terkine ruhsat verilmemesi de onun dindeki anlam ve önemine işaret etmektedir. Zira namaz mümini Rabbiyle buluşturan ulvî bir ibadettir. Bu ulvî ibadetin geçekleşmesinde hiçbir görev, iş, alış, veriş ve mazeret mümini namazdan alıkoyamaz.[273] Bu sebeple İslâm dini namazın terk edilmesine hiçbir şart ve durumda ruhsat vermemiştir. Ancak kolaylık prensibini esas alarak zorlukları ortadan kaldıran dinimiz, bu önemli ibadeti eda etmek için her türlü kolaylığı sağlamıştır. Nitekim suyun bulunmaması ve hastalık gibi durumlarda teyemmüm yapmak

---

[271] en-Nisâ 4/103.

[272] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Zekât", 18.

[273] Nûr 24/38.

suretiyle namazda kolaylık sağlanmıştır.[274] Ayrıca yolcuların namazlarını cem/birleştirme ve kasr/kısaltma şeklinde kılabilmeleri de İslâm'ın namaz ibadetinin edası için sağladığı bir diğer kolaylıktır.[275] Aynı zamanda savaş halinde olanların namazlarını güçlerinin yettiği şekilde eda edebilmeleri; [276] tehlike ve korku halinde olanların namazlarını yürüyerek veya binit üzerinde kılabilmeleri;[277] namazı ayakta kılamayanların oturarak, oturarak da güçleri yetmeyenlerin yatarak,[278] yatarak kılma imkânı olmayanların ise ima yoluyla kılabilmeleri de dinimizin namaz ibadeti için sağladığı başka bir kolaylıktır. Dolayısıyla kadınların özel durumları hariç, bu ulvî ibadeti terk etmenin hiçbir mazereti yoktur. Bu itibarla mümin, namaz vakti girdiğinde uygun zaman, ortam ve yer bulduğunda hemen namazını isteyerek kılmalı; namazda Allah'ın huzurunda olduğunu aklından çıkarmamalı, dünyevî meşgalelerden sıyrılmaya çalışılmalı ve namazın bütün rükünlerinin hakkına riayet ederek yerine getirilmelidir.

Namazın günde beş vakit olarak kılınması da onun dindeki anlam ve önemine delâlet etmektedir. Namaz dışındaki oruç, hac ve zekât gibi diğer ibadetlerde bu devamlılık yoktur. Zira hac ibadeti mükelleflere ömürde bir, zekât ve oruç da yılda bir defa farzdır. Namaz ibadeti ise ergenlik çağından vefatına kadar her Müslümana günde beş vakit farzdır. Özellikle insanların meşgul olduğu zamanlarda Yüce Allah'a ibadet etmeleri ve belli aralıklarla O'na ihtiyaçlarını sunmaları

[274] el-Mâide 5/6.
[275] en-Nisâ 4/101.
[276] en-Nisâ 4/102.
[277] el-Bakara 2/239.
[278] Âl-i İmrân 3/191.

oldukça anlamlıdır. Nitekim günde beş vakit namaz kılan kişinin Yüce Allah ile bağlantıları güçlü olmaktadır. Bu güçlü bağlantıyla da kişi erdemli, adaletli ve merhametli bir kişiliğe sahip olabilmektedir. Bu da namaz ibadetinin insan için ne kadar önemli ve hayatî bir konuma sahip olduğuna işaret etmektedir. Böylece müminin planlı bir şekilde günde beş ayrı vakitte Yüce Allah ile bağlantıları canlı ve aktif olabilmektedir.

Namaz, kulun kıyamet gününde hesaba çekileceği ilk amel olması yönüyle de dinde önemli bir ibadet olduğuna işaret etmektedir. Zira kul, kıyamet gününde bütün yaptıklarından dolayı Yüce Allah'a hesap verecektir. Hesap verecek ameller arasında ilk önce hukûkullah olarak bilinen, Allah'a ait olan ibadetler gelmektedir. Hukûkullahtan da kıyamet gününde hesabı ilk sorulacak amel namazdır. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.s.) إِنَّ أَوَّل ما يُحاسبُ بِهِ العبْدُ يَوْم القِيامةِ منْ عَمَلِهِ صلاتُهُ ، فَإِنْ صَلُحت ، فَقَدْ أَفْلَحَ وَأَنْجح ، وإن فَسدتْ ، فَقَدْ خَابَ وخَسِر "Kulun kıyamet gününde hesaba çekileceği ilk ameli namazdır. Eğer namazı tam olarak yapmışsa, işi iyi gider ve kazançlı çıkar. Namazı tam olarak yapmamışsa kaybeder ve zararlı çıkar."[279] hadisi de namazın dindeki önemini ve müminin kıyamet gününde hesaba çekileceği ilk ameli olduğunu teyit etmektedir.

Kur'ân'da ibadetler arasında en çok namazın emredilmesi,[280] Yüce Allah'ın ibadetler içinde en çok namazı beğenmesi,[281] Hz. Peygamber'in (s.a.s.) namazı gözünün nuru olarak

[279] Tirmizî, *es-Sünen*, "Mevâkît", 188; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Salât", 149.
[280] Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 412-416.
[281] Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "İmân", 137; Tirmizî, *es-Sünen*, "Salâ", 14.

nitelemesi,[282] Resûlullah'ın namaz kılmayanları tehdit etmesi,[283] namazın günahların affına vesile olması,[284] ahirette Allah Resûlü'ne yaklaşmaya neden olması,[285] kişiyi cennete götürüp cehennemden uzaklaştırması,[286] namaz için maddî ve manevî bir temizliğin gerekli olması, ibadetler arasında haramı ile yasaklarının en fazla olması,[287] terkinin hem çok şiddetli bir azabı gerektirmesi[288] hem de şirk ve küfre sebep olabilmesi[289] gibi birçok husus da namazın dindeki önemine işaret etmektedir. Namazın dindeki anlam ve önemine işaret eden hususlar elbette yukarıdaki hususlardan ibaret değildir. Ancak çalışmamızın sınırlarını aşmamak için biz burada sadece bunlarla iktifa edeceğiz.

2.3. Namazın Kazandırdıkları

Yüce Allah'ın rızâsını herkesten ve her şeyden üstün tutma gayreti olan; Heva ile hevesin, hırs ile tamahın esiri olmadan Cenâb-ı Hakk'la aramızdaki bütün engelleri kaldırarak bizleri Rabbimize yaklaştırıp ilahî rahmetlerine nail olmaya vesile olan; Rabbimizin bahşettiği sayısız nimetlere karşı en büyük şükrümüz, imandan sonraki en faziletli ame-

---

[282] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/305.

[283] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Mesâcid", 251; Tirmizî, *es-Sünen*, " "Salât", 48.

[284] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Tevbe", 44; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Hudûd", 10.

[285] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Salât",226.

[286] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "İmân", 14.

[287] Muhsin Demirel, *İsra, mirac ve namaz* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007), 156-157.

[288] Meryem 19/59.

[289] Tirmizî, *es-Sünen*, "İmân", 9; İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "İkâmet", 77.

limiz sayılan namazın insana birçok yararı vardır. Namazın insana kazandırdığı yararlardan biri, onun Yüce Allah'a sığınmanın ve O'ndan yardım dilemenin bir aracı olmasıdır. Yüce Allah'a yürekten bağlı olan kulların Alêmlerin Rabbine iltica etmesinin ve O'ndan yardım dilemesinin birçok aracı bulunmaktadır. Ancak kulun Rabbine en yakın olduğu ve isteklerin kabul edildiği ibadetlerin başında namaz gelmektedir. Zira namaz, kulun benlik ve gururunu bir kenara attığı; kendi acziyetini fark ettiği ve bütün samimiyetiyle Yüce Allah'ın kudretine teslim olduğu ulvî bir ibadettir. Ayrıca kul namazla isteklerini Rabbine sunarak ferahlama ve rahatlama fırsatını da elde etmiş olmaktadır. Namazın insana kazandırdığı bu yarar, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle vurgulanmaktadır:

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

"Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyin. Muhakkak ki Allah sabredenlerle beraberdir."[290]

Namazda da kulun Rabbine en yakın olduğu hal, secde halidir. Secdeyi de değerli kılan kulun ihlas ve samimiyetidir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) أَقْرَبُ ما يَكونُ العبْدُ مِن رَبِّهِ وَهَو ساجِدٌ ، فَأَكْثِرُوا الدُّعاءَ "Kulun Rabbine en yakın olduğu hal secde halidir. Siz de bundan dolayı secdede çok dua ediniz!"[291] hadisi de bu gerçeği ifâde etmektedir. İşte namaz, insana Yüce Allah ile şefkat ve merhamet merkezli bir bağ kurabilme yolunun fırsatını vermekte; insanın Rabbine tazimini samimi bir şekilde arz etmesine vesile olmakta ve Yüce Allah'ın rahmetini kazanmaya en elverişli ibadetlerin başında gelmektedir.

---

[290] el-Bakara 2/153.

[291] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Salât", 215; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Salât", 148.

Ayrıca namaz, müminler için Yüce Allah ile her dem manevî bir buluşmayı ifâde etmekte, kulun iç dünyasında O'na vuslatın adı olmakta, ümitsizliği yok etmekte, büyük sıkıntılar karşısında Yüce Allah'a sığınarak çözüm bulma yönelişini geliştirmektedir.

Namazın kazandırdığı yararlardan biri de ahlâkî olarak insanı olgunlaştırmasıdır. İnsan genel olarak aceleci, sabırsız, tahammülsüz, tatminsiz, tamahkâr, çabuk usanan, başına bir bela ve musibet geldiğinde hemen sızlanan; bir iyiliğe, zenginliğe, nimete ve mevkiye kavuştuğunda da bencillik, cimrilik ve nankörlük edip başkasına yardımcı olmayan bir karaktere sahip olmaktadır. Fakat insanların tamamı söz konusu kötü karaktere sahip değildir. Nitekim namazın şart ve rükünlerine riayet edenler; namazı vaktinde kılanlar ve onu hiç terk etmeyenler, söz konusu kötü özelliklerin tersine sağlam karakterli insanlardır. Zira namaz, insanın ahlakını olgunlaştırmakta, ona düzen ve intizamı öğretmekte; onu insanî zafiyetlerden kurtarıp yüce ahlaklarla donatmaktadır. Böylece namaz, insanın ahlakını ve davranışlarını değiştirerek onu insan-ı kâmil seviyesine ulaştırmaktadır. Namazın bu önemli fonksiyonu Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifâde edilmektedir:

إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا إِلَّا الْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ

"Doğrusu insan dayanıksız ve tahammülsüz yaratılmıştır. Kendisine bir fenalık geldi mi sızlanır. Kendisine bir hayır dokundu mu cimrilik eder. Ancak namaz kılanlar bunun dışındadır. Onlar ki Namazlarını devamlı ve özenle kılanlar."[292]

[292] el-Meâric 70/19-23.

Namazın insana kazandığı yararlardan bir diğeri de onu günahlardan ve kötülüklerden korumasıdır. İnsanı kötü ve haramlardan uzaklaştıran temel unsur kâmil ve sağlam bir imandır. İmandan sonraki en önemli koruyucu unsur ibadetlerdir. İbadetlerin başında da namaz gelmektedir. Namaz, insanı her türlü hayâsızlıktan, kötülükten, haramdan, çirkin söz, eylem ve davranışlardan uzak kalmasını sağlamaktadır. Zira samimi bir şekilde eda edilen namaz ibadeti, bireysel ile toplumsal düzeydeki her türlü kötülüklere engel olmakta ve iyilikleri yaymada insanı etkin bir mücadeleye sevk etmektedir. Namazın bu önemli fonksiyonu Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde vurgulanmaktadır:

اتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ

"Sana vahyedilen kitabı oku ve namazı dosdoğru kıl. Çünkü namaz insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar."[293]

Namaza önem vermeyen, onun manevî derinliğini kavrayamayan, hakikatini anlamayan, hikmetlerinden gafil olan, onu dosdoğru kılmayan, bilinçsiz bir şekilde eda eden, sıradan alışkanlık haline getiren, gösteriş için kılan, adaletli olmayan, hakka riayet etmeyen, insanlara zulüm eden ve haram yiyenler için namaz fazla bir şey ifâde etmemektedir. Söz konusu özelliklere sahip olan insanlar sevap almak şöyle dursun, aksine bunlar, namaza önem vermediklerinden, onu vaktinde kılmadıklarından, ciddiye almadıklarından, gaflet ve eğlence şeklinde kılmalarından dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de şiddetli bir şekilde eleştirilmektedirler:

[293] el-Ankebût 29/45.

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ

"Şu namaz kılanların vay haline. Ki onlar namazlarının özünden uzaktırlar."[294]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisi de namazın bu önemli rolünü teyit etmektedir:

مَنْ لم تَنْهَهُ صلاتُهُ عن الفحشاءِ والمُنْكَرِ، لم يَزْدَدْ مِنَ اللهِ إلا بُعْدًا

"Kimin namazı kendisini hayâsızlıktan ve kötülükten uzaklaştırmıyorsa o kişi bu namazıyla ancak Allah'tan uzaklaşır." [295]

Namazın önemli bir yararı da hata ve günahların affına vesile olmasıdır. İbadetlerini ihlaslı ve samimi bir şekilde ifa eden mümin, bu ibadetleri sayesinde hata ve kusurlarından kurtulma imkânı bulabilmektedir. İbadetlerin küçük günahları affettiğine şu âyetler işaret etmektedir:

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ

"Gündüzün iki tarafında ve geceye yakın saatlerde namaz kıl; çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir."[296]

إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا

"Size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız, kusurlarınızı örter ve sizi şerefli bir yere koyarız."[297]

Dinin direği olan namaz, hem kulluğun günde beş vakit yaşanmasına hem de müminlerin hata ve günahlardan arınmasına aracı olmaktadır. Zira müminin dosdoğru kıldığı beş vakit namazın her biri önceki ile arasındaki kul hakkı hariç bütün küçük günahların bağışlanmasına vesile olmaktadır.

---

[294] el-Maûn 107/4-5.

[295] Mûsâ Şahîn Lâşîn, *Fethu'l-mun'im şerhi Sahihi Müslim* (y.y.: Dâru'ş-Şurûk, 2002), 8/194.

[296] Hûd 11/ 114.

[297] en-Nisâ 4/31.

Bir insanın gönül huzuruyla kıldığı farz namazların küçük günahları bağışladığına Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisi de teyit etmektedir:

الصَّلواتُ الْخَمْسُ، والْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعةِ، ورمضانُ إِلَى رمضانَ مُكفِّراتٌ لِمَا بينَهُنَّ إِذَا اجْتنِبَت الْكَبائِرُ "Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde, beş vakit namaz, iki cuma ve iki ramazan, aralarında işlenecek (küçük) günahlara kefârettir."[298]

Bu hadis, farz namazların küçük günahları temizleme fonksiyonuna sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu da demektir ki farz namazlar günahları dezenfekte etmektedir. Bu ilahî ihsana namazlı Müslümanlar, büyük günahlardan sakınmak ve kul hakkına riayet etmek şartıyla arınma bahtiyarlığına sahip olmaları mümkündür. Namazı usûlüne uygun olarak kılan kişinin bağışlanacak küçük hataları kalmamışsa, namaz onun derecesinin ve sevapların artmasına vesile olacaktır. Ayrıca bu hadis, insana sunulan söz konusu ilahî imkân ve bağışla Yüce Allah'ın kullarını ne kadar sevdiğinin; dünya ve ahirette mutlu olmaları için onlara ne büyük fırsatlar bahşettiğinin en güzel delilidir.

Namaz, ayrıca kişiyi maddî ve manevî kirlerden de arındırmaktadır. İslâm'ın namaz için şart koştuğu maddî ve manevî olmak üzere iki temizlik türü bulunmaktadır. Abdest ve guslü gerektiren haller manevî/hükmî temizlik olarak nitelendirilmektedir. Diğer bir ifâdeyle namazı kılacak kişinin cenabetli ve abdestsiz olmaması gerekir. Maddî temizlik ise namaz kılacak kişinin bedeni, elbisesi ve üzerinde namaza duracağı yerin temiz olması demektir. Dolayısıyla namaz kılanın bedeni, elbisesi ve namaz kılınacak mekânın necis sayı-

[298] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Tahâret", 16.

lan bütün pisliklerden temizlenmesi gerekmektedir. Namazda hem maddî hem de manevî temizliğin şart koşulması, İslâm'ın namaza ve temizliğe verdiği önemi net bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) de beş vakit namaz kılan kimseyi, günde beş defa bir nehirde yıkanan kimseye şöyle benzetmiştir:

مَثَلُ الصَّلَوَاتِ الخَمْسِ كَمَثَلِ نَهَرٍ جَارٍ غَمْرٍ عَلَى بَابِ أَحَدِكُمْ يَغْتَسِلُ مِنْهُ كُلَّ يَوْمٍ خَمْسَ مَرَّاتٍ "Beş vakit namazın durumu, herhangi birinizin kapısının önünden gürül gürül akan ve içinde günde beş defa yıkandığı nehire benzer."[299]

Hz. Peygamber (s.a.s.) bu hadisinde farz namazları kişinin kapısının önünden akan bir nehire, "gözümün nuru" olarak nitelendirdiği namazı da bu nehirde günde beş defa yıkanmaya benzetmektedir. Nasıl insanın bedeninde veya elbisesinde bulunan kir ve pislikler, yıkanmakla temizlenirse aynı zamanda mânevî kirler de her gün kılınan beş vakit namazla temizlenmektedir. Böylece mümin, namaz vasıtasıyla hata ve kusurlarından arındığı gibi dış çevre ile sürekli temas halinde olan organlarını günde beş defa yıkamasıyla da maddî kirlerden en iyi şekilde temizlenmiş olmaktadır.

Namaz, aynı zamanda bireyler arasında sosyal bütünleşme ve kaynaşmayı da sağlamaktadır. İslâm, Allah'ın tevhidi ekseninde şekillenmiş bir medeniyet olduğundan bireysel, toplumsal ve sosyal birçok etkinlikte tevhidin somut bir şekli olan ibadetler yer almaktadır. Bu vesileyle müminleri birlik ve beraberlik içinde yaşamalarını sağlamak; onlara yardımlaşma, dayanışma ve sosyal aidiyet ruhunu kazandırmak için onlardan bazı ibadetleri topluca yapmalarını istemektedir.

[299] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Mesâcid", 284.

Topluca yapılan ibadetlerin başında namaz gelmektedir. Namazın bu önemli fonksiyonu, özellikle cemaatle kılınan namazlarda açık bir şekilde tezahür etmektedir. Zira renk, dil, ırk, cinsiyet ve sosyal statü ayrımı gözetmeksizin Yüce Allah'a ibadet etmek için günde beş defa bir araya gelen müminler, namaz vasıtasıyla tanışma, yardımlaşma ve kaynaşma imkânına sahip olabilmektedir. Böylece kısa bir zaman da olsa gündelik uğraşların girdabından kurtulan müminler, cemaat namazı vesilesiyle toplumsal eşitlik sağlanmakta, sosyal ilişkiler güçlendirilmekte, ilim ile kültür alışverişi zenginleştirilmekte, bireyler arasındaki ayrılıkları giderilmekte, etnik çatışma ortamı engellenmekte, sevgi, saygı, eşitlik ve kardeşlik duyguları pekiştirilerek sosyal bütünleşmeleri sağlanmaktadır.

Namazı bilinçli bir şekilde kılan kişi dünya ve ahiret mükâfatına da ermektedir. Namaz ibadeti, Yüce Allah ile kul arasında manevî bir ticarettir. Bu ticareti yapanlar dünya ve ahirette asla zarar etmezler.[300] Nitekim Yüce Allah, namaz ibadetini hakkıyla yerine getirenlere merhamet edeceğini Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle açıklamaktadır:

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

"Müminler erkekler ve kadınlar birbirlerinin velileridir; iyiliği eder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resûlü'ne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir."[301]

---

[300] Fâtır 35/29-30.

[301] et-Tevbe 9/70-71.

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de namaza titizlik gösterenlerin doğru yolu bulduklarını ve kurtuluşa erdiklerini ifâde etmekte;[302] onlardan razı olduğunu bildirmekte;[303] onların korkmayacağına, üzülmeyeceğine[304] ve günahlarının bağışlayacağına dikkat çekmekte; onlara kendi katında yüksek derceler, büyük mükâfatlar ve değerli rızıklar vereceğini vurgulamakta;[305] onları Firdevs cennetine varis olacağını da vadetmektedir.[306]

Hz. Peygamber (s.a.s.) de beş vakit namazını dosdoğru kılan kimseye Yüce Allah'ın cenneti vaat ettiğini şöyle haber vermektedir:

رَبَّكُمْ وَصَلُّوا خَمْسَكُمْ وَصُومُوا شَهْرَكُمْ وَأَدُّوا زَكَاةَ أَمْوَالِكُمْ وَأَطِيعُوا ذَا أَمْرِكُمْ اِتَّقُوا اللهَ تَدْخُلُوا جَنَّةَ رَبِّكُمْ "Rabbiniz olan Allah'ın emrine karşı gelmekten sakınınız, beş vakit namazı kılınız, ayınızın (Ramazan) orucunu tutunuz, malınızın zekâtını veriniz, âmirlerinizin emirlerine itaat ediniz, Rabbinizin cennetine gireceksiniz"[307]

Hz. Peygamber (s.a.s.) bir diğer hadiste de sabah ve ikindi namazlarını kılanların cennete gireceğini ifâde etmektedir:

مَنْ صَلَّى الْبَرْدَيْنِ دَخَلَ الْجَنَّةَ "Kim iki serinlik namazını (sabah ve ikindi) kılarsa, cennete girmiş demektir."[308]

---

302 Lokmân 31/3-4.

303 et-Tevbe 9/70-72.

304 el-Bakara 2/277.

305 el-Enfâl 8/3-4.

306 el-Mü'minûn 23/2, 9-11.

307 Tirmizî, *es-Sünen*, "Salât", 434.

308 Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Mevâkîtü's-salât", 26; Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Mesâcid", 215.

Hz. Peygamber (s.a.s.) başka bir hadiste ise namazını gereği gibi kılan kimsenin Allah'ın onu bağışlayacağına dikkat çekmektedir:

خَمْسُ صَلَوَاتٍ افْتَرَضَهُنَّ اللّٰهُ تَعَالَى مَنْ أَحْسَنَ وُضُوءَهُنَّ وَصَلاَّهُنَّ لِوَقْتِهِنَّ وَأَتَمَّ رُكُوعَهُنَّ وَخُشُوعَهُنَّ كَانَ لَهُ عَلَى اللّٰهِ عَهْدٌ أَنْ يَغْفِرَ لَهُ "Yüce Allah, beş vakit namazı farz kılmıştır. Kim abdestini güzelce alır, onları vaktinde kılar, rükû ve huşûyu tam yaparsa bu kimseye Allah'ın onu bağışlayacağına sözü vardır."[309]

Yukarıdaki âyet ve hadisler, Yüce Allah'ın her an kendisini gördüğü, her yaptığını bildiği, kalbinden geçenlerden dahi haberdar olduğu bilinciyle farz namazlarını dosdoğru, düzenli, bilinçli ve vaktinde kılanın hem dünyada hem de ahirette büyük mükâfatlara ereceğini vurgulamaktadır. Diğer taraftan söz konusu âyet ve hadislerden, namazlarını samimi bir ruh ve ihlâsla kılanın Yüce Allah'ın rızâsına, rahmetine ve mağfiretine nail olacağı; bu bilinçle hareket edenin cennette gireceği anlaşılmaktadır.

Kurallarına uygun, ihlâs, huşû ve idrakle kılınan namazın, Yüce Allah'ı hatırlatması, kulu Rabbinin manevî huzuruna yükselterek ruhen onu arındırması, O'nunla ilişkini sürekli ve canlı tutması; ilâhî denetim altında olduğunu hatırlatması, ilahî şuûrla yaşamasını sağlaması; kulluk bilincini oluşturması ve sorumluluk bilincini geliştirmesi; şuurunu yükseltmesi, vicdanını olgunlaştırması, şahsiyetini geliştirmesi, vaktini düzene koyarak onun hayatını disiplinli ve düzenli bir dengede tutması; kişiyi kibir ve gururdan kurtarması; mümine kulluğunu ikrar ettirmesi, insana Allah için iş yapmayı, gerçek özgürlüğü yaşatmayı, insan haklarına saygılı olmayı, gü-

[309] Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, " Salât", 9.

zel giyim ve çevre koruma alışkanlığı sağlaması; kulun ruhunu temizlemesi, kalbini aydınlatması, onu hayra, tefekküre, tedebbüre ve intizama sevk etmesi; bedendeki eklemlerin bükülmesine ve kasların gevşemesine imkân sağlayarak vücudun birçok organını hareket ettirmesi gibi insan hayatında birçok fonksiyonel faydası daha bulunmaktadır.

2. 4. Namazı Terk Etmenin Hükmü

Dinin direği olan namazın, bütün ilahî dinlerde mevcut olması, Kelime-i şehâdetten sonra İslâm'ın temel şartı olarak gelmesi, Kur'ân'da ibadetler arasında en çok emredilmesi, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) onu gözünün nuru olarak nitelemesi, Mi'râc'da doğrudan farz kılınması, İnsanı hayâsızlık ile kötülükten alıkoyması, kulun kıyamet gününde hesaba çekileceği ilk amel olması, Yüce Allah'a sığınmanın en önemli aracı olması, sosyal bütünleşmeyi sağlaması, insanı dünya ile ahiret mükâfatına erdirmesi, ahlâkî olarak insanı olgunlaştırması, maddî ile manevî kirlerden arındırması, hata ve günahlarının affına vesile olması gibi önemli fonksiyonlarından dolayı günde beş vakit olarak her mükellefe farz kılınmıştır. Bireysel ve toplumsal açısından namazın bu önemli fonksiyonlarından dolayı İslâm, hiçbir şart ve koşulda onun terkine ruhsat vermemiştir. Namaz vesilesiyle büyük manevî dereceler kazanan insanın, bu ulvî ibadeti ihmal veya terk etmekle de ilahî adalet gereği şiddetli bir azabı hak etmektedir. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de namazı kılmayanları inanmayanların niteliği olarak zikretmektedir:

فِي جَنَّاتٍ يَتَسَاءَلُونَ عَنِ الْمُجْرِمِينَ مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرَ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ *"Onlar (ashâbül-yemîn) cennetler içinde, günahkârların durumu hakkında birbirlerine sorular soruyorlar. "Sizi şu Sekar'a*

(yakıcı ateşe) sokan nedir?" diye uzaktan sorarlar. Onlar şöyle cevap verirler: "Biz namaz kılanlardan değildik…"[310]

Ayrıca Yüce Allah, وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى *"(münafıklar), namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar…"*[311] ve وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَى *"(münafıklar), namaza ancak üşene üşene gelirler."*[312] âyetlerinde namazı üşenerek kılmayı, münafıkların özellikleri arasında zikretmektedir.

Gerçek bir müminin, Kur'ân'da 'azmu'l-umûr olarak ifâde edilen namaz ibadetini terk etmesi asla mümkün değildir. Zira Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de nefsinin arzularına uyup farz namazlarını terk edenlerin cehennem azabına müstahak olacaklarını şöyle haber vermektedir:

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا

"Onların (peygamber ve sâlih kimselerden) ardından namazı zayi eden ve nefsinin arzularına uyan bir nesil geldi. Bunlar, elbette "ğayyâ"ya atılacaklardır."[313]

Bu âyet, iş, güç, oyun, eğlence, dünya meşgalesine, nefsanî arzu ve isteklere dalıp namazını hiç kılmayan veya vaktinde eda etmeyen ya da onun ifasında yerine getirilmesi gereken rükün ve şartlara dikkat etmeyenlerin mutlaka cehennem azabını çekeceğini bildirmektedir. Namazın hassasiyetini ve sadakatini yitiren azgınlıkların cezası bu âyette "ğayy" sözcüğü ile ifâde edilmektedir. Gayy kelimesi hakkında âlimlerin farlı değerlendirmeleri bulunmaktadır. Nitekim Ubey b. Ka'b'a (öl. 30/650) göre gayy, cehennemde dibi en derin ve sıcaklığı en fazla bir vadidir. Bu vadide " el-behîm" adında

[310] el-Müddessir 74/ 40-43.

[311] en-Nisâ 4/142.

[312] et-Tevbe 9/54.

[313] Meryem 19/59.

bir kuyu bulunmaktadır. Cehennemin alevi azalınca Yüce Allah bu kuyuyla onu tekrar alevlendirir. Abdullah b. Mes'ûd'a (öl. 32/652) ve İbn Abbâs'a (öl. 68/687) göre de gayy, cehennemde bir vadinin ismidir.[314] Bu vadinin sıcaklığı o kadar yüksektir ki cehennemin diğer vadileri onun sıcaklığından Yüce Allah'a sığınırlar. Âlimlerin bir kısmına göre de gayy, nefislerinin kötü arzu ve isteklerine uyanların cehennemde ceza göreceği bir ırmağın veya dibi en derin ve kokusu en pis olan bir kuyunun adıdır.[315]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) de namaz ibadetini ihmal veya terk etmenin gerektirdiği büyük manevî sorumluluğu bildiren birçok hadisi bulunmaktadır. Nitekim Allah Resûlü'nün şu hadisleri bu hususu teyit etmektedir:

العَهْدُ الذي بيْنَنا وبَيْنَهُمْ الصَّلاةُ، فَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ كَفَرَ "Bizimle onlar arasındaki en büyük alâmet namazdır. Namazı terk eden kişi küfre düşer."[316]

إِنَّ بَيْنَ الرَّجُلِ وَبَيْنَ الشِّرْكِ والكُفْرِ تَرْكَ الصَّلاةِ "Kişinin şirk ve küfür arasında namazı terk etmek vardır."[317]

كانَ أَصْحابُ مُحَمَّدٍ صَلّى اللهُ عَلَيْهِ وسَلَّم لا يرونَ شَيْئاً مِنَ الأَعْمالِ تَرْكُهُ كُفْرٌ غَيْرَ الصَّلاةِ. "Muhammed (s.a.s.)'in ashâbı, namazdan başka herhangi bir amelin terkini küfür saymazlardı."[318]

مَنْ تَرَكَ صَلاةَ العصْر فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ "İkindi namazını terk edenin amelleri boşa gider."[319]

---

[314] Kurtubî, *el-Câmi'u li aḥkâmi'l-Kur'ân*, 11/125.

[315] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 18/217-218.

[316] Tirmizî, *es-Sünen*, "Îmân", 9; İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "İkâmet", 77.

[317] Müslim, *el-Câmiʿu's-saḥîḥ*, "Îmân", 134; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Sünnet", 15.

[318] Tirmizî, *es-Sünen*, "İmân", 9.

الَّذِي تَفُوتُهُ صَلَاةُ الْعَصْرِ كَأَنَّمَا وُتِرَ أَهْلَهُ وَمَالَهُ "İkindi namazını kaçıran kişi, sanki ailesini ve malını kaybetmiş gibidir."[320]

لَا تَتْرُكْ الصَّلَاةَ مُتَعَمِّدًا فَإِنَّهُ مَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ مُتَعَمِّدًا فَقَدْ بَرِئَتْ مِنْهُ ذِمَّةُ اللهِ وَرَسُولِهِ "Namazı kasten terk etme, kim namazı kasten terk ederse Allah ve Resûlü'nün korumasından berî olur."[321]

مَنْ حَافَظَ عَلَيْهَا كَانَتْ لَهُ نُورًا وَبُرْهَانًا وَنَجَاةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ لَمْ يُحَافِظْ عَلَيْهَا لَمْ يَكُنْ لَهُ نُورٌ وَلَا بُرْهَانٌ وَلَا نَجَاةٌ وَكَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ قَارُونَ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَأُبَيِّ بْنِ خَلَفٍ "Kim namazına dikkat ederse, bu namaz kıyamet gününde onun için (karanlığa karşı) nûr, (doğruluğuna) delil ve (azaptan) kurtuluş olur. Kim namazına dikkat etmezse, namaz onun nûru, delîli ve kurtuluşu olmaz. Ayrıca o kişi kıyamet gününde Kârûn, Firavun, Hâmân ve Übey b. Halef ile beraber olur". [322]

لَيَنْتَهِيَنَّ أَقْوَامٌ عَنْ وَدْعِهِمُ الجُمُعَاتِ، أَوْ لَيَخْتِمَنَّ اللهُ على قُلُوبِهِمْ، ثُمَّ لَيَكُونُنَّ مِنَ الغَافِلِينَ "Bazı kimseler cuma namazlarını terk etmekten ya vazgeçerler veya Allah onların kalplerini mühürler de gafillerden olurlar."[323]

مَنْ تَرَكَ الْجُمُعَةَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ تَهَاوُنًا بِهَا طبعَ عَلَى قَلْبِهِ "Kim önemsemeyerek üç hafta cuma namazını terk ederse kalbi mühürlenir."[324]

Yukarıdaki hadislerde "kâfir olduğu", "şirke düştüğü", "kalbinin mühürlendiği", "gafillerden olduğu", "amelinin boşa gittiği", "ailesi ile malını kaybettiği", "Allah ile Resûlü'n-

---

319 Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Mevâkît ", 14.

320 Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Salât", 13.

321 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/357.

322 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/141.

323 Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Cum`a", 40; İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "Mesâcid", 17.

324 İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "İkâmet", 93.

den berî olduğu", "kurtuluşa ermediği", "kıyamet gününde Kârûn, Firavun, Hâmân ve Übey b. Halef ile beraber olduğu" gibi ifâdelerden hareketle âlimler, namazı terk eden hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Namazı terk eden ya namazın farz olduğunu inkâr ettiği için kılmamıştır. Ya da namazı ihmal, tembellik, umursamazlık ve unutma gibi sebeplerle ifa etmemiştir. Yahut namazı vaktinde eda etmeyi unuttuğu için kılmamıştır.

Namazın farz oluşuna inanmadığı için namazı terk eden kimsenin mürted/dinden çıktığı hususunda âlimler arasında görüş birliği bulunmaktadır. Zira bu kimse Kitap, Sünnet ve icma ile sabit olan Yüce Allah'ın kesin bir emrine inanmadığı için mümin değildir.[325]

Namazın farz olduğuna inandığı halde ihmal, tembellik, umursamazlık ve dünyevî meşgalelerden dolayı şer'i bir mazereti olmadan namazı terk edenin durumu hakkında âlimler kendi bakış açılarına göre değişik müeyyideler öngörmüşlerdir. Nitekim Hanefî âlimler, inandığı halde ihmal ve tembellik gibi sebeplerden dolayı namazı terk eden kimseyi dinden çıkmakla itham etmeyi uygun görmezler. Zira onlara göre, zekât ibadetini terk eden kimseye nasıl had kapsamında

[325] Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullāh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî, *el-Muğnî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405), 2/297; Kurtubî, *el-Câmi'u li aḥkâmi'l-Kur'ân*, 8/74; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *el-Mecmû'* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997), 3/14; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî el-Karâfî, *ez-Ẕaḫîre*, thk. Muhammed Haccî (Beyrut: Dâru'l-Ğarb, 1994), 2/284; Cemâlüddîn Ebû Muhammed Ali b. Ebî Yahyâ el-Menbecî, *el-Lübâb fi'l-cem'i beyne's-sünneti ve'l kitâb*, thk. Muhammed Fadl 'Abdul'azîz Murâd (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1994), 1/155.

ölüm cezası uygulanamıyorsa aynı zamanda inandığı halde şer'i bir mazereti olmadan namaz kılmayan kimseye de ölüm cezası uygulanamaz. Ancak Hanefî âlimler, şer'i bir mazereti olmadan namazı terk edenin büyük günah işlediğini, bundan dolayı da ta'zîr cezası kapsamında hapsedilmesi veya dövülmesi gerektiğini savunurlar.[326] Şâfiî âlimlerin bir kısmına göre de inandığı halde şer'i bir mazereti olmadan namaz kılmayan kimse hem küfürle itham edilemez hem de ona ölüm cezası uygulanamaz. Ancak bu durumdaki kişiyi namaz kılmaya zorlamak amacıyla ona ta'zîr cezası kapsamında hapsedilmesi veya dövülmesi gerektiğini beyân ederler.[327] Aynı zamanda Mâlikî[328] ve Hanbelî âlimlerin bir kısmına göre de inandığı halde namaz kılmayanın cezası had değil, ta'zîr ile cezalandırılması gerektiğini ifâde ederler.[329] Ancak Şâfiî[330] ile Mâlikîler'de bir görüşe,[331] Hanbelîler'de Ahmet b. Hanbel'den (öl. 241/855) aktarılan bir rivâyete[332] ve bazı selef âlimlerine göre inandığı halde namazı terk eden kimse mürted/dinden çıkmış olur.[333] Bu durumda olan kimse öncelikle tövbe etmeye davet edilir, davete icabet edip namaz kılması halinde serbest bırakılacağı konusunda âlimler arasında görüş birliği bulunmaktadır. Ancak tövbe etmeyen ve namazı terk

---

326 Kurtubî, *el-Câmi'u li aḥkâmi'l-Kur'ân*, 8/74; Menbecî, *el-Lübâb fi'l-cem'i beyne's-sünneti ve'l kitâb*, 1/155-157.

327 Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Üm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1393), 1/255; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/14.

328 Karâfî, *ez-Ẕaḫîre*, 2/284.

329 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/297.

330 Şâfiî, *el-Üm*, 1/255; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/14; Kurtubî, *el-Câmi'u li aḥkâmi'l-Kur'ân*, 8/74.

331 Karâfî, *ez-Ẕaḫîre*, 2/282.

332 Karâfî, *ez-Ẕaḫîre*, 2/282.

333 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/297.

etmeye devam eden kimseye uygulanacak cezanın had veya ta'zîr olması hakkında âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır.[334]

Namazı zamanında kılmayı unutan, bayılan ve işaretle bile namaz kılamayacak kadar ağır hasta olan kimseye ise bir vebal yoktur. Zira bu durumdakilerin mazeretleri geçerli bir mazeret olup namaz kılmadıklarını hatırladıkları anda hemen namazlarını kılmaları gerekir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) namaz kılmayı unutan kişinin, hatırladığı anda hemen kılması gerektiğini ifâde etmektedir:

مَنْ نَسِيَ صَلاَةً فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا "Kim bir namazı kılmayı unutursa onu hatırladığı anda kılsın."[335]

Yukarıdaki bütün âyet ve hadisler, Müslümanla gayr-i müslim arasındaki alâmet-i fârikanın namaz olduğuna dikkat çekmekte; namaz kılmamayı küfre yakın bir davranış olarak saymakta ve büyük günahlar arasında zikretmekte; namazı terk edenin Allah ve Resûlü'nün himayesinden uzak olduğunu vurgulamakta; bu ulvî ibadeti ihmal veya terk etmekle de ilahî adalet gereği şiddetli bir azabı hak etmekte; namazı üşenerek kılmayı, münafıkların özellikleri arasında zikretmekte; namaz kılmayanın kalbinin mühürlendiği, amellerinin boşa gittiği, ailesini ve malını kaybettiği gibi büyük bir suç işlediğine dikkat çekmektedir. Ayrıca tüm bu veriler, namazı bilerek kılmayanlara dünyevî bazı müeyyideler uygulanarak sosyal düzenin koruması amaçlanmakta, dinî hayata bir müdahale amacı taşımamaktadır. Bu sebeple bu ulvî iba-

[334] Şâfiî, *el-Üm*, 1/255; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2/297; Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, 8/75; Nevevî, *el-Mecmû'*, 3/14; Karâfî, *ez-Ẕahîre*, 2/483; Menbecî, *el-Lübâb fi'l-cem'i beyne's-sünneti ve'l kitâb*, 1/155.

[335] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Mevâkît", 36.

deti ifa eden kişinin özgür iradesiyle, kulluk bilinciyle, isteyerek, huşû içinde, ihlas ve samimiyetle kılması gerekir. Dolayısıyla samimi bir Müslümanın dinde önemli bir konuma sahip olan ve Kur'ân'da 'azmu'l-umûr olarak ifâde edilen namaz ibadetini hastayım, yolcuyum, üstüm temiz değil, kalbim temiz, kimseye kötülük düşünmüyorum, çok yoğun işlerim var, birçok engelim var, zamanım yok, su yok, hava çok soğuk, sonra kılarım, daha gencim, yaşlanınca kılarım, iş yerinde izin vermiyorlar, uygun ortam bulamıyorum, cami uzak, camilerde siyaset yapılıyor, namazın önemini biliyorum ama nefsim ile şeytanı bir türlü yenemiyorum, günde beş defa kıldığım için usanıyorum, hiç bitmiyor, duaları bilmiyorum, ezberleyemiyorum, çalışmak da ibadettir, askerlik de ibadettir, tezkereyi alınca kılacağım ve Yüce Allah, her şeyi affedecek gibi bahanelerle asla terk etmemesi gerekir.

3. EMİR Bİ'L-MA'RÛF NEHİY 'ANİ'L-MÜNKER

Yüce Allah, insana düşünme, konuşma, görme ve iyiyi kötüden ayırabilmek için birçok nimet bahşederek[336] onu en değerli varlık olarak yaratmıştır.[337] Ayrıca insanı üstün kabiliyetlerle donatan Yüce Allah, insandan rızâsına uygun ve insanlık onuruna yaraşır bir hayat sürmesini emretmiş; onun şerefine gölge düşürecek bütün çirkin söz ve davranışları ise yasaklamıştır. Aynı zamanda Yüce Allah, yerde ve gökte ne varsa hepsini insanın emrine vererek[338] onun bütün davranışlarını kontrol altına almıştır.[339] Bütün bu meziyetlere sahip olan insan, tabiatı gereği toplu yaşamak zorundadır. Zira bir insanın tek başına yaşayarak bütün ihtiyaçlarını karşılayabilmesi mümkün değildir. Bu nedenle insanlar, tarih boyunca bir araya gelmeyi sağlayacak, beraber yaşamayı kolaylaştıracak, kavgayı ortadan kaldıracak, dinî ve beşerî birçok ilke ileri sürmüşlerdir. Ancak bu ilkelerin hiçbiri Kur'ân'ın getirmiş olduğu değerler kadar sağlam, kuşatıcı, kalıcı, birey ve toplum fıtratıyla uyumlu nitelikte olamamıştır. Zira Kur'ân'ın ilkeleri bireyin fıtratına uygun, yaşanması oldukça doğal ve toplumun hayatına hayat katmaktadır. Toplum, bu ilkelere uymakla sosyal emniyet, barış, ruhî sükûnet ve kalbî mutluluk bulabilmekte; söz konusu ilkelerle bireyler arasında güven ile kardeşlik hisleri pe-

---

336 el-Beled 90/8-11.

337 et-Tîn 95/4.

338 en-Nahl 16/12.

339 el-Ahzâb 33/52; et-Târık 86/4.

kiştirilmekte, toplumdaki güven artırılmakta ve sosyal doku sağlamlaştırılmaktadır.[340]

İslam dini müminlerin diğer insanlarla ilişkisini belirlemek için bazı temel prensipler ortaya koymaktadır. Bu temel prensiplerden biri müminlerin hemcinslerine karşı yükümlülüklerini bilinçli bir şekilde yerine getireceği iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma anlamına gelen emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker ilkesidir. Zira bir şeyin önemi onun bireysel boyutu yanı sıra toplumun bütün katmanlarını içine alacak şekildeki bir fonksiyona sahip olmasına bağlıdır. İşte bu açıdan bakıldığında görülür ki emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker ilkesi gerek fertlerin olgunluğunu gerek toplumun huzur ile refahını sağlayıcı özelliğiyle, toplumun her bireyini içerisine almakta ve onlara çeşitli görevler vermektedir. Bu sebeple söz konusu ilke Kur'ân-ı Kerîm'de kararlılık gerektiren temel prensipler, yapılması gerekenler, en hayırlı ve en değerli işler olarak ifâde edilmektedir.[341] Bundan dolayı da çalışmamızın bu üçüncü bölümünde Kur'ân'da 'azmu'l-umûr olarak vurgulan emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker prensibinin, ilk önce kavramsal çerçevesi ele alınacaktır. Ardından bu ilkenin dindeki anlam ve önemi üzerinde durulacaktır. Daha sonra bu ilkenin adâbı, usûlü ve kapsamına temas edilecektir.

---

[340] Mehmet Halil Çiçek, *Farklı Kültürlerin Birlikte Yaşama Formülü* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2008), 13-14; Mehmet Zeki Doğan, "Kur'ân'ın İnanmayanlara Sunduğu Haklar", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (25 Aralık 2020), 68-69.

[341] Lokmân 31/17.

3.1. Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy 'ani'l-Münker İlkesinin Kavramsal Çerçevesi

Emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker ilkesinin zihinlerde daha iyi anlaşılması için öncellikle bu terkipte yer yer alan emir, nehiy, ma'rûf ve münker sözcüklerinden ne anlaşılması gerektiğini belirtmemizde fayda olacaktır. İş ve durum anlamına gelen "emr" kelimesi, bir insanın kendinden daha aşağı durumda olan birisine "yap" diyerek ondan bir işin yapmasını istemektir.[342] Emir kelimesi, genel bir lafız olup bütün söz, fiil ve davranışları içine almaktadır.[343] Emrin zıttı olan nehiy ise birinin rütbece kendinden daha aşağı durumda olan birisine "yapma" diyerek[344] bir şeyin yapılmasını engellemek ve yasaklamaktır.[345]

Sözlükte "bir şeyin izini tefekkür ederek ve derin düşünerek onu algılamak" manasındaki irfân[346] sözcüğünden türemiş bir sıfat olan ma'rûf kelimesi, "bilinen, tanınan ve benimsenen şey" anlamına gelmektedir.[347] Terim olarak da "akıl ile dinin uygun gördüğü;[348] şeriata iyi ve güzel olan her türlü davranışa" ma'rûf denilmektedir.[349] Bu anlamda Kur'ân'da güzel söz için de kavl-i ma'rûf ifadesi geçmektedir. Kavl-i maʿrûf, herkeste genel kabul görmüş, doğru, olumlu, gönül incitmekten uzak ve uygun söz anlamında kullanılmaktadır.[350]

---

342 Cürcânî, *Ta'rifât*, 40.

343 İsfahânî, *Müfredât*, 1/45.

344 Cürcânî, *Ta'rifât*, 243.

345 İsfahânî, *Müfredât*, 2/457.

346 İsfahânî, *Müfredât*, 2/86.

347 Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ʿAyn*, 2/121; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 9/236.

348 İsfahânî, *Tefsîru Râgıb el-İsfahânî*, 2/86.

349 Cürcânî, *Ta'rifât*, 218.

350 Nurettin Çiftçi, "Bir Güzel Ahlak Örneği Olarak Kavl-İ Maʿrûf vee Kur'ân'da Söz/Kavl Çeşitleri" *Din, Düşünce ve Ahlak* (İstanbul: Nida yayıncılık, 2022),122.

Sözlükte "bilinmeyen, tasvip edilmeyen, tanınmayan ve yadırganan şey" anlamına gelen münker ise dinî bir kavram olarak "akıl ile şeriatın çirkin ve kötü gördüğü her türlü davranış" demektir.[351] Bu tanımlardan yola çıkarak birbirlerinin zıddı veya hilafı yahut mukabili olarak gösterilen ma'rûf ve münker kavramlarını şöyle tarif etmek mümkündür:

"Yapılmasında ve söylenmesinde Allah'ın hoşnutluğu bulunan; O'na yakın olmaya vesile olan, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetine tabi olmayı sağlayan; İslâm'ın temel ilkelerine, genel prensiplerine, görgü kurallarına ve akl-ı selime uygun olan; insanların iyiliğini ve toplumun yararını tavsiye eden; birey ile topluma dünya ve ahirette mutluluk kazandıran; insanlar tarafından güzel, iyi ve doğru olarak bilinen; hayrı, fazileti, hakkı ve adaleti öğütleyen her türlü söz, fiil ve davranışlar ma'rûf olup, toplumu ifsâd eden her türlü kötülük, zulüm, haksızlık ve adaletsizlik gibi her hal, hareket ve tutumlar ise münkerdir."

Ma'rûf ve münker sözcükleri Kur'ân-ı Kerîm'in en önemli çatı kavramlarındandır. Zira "arf" kökü ve türevleri yetmiş bir âyette;[352] "nkr" ise otuz yedi âyette[353] çeşitli kalıplarda yer almaktadır. Bu kavramların Kur'ân'da bazen tek başına,[354] bazen de bir arada kullanıldığı görülmektedir.[355] Bir arada kullanıldığında genellikle ma'rûf emredilmekte, münker ise nehiy edilmektedir. Ancak münafıkların bazı özelliklerine

---

[351] İsfahânî, *Müfredât*, 2/86; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 9/236.

[352] Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 458-459.

[353] Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 718-719.

[354] el-Bakara 2/231, 233, 263; en-Nisâ 4/19; el-Mâide 5/79; el-Hac 22/72; el-Ankebût 29/29; en-Nahl 16/90.

[355] Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 458-459.

temas eden bir âyette ise münker emredilmekte, ma'rûf de nehiy edilmektedir.[356]

"Arf" kökünden de türemiş olan sözcüklerin kırk dörtü isim, yirmi yedi ise fiil şeklinde Kur'ân-ı Kerîm'de geçmektedir. Kur'ân'da isim şekli daha çok ma'rûf veya emir bi'l-ma'rûf biçimindedir. İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma anlamına gelen emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker ifâdesi ise Kur'ân-ı Kerîm'in dokuz âyetinde geçmektedir.[357] Ma'rûf sözcüğü, iyiliği emretme dışında Kur'ân'da geçtiği bağlama göre toplumu ilgilendiren sosyo-ahlâkî ve insani pek çok hususu ifâde eden değişik anlamlara geldiği görülmektedir. Nitekim söz konu sözcük, Kur'ân'da iman,[358] zorlama ve sıkıntıya sokmadan hakka uygun diyet;[359] adil ve uygun vasiyet;[360] mâkul ve meşru hak;[361] güzellik ve iyilikle evliliği devam ettirme[362] veya bitirme;[363] normal ölçülerde yiyecek ve giyecek sağlama;[364] gücü nispetinde mâkul ve gönül alıcı ödeme;[365] güzellikle geri çevirme ve dua etme;[366] aşırı gitmeden, israf etmeden, çaba ve ihtiyaca uygun bir şekilde yeti-

---

356 et-Tevbe 9/67.

357 Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 458-459.

358 Ebü'l-Hasen Mukātil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 1423), 295.

359 el-Bakara 2/178.

360 el-Bakara 2/180.

361 el-Bakara 2/228, 232.

362 el-Bakara 2/229.

363 el-Bakara 2/231; et-Talâk 65/2.

364 el-Bakara 2/233.

365 el-Bakara 2/236.

366 el-Bakara 2/263.

min malından yararlanabilme;[367] toplum tarafından kabul edilen, hoş karşılanan meşru ve makbul bir şekilde kadınlarla muamele etme;[368] ibadetleri tevhit inancına göre ifa etme ve insanlara tevhit inancını tebliğ etme;[369] güzelce konuşup anlaşma,[370] münasip ücret,[371] ahlaka uygun evlilik,[372] uygun karar verme,[373] boşanmış kadınlara verilecek uygun bir geçim,[374] âdete uygun mehir,[375] objektif ölçütlerle bilinen itâat,[376] meşru[377] ve güzel söz[378] gibi hayatın her alanını kapsayan çok farklı manalara geldiği görülmektedir.

Emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker ifâdesinin ikinci kavramı olan münker kelimesi ise "nkr" kökünden türemiştir. "Nkr" kökünden de türemiş olan sözcüklerin otuz üçü isim, dörtü ise fiil olmak üzere toplam otuz yedi âyette geçmektedir.[379] Fiil şeklinde geçen âyetlerin üçü inkâr,[380] diğer bir âyette ise tanınmaz hale getirmek anlamına gelmektedir.[381] İsim kalıbında geçmekte olan âyetler içerisinde daha çok münker kavramı geçmektedir.[382] Münker kavramı da nehiy sözcüğüyle

[367] en-Nisâ 4/6.
[368] en-Nisâ 4/19.
[369] et-Tevbe 9/112.
[370] et-Talâk 65/6.
[371] el-Bakara 2/233.
[372] el-Bakara 2/234.
[373] el-Bakara 2/240.
[374] el-Bakara 2/241.
[375] en-Nisâ 4/25.
[376] en-Nûr 24/53.
[377] el-Bakara 2/235.
[378] Muhammed 47/21.
[379] Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 718-719.
[380] er-Ra'd 13/36; en-Nahl 16/38; el-Mü'min 40/38.
[381] en-Neml 27/41.
[382] Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 718-719.

bir terkip oluşturmakta ve emir bi'l-ma'rûfun karşıtı olarak nehiy 'ani'l-münker biçiminde ifâde edilmektedir.[383]

Kur'ân'da isim olarak yer alan münker sözcüğü, kötülük[384] anlamı dışında başka manalara da gelmektedir. Ancak söz konusu kelime, Kur'ân'da daha çok inkâr etme manasında kullanılmaktadır. Nitekim "nekîr" sözcüğü Kur'ân'da beş defa geçmekte ve bütün bu âyetlerde inkâr etme anlamına gelmektedir.[385] Hz. Yûsuf ve kardeşleri Mısır'da bir araya gelirken "*onlar, onu tanımıyorlardı.*"[386] âyetinde yer alan "münkirûn" ifâdesi, "münkir" kelimesinin çoğulu olup, "tanımıyorlardı" anlamındadır. Ayrıca Hz. İbrâhim ve Hz. Lût'a gelen meleklere işaret edilerek قَوْمٌ مُنْكَرُونَ âyetinde[387] yer alan "münkerûn" ifâdesi, "münker" kelimesinin çoğulu olup, "tanınmayan ve yadırganan topluluk" manasına gelmektedir. Aynı zamanda Kur'ân'da isim olarak yer alan münker sözcüğü, hoşnutsuzluk,[388] çirkin davranış,[389] çirkin ses,[390]korkunç azap,[391]şaşırma, yadırgama ve şüphelenme;[392] görülmeyen, tanınmayan ve bilinmeyen müthiş bir şey[393] gibi anlamlara da gelmektedir.

---

383 Mehmet Aydın - Ömer Dumlu, *Ana konularıyla Kur'an*, ed. Ömer Dumlu (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2009), 145.

384 Âl-i İmrân 3/104, 110, 114; el-Mâide 5/79; el-A'râf 7/157; et-Tevbe 9/67, 71, 112; en-Nahl 16/90; Nûr 24/21; el-Ankebût 29/29; Lokmân 31/17.

385 el-Hac 22/44; Sebe' 34/45; Fâtır 35/26; eş-Şûrâ 42/47; el-Mülk 67/18.

386 Yûsuf 12/58.

387 el-Hicr 15/62; ez-Zâriyât 51/25.

388 el-Hac 22/72.

389 el-Kehf 18/74.

390 Lokmân 31/19.

391 el-Kehf 18/87; et-Talâk 65/8.

392 Hûd 11/70.

393 el-Kamer 54/6.

3.2. Emir bi'l-Ma'rûf nehiy 'ani'l-Münker İlkesinin Önemi

Kur'ân-ı Kerîm, İslâm toplumunun erdemli bir hayat sürdürülebilmesi için Müslümanlara çeşitli görev ve yükümlülükler getirmektedir. Her Müslümanın uyması/uygulaması gereken en önemli görevlerinden birisi hiç kuşkusuz iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma anlamına gelen emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker ilkesidir. Zira İslâm'ın temel esaslarından ve sağlam prensiplerinden olan bu ilke, bireysel boyutun yanı sıra toplumun bütün katmanlarını, hatta onları idare eden yöneticilerini bile içerisine alan ve toplumun her ferdine yükümlülükler getiren genel bir kavramdır. Bundan dolayı söz konusu ilke Kur'ân-ı Kerîm'de 'azmu'l-umûr/kararlılık gerektiren işler olarak ifâde edilmektedir.[394]

Emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker, toplumu saadete erdirecek iyi ve güzel olan her şeyi emrettiği gibi toplumun huzurunu bozacak her türlü kötülükten de insanları sakındırdığı için amellerin en faziletlisi ve en şereflisi sayılmaktadır. Bundan dolayı da bu ilke, dinde önemli bir konuma sahip olmaktadır.

Kur'ân'ın sosyal prensiplerin en güzeli olan emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münkerin bütün peygamberlerin temel görevi sayılması bakımından önem arz etmektedir. Peygamberler de Yüce Allah'tan aldıkları bu kutsal görevi olduğu gibi kendi ümmetlerine tebliğ etmişlerdir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) genel nitelikleri arasında bu görevi hakkıyla ifa ettiği vurgulanmaktadır:

---

394 Lokmân 31/17.

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

"Onlar ki yanlarındaki Tevrât ve İncîl'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber'e uyarlar. Peygamber de onlara iyiliği emreder ve kendilerini kötülükten meneder; yine onlara temiz/güzel şeyleri helâl, pis/çirkin şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağırlıkları kaldırır, sırtlarındaki zincirleri çözer. O Peygamber'e inanan, onu koruyup destekleyen, ona yardım eden ve onunla beraber indirilen nûra uyanlar, işte kurtuluşa erenler onlardır."[395]

Bu âyette Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bazı özellikleri sadedinde onun en temel görevleri arasında ma'rûfu emretmesi ve münkeri yasaklaması gelmektedir. Ayrıca bu âyette Hz. Peygamber'in (s.a.s.) , fıtratlarını bâtıl inanç ve çirkin davranışlarla bozduran İsrâiloğulları'nı da bu durumdan kurtarmak için kendilerine ma'rûfu emredip münkeri yasakladığı, temiz/güzel şeyleri helâl; pis/çirkin şeyleri haram kıldığı ve böylece onun ilâhî rahmetin bir tezahürü olarak diğer bütün insanlar gibi Ehl-i kitap için de bir hidayet rehberi, kurtuluş ve özgürlük vesilesi olduğuna da işaret edilmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.) dışındaki diğer peygamberlerin/sâlih kulların da bu önemli görevi ifa etmeleri bakımından da önem arz etmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Lokmân'ın oğluna iyiliği emrettiğine ve onu kötülükten sakındırdığına dikkat çekilmektedir:

[395] el-A'râf 7/157.

يَابُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

"Ey evladım, namazını dosdoğru kıl, iyi olanı emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir."[396]

Bu âyette evladına nasihatlerde bulunan Hz. Lokmân, Kur'ân-ı Kerîm'in öğretilerini ebedileştiren ilkelerden biri olan emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münkerin kararlılık gerektiren çetin bir görev olduğu, kolay ve sıradan bir görev olmadığı vurgulanmaktadır. Ayrıca bu ilkeyle toplum kemale ermekte, ıslah edilmekte ve saadet bulmakta; toplumda iyilik, hak ve adalet ruhu yerleşmekte; toplumda bulunan zulüm, haksızlık, sapıklık, eğrilik, fesat ve kural dışılık düzeltilmektedir.[397]

Yüce Allah'ın, emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevini her Müslümana farz kılması ve onları bu ilâhî görevden sorumlu tutması bakımından da önemlidir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bütün Müslümanların bu kutsal görevden sorumlu oldukları açık bir şekilde ifâde edilmektedir:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

"İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır."[398]

Yüce Allah, bu âyette dinî ve ahlâkî bütün emirleri kapsayan emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker prensibine dikkat çekerek Müslümanlara kendi içinden ma'rûfu emredecek,

---

396 Lokmân 31/17.

397 İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs* (Kahire: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 1383), 2/472.

398 Âl-i İmrân 3/104.

onları münkerden sakındıracak, insanları iyiliğe, doğruluğa, güzel ve yararlı olan her şeye çağıracak bir sosyal kontrol mekanizmasının kurulmasını istemektedir. Dolayısıyla emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevinin yerine getirilmesi, her Müslümanın gücü nispetinde, toplum içindeki konumuna, maddî ve manevî gücüne göre katkıda bulunmakla yükümlü tutulmaktadır.[399] Hatta Kur'ân'da savaş zamanında bile iyiliği emretme ve kötülüğü sakındırma faaliyetini sürdüren belli bir topluluğun savaşa katılmamaları, dini öğrenmeleri ve savaşa gidenler döndüklerinde onları uyarmaları istenmektedir.[400] Ayrıca bu âyette söz konusu şerefli görevi hakkıyla yerine getiren bir toplumun hem dünya hem de ahirette kurtuluşa ereceğine işaret edilmektedir.

Emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevini hakkıyla yerine getiren ümmetin en hayırlı ümmet olarak nitelemesi sebebiyle de dinde önem arz etmektedir. Yüce Allah, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmetini, iyiliği emretmesi ve kötülüğü yasaklaması sebebiyle en hayırlı ümmet kılmıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmetini, en hayırlı ümmet olarak nitelenmektedir:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ

"Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten menedersiniz ve Allah'a inanırsınız."[401]

---

[399] Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 1/645-647; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*, 1/475-477.

[400] et-Tevbe 9/122.

[401] Âl-i İmrân 3/110.

Bu âyet, iyilik yolunda insanlığa önder ve örnek olmayı hak eden müminleri, yeryüzünün en hayırlı ümmeti olarak nitelemektedir. Zira bu ümmet, insanlığın yararına ve kurtuluşuna vesile olan her olumlu hizmeti üstlenmesi; insanlığın tabiatıyla çelişen her olumsuz tutum ve davranıştan da uzaklaştırmaya çalışması gibi önemli ve şerefli bir görevi ifa etmektedir. Bundan dolayı bu âyette en hayırlı ümmet olarak müjdelenmektedir. Hayırlı oluşlarının temel sebebini de Yüce Allah'a inanmaları, iyiliği emretmeleri ve kötülüğü yasaklamalarıdır. Buna göre Yüce Allah'a samimi bir şekilde iman edip O'na teslim olan, iyiliği emretme ve kötülüğü engelleme görevini de layıkıyla gerçekleştiren bir toplum, dünyaya gelmiş en hayırlı ümmet özelliğine sahip olmaktadır. Böyle hayırlı bir ümmet, insanlığı hakka davet etmeleri, aşırılık ve sapkınlıktan uzak durmaları; adil, dengeli ve ölçülü tutumları sebebiyle topluma rehberlik etmeyi hak kazanmaktadır. Ancak müminler, kendilerine verilmiş olan bu şerefli görevi layıkıyla yerine getirmezse en hayırlı ümmet olma şerefini de yitirmeleri muhakkaktır. Ayrıca bu âyetten Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmeti, emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevini hakkıyla yerine getirdiği için nasıl ki diğer ümmetlerden daha hayırlılarsa, aynı zamanda onun ümmetinden de söz konusu görevi ifa edenler de diğerlerine göre daha hayırlı oldukları anlaşılmaktadır.

İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevi müminlerin temel özellikleri arasında yer almasından dolayı da önem arz etmektedir. Ma'rûfu emretme ve münkeri yasaklama görevi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) temel özelliklerinden biri olduğu gibi ona tabi olan müminlerin de en önemli nitelikleri arasında yer almaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de

müminlerin temel vasıfları arasında iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevi şu âyette açık bir şekilde belirtilmektedir:

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

"İnanan erkekler ve inanan kadınları birbirlerinin velileridir; iyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resûlü'ne itâat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir."[402]

Bu âyet, iyi incelendiğinde iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma görevinin Yüce Allah'a, Resûlü'ne itâat etme, namaz kılma ve zekât verme gibi İslâm dininin en önemli temel esasları arasında zikredildiği görülecektir. Ayrıca bu âyetten önceki âyetlerde münafıkların bazı kötü karakterlerine ve cehennemde ebedî olarak kalacaklarına temas edilmektedir.[403] Bu âyette de müminlerin en önemli temel özelliklerine, hiç bitmeyen cennet nimetlerine ve daha önemlisi Yüce Allah'ın rızâsına erişeceklerine dikkat çekilmektedir. Aynı zamanda söz konusu âyetlerde birbirlerinin karşıtı olan mümin ile münafığın özellikleri ve akıbetleri hakkında şöyle bir karşılaştırma yapmak da mümkündür:

1. Münafık kötülüğü körüklemekte ve iyiliğe engel olmaktadır. Mümin ise iyiliği özendirmekte ve kötülükten sakındırmaya çalışmaktadır.

---

[402] et-Tevbe 9/71.

[403] et-Tevbe 9/ 68-70.

2. Münafık namazı üşenerek ve isteksiz bir şekilde kılmaktadır. Mümin ise namazını dosdoğru, kulluk bilinciyle ve isteyerek kılmaktadır.

3. Münafık zekât ve sadaka verme konusunda cimri davranmaktadır. Mümin ise zekât ve sadaka gibi harcamaları gönüllü bir şekilde vermektedir.

4. Münafık cihada gitmek istemez ve bunun için her türlü mazeretlere başvurmaktan da geri durmamaktadır. Mümin ise canını ve malını Allah yolunda vermek için bu kutlu çağrıya koşmaktadır.

5. Münafık Yüce Allah'a ve Resûlü'ne itâat etmemektedir. Mümin ise Yüce Allah'a ve Resûlü'ne tam bir teslimiyetle itâat etmektedir.[404]

Yüce Allah'ın cennet karşılığında mallarını ve canlarını satın aldığı müminlerin özellikleri arasında iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyma görevi, bu âyette de vurgulanmaktadır:

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

"Tövbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlar. İşte o müminleri müjdele!"[405]

Yüce Allah'ın yardımıyla yeryüzünde hâkim olan, iktidara gelen, kendilerine imkân ve güç lütfedilen gerçek müminlerin özellikleri arasında emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevi, şu âyette de dikkat çekilmektedir:

---

[404] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/101.

[405] et-Tevbe 9/112.

الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ

"Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine bir yerde egemenlik versek, namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler ve kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar. Bütün işlerin sonu Allah'a varır..."[406]

İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevi şiddetli bir azapla helak olmaktan kurtulmaya vesile olması bakımından önem arz etmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, cumartesi avlanma yasağını ihlâl edenlere öğüt vermeye, onları uyarmaya, yola getirmeye ve kötülüklerini önlemeye çalışanların kurtarıldığı; haksızlığa sapanların da kötülükleri sebebiyle çetin bir azap ile cezalandırdıkları bildirilmektedir:

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ

"Ne zaman ki onlar, kendilerine yapılan uyarıları göz ardı edince biz de kötülükten menedenleri kurtardık, zulmedenleri de yapmakta oldukları kötülüklerden dolayı dehşetli bir azap ile cezalandırdık."[407]

Sadaka vermek, iyilik etmek ve insanların arasını düzeltmek için gizli toplantıların yapılabilmesi yönünden de emir bi'l-ma'rûf, önem arz etmektedir. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de kötü amaçlarla topluluk içinde insanların kendi aralarındaki gizli konuşmaları, görüşmeleri, fısıldaşmaları, toplantıları, kulisleri veya insanlar içinde birini bir tarafa çekerek aralarında söyleşmeleri yasaklamaktadır. Ancak Allah rızâsı için sadakayı emretmek, iyilik etmek ve insanların

[406] el-Hac 22/41.

[407] el-A'râf 7/165.

arasını düzeltmek için gizli konuşmaların yasak kapsamından çıkarıldığına şu âyet işaret etmektedir:

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا

"Onların gizli konuşmaların bir çoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik ya da insanların arasını düzeltmek isteyenler müstesnadır. Kim Allah'ın rızâsını elde etmek için bunu yaparsa biz ona ileride büyük bir ödül vereceğiz".[408]

İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevi ayrıca toplumun kurtulmasına,[409] günahların af olunmasına,[410] sevapların artmasına,[411] büyük ecirlerin kazanmasına,[412] nemelazımcılık fikirlerinin yanlış olduğunu ihsas ettirmesine, toplumun kendisini yenilenmesine, düzenini muhafaza etmesine, aksayan taraflarını düzeltilmesine, toplumda yok edilmesi gereken hususların giderilmesine ve iyiliklerin tesis edilmesine vesile olduğu için dinde böyle bir görev ibadet kabul edilmekte ve zühd olarak ilan edilmektedir.

Yüce Allah, emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevini layıkıyla yerine getirenleri övmekte ve onlara dünya ile ahirette büyük mükâfatlar vadetmektedir. Ancak bu kutsal görevi ihmal edenleri de lanete uğramak, ilâhî gazabı hak etmek ve Yüce Allah'ın rahmetinden uzaklaşmak gibi çeşitli cezalarla onları uyarmaktadır. Bu cezalardan biri kulun Yüce Allah'ın rahmetinden yoksun kalmanın ve ona gazap etmenin en şiddetli ifâdesi olan lanettir. Nitekim Kur'ân-ı

---

408 en-Nisâ 4/114.

409 Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Şirke", 6.

410 Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Mevâkît", 3.

411 Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Zekât". 53.

412 Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Zekât", 69.

Kerîm'de kötülükten sakındırma görevini yapmayanların lanetlendiği bildirilmektedir:

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ

"İsrâiloğulları'ndan kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu Îsâ diliyle lanetlenmişlerdir. Çünkü onlar isyan etmişlerdi ve sınırı aşıyorlardı. İşledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Yaptıkları ne şey ne kötüdür."[413]

Bu âyetlerde İsrâiloğulları'nın taşkınlıkları, nankörlükleri, yapılan kötülüklere göz yumup ses çıkarmamaları ve Yüce Allah'ın emirlerinin çiğnenmesine rızâ göstermeleri sebebiyle kendi peygamberleri olan Hz. Dâvûd ve Hz. Îsâ tarafından lanetlendirdikleri ifâde edilmektedir. Ayrıca bu âyette toplumlarda ahlâkî değerlerin erozyona uğramaması ve çökmemesi için bireylerin kötülükler karşısında rahatsızlık duymama alışkanlığını bırakması gerektiğini vurgulamaktadır. Aksi takdirde kısa sürede bulaşıcı bir hastalık gibi yayılan bu alışkanlık toplumsal refleksleri dumura uğratmaya sebep olacaktır. Aynı zamanda bu âyette Müslümanların da İsrâiloğulları'nın konumuna düşmemeleri için bu hastalığın yayılmasına karşı bütün bireylerin duyarlılık göstermeleri, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevinin sistemli bir biçimde sürdürülmesi gerektiğine de dikkat çekilmektedir.[414]

Kur'ân-ı Kerîm, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevini savsaklayan, istismar eden ve hakkıyla yerine getirmeyen İsrâiloğulları'nın din bilginlerini de şu şekilde kınamaktadır:

---

[413] el-Mâide 5/78-79.

[414] Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 2/322.

لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ

"Bari din adamları ve âlimleri onları günah söz söylemekten ve haram yemekten menetselerdi. Yapmakta oldukları şey ne kötüdür! [415]

Kur'ân-ı Kerîm'de âlimleri en çok korkutan ve onları uyaran en sert ifâde yukarıdaki âyette yer almaktadır.[416] Çünkü bu âyette görevleri din konusunda insanları aydınlatmak olan âlimler, haksızlıklar karşısında sessiz kalmalarından, kötülük yapanları uyarmamalarından, günah söz söylemelerine ve haram yemelerine rızâ göstermelerinden dolayı kınanmaktadır. Zira din adamlarının söz konusu olumsuz tutumu, toplumdaki kötü gidişatın, toplumun ahlakının ve dinin bozulmasının temel sebebidir.

Emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevini ihmal etmek, ilâhî lanetle birlikte Yüce Allah'ın azabını da gerekli kılmaktadır. Bu ilâhî ceza bazen topyekûn bir helâk şeklinde olabilir. Nitekim Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634), ey insanlar! Sizler يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *"Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır ve yapmakta olduğunuz her şeyi o zaman Allah size bildirecektir."*[417] âyetini okuyorsunuz ama onu yanlış yorumluyorsunuz. Ben Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle buyurduğunu duydum: "İnsanlar bir kötülük görüp de onu değiştirmez-

[415] el-Mâide 5/63.

[416] Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/654.

[417] el-Mâide 5/105.

lerse/engellemelerse Allah'ın onlara genel bir azap göndermesi yakındır."[418]

Hz. Ebû Bekir, insanların bu âyeti okuyup hakikatini anlamadıklarından şikâyet etmektedir. Çünkü ona göre, insanların ferdî bir hayat yaşayarak toplumdan kopuk bir hayat sürenlerin ve onların dertleriyle ilgilenmeyenlerin mesuliyet hissine sahip olamadıklarına dikkat çekerek böyle bir anlayışı benimseyenlerden yakınmaktadır. Oysa Müslümanın yapması gereken temel esaslarından biri de kişinin gücü nispetinde iyiliği emir ve kötülüklerden sakındırma görevini yerine getirmektir. Zira kötü insanların toplum içinde her türlü kötülüğü işlemeleri mümkündür. Ancak bu âyetin bir gereği olarak kötülük işleyene karşı toplumsal bir tavır takınması ve toplumda münkerin hoş karşılanan geleneklere dönüşmemesi gerekmektedir. Bundan dolayı kişi toplum içinde gördüğü kötülükleri değiştirmek ve engellemek için bir çaba içinde olması gerekmektedir. Neticede, toplumda içinde işlenen kötülük ve çirkinliklere sessiz kalındığında bütün toplum zarar görecektir.

İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevini hakkıyla yerine getirmek nasıl gerçek müminlerin vasfı ise bu ilâhî görevi ihmal etmek veya tersini yapmak da münafıkların özellikleri arasında yer almaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de münafıkların genel karakteri arasında kötülüğü emretme ve iyilikten sakındırma görevine şu âyet işaret etmektedir:

الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

[418] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/178.

"Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirine benzer; kötülüğü emredip iyiliği engellerler ve ellerini sımsıkı tutarlar. Onlar Allah'ı unuttular, O da onları unuttu/kendi hallerine bıraktı. Gerçek şu ki münafıklar günaha batmış kimselerdir."[419]

İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevini ihmal etmek, ayrıca iman zayıflığı,[420] duaların kabul edilmemesi,[421] kalbin istikametten sapması, günaha alışması ve günahkâra yardımcı olması gibi toplumu ifsat eden çeşitli zararlara da sebep olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in öğretilerini ebedileştiren ilkelerinden biri olan iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevine peygamberler de çok önem vermişlerdir. Zira emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker vazifesi bütün peygamberlerin ortak görevidir. Bu ilâhî görev, nübüvvetle ilgili zorunlu bir görevdir. Çünkü Yüce Allah, insanları doğru yola iletmek ve onları kötülüklerden sakındırmak için peygamberler göndermiştir. Peygamberler de Allah'tan aldıkları bu kutsal görevi hakkıyla ifa etmişlerdir. Böylece emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevi risâletin odak noktasını oluşturmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) de örnek hayatıyla bu temel prensibi uygulayarak ümmetine rehberlik etmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Resûlü'nün bu kutsal görevi gerçek manada yaptığına şöyle dikkat çekilmektedir:

يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ

"(Peygamber) *onlara iyiliği emreder ve kendilerini kötülükten meneder.*"[422]

---

[419] et-Tevbe 9/67.

[420] Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Îmân", 78; Tirmizî, *es-Sünen*, "Fiten", 11.

[421] İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "Fiten", 20.

[422] el-A'râf 7/157.

Hz. Peygamber (s.a.s.) de Yüce Allah'tan aldığı bu önemli görevi söz, tutum ve davranışlarıyla inanlara örnek olacak şekilde layıkıyla yerine getirmiştir. Nitekim Resûlullâh'ın (s.a.s.) iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevinin önemine dikkat çeken pek çok hadisi bulunmaktadır. Bu hadislerin birinde Hz. Peygamber (s.a.s.), bu ilâhî görevi hakkıyla yerine getireni, en hayırlı insan olarak nitelemektedir. Nitekim Allah Resûlü (s.a.s.) minberde ashâbına hitap ederken, adamın biri ayağa kalkmış ve insanların en hayırlısının kim olduğunu sormuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) de bu soruya şöyle cevap vermiştir:

خَيْرُ النَّاسِ أَقْرَؤُهُمْ وَأَتْقَاهُمْ وَآمَرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَنْهَاهُمْ عَنْ الْمُنْكَرِ وَأَوْصَلُهُمْ لِلرَّحِمِ "İnsanların en hayırlısı (Allah'ın kitabını) en iyi anlayan, Allah'tan en çok sakınan, iyiliği emredip kötülükten sakındıran ve yakınlarını ziyaret eden kimsedir."[423]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münkeri hakkıyla ifa edeni en hayırlı insan olarak nitelediği gibi bu ilâhî görevi Yüce Allah'a iman, namaz, oruç ve hac gibi temel ibadetler arasında zikrederek de onun İslâm toplumunun kuruluş esası ve Müslümanların temel hedefi olduğunu göstermektedir:

الإسلامُ أن تَعبدَ اللهَ ولا تشركَ به شيئًا وتقيم الصلاة وتؤتي الزكاة وتصوم رمضان وتحج البيت والأمر بالمعروف والنهي عن المنكر وتسليمك على أهلك فمن انتقص شيئا منهن فهو سهم من الإسلام يدعه ومن تركهن كلهن فقد ولى الإسلام ظهره "İslâm, Allah'a ibadet etmen, O'na hiçbir şeyi ortak koşmaman, namaz kılman, zekât vermen, ramazan orucunu tutman, hacca gitmen, iyiliği emretmen, kötülükten sakındırman ve ailene selâm vermendir. Kim bunlardan birini

[423] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 45/421.

ihmal etmez ve bu hususta kusur işlemezse o, İslâm'dan alacağı nasibini almıştır. Kim de bu görevlerin hepsini terk ederse o kimse arkasını İslâm'a çevirmiştir."[424]

Hz. Peygamber (s.a.s.) bir diğer hadisinde de emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevini en faziletli cihad olarak ifâde etmektedir:

أَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةُ عَدْلٍ عندَ سلْطَانٍ جائِرٍ "En faziletli cihad, zalim sultanın karşısında hakkı ve adaleti söylemektir."[425]

Hz. Peygamber (s.a.s.) ayağını üzengiye koymuş vaziyette iken, adamın biri hangi cihadın daha faziletli olduğunu sorması üzerine Allah Resûlü (s.a.s.) şöyle cevap vermiştir:

كَلِمَةُ حقٍّ عِنْدَ سُلْطَانٍ جائِرٍ "Zalim sultan katında söylenen hak sözdür."[426]

Hasan Basrî (öl. 110/728) de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) iyiliği teşvik etmenin ve kötülükten sakındırmanın önemine dikkat çeken şu hadisini rivâyet etmiştir: "Kim iyiliği emredip kötülükten nehiy ederse o kimse yeryüzünde Allah'ın halifesi, peygamberinin halifesi ve kitabının halifesidir." [427]

Hz. Peygamber (s.a.s.) başka bir hadisinde de yöneticilerin dine uygun olmayan tutum, davranış ve uygulamalarına karşı çıkmayı, kurtuluşa vesile olarak saymaktadır:

إِنَّهُ يُسْتَعْمَلُ عَلَيْكُمْ أُمَراءُ فَتَعْرِفُونَ وتُنْكِرُونَ فَمَنْ كَرِهَ فقَدْ بَرِيءَ وَمَنْ أَنْكَرَ فَقَدْ سَلِمَ، وَلَكِنْ منْ رَضِيَ وَتَابَعَ "Sizin üzerinize birtakım yöneticiler tayin olunacaktır. Onların dine uygun olan uygulamalarını iyi

[424] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ʿale's-Sahîhayn* (Kahire: Dâru'l-Harameyn li't-Tabʿati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', 1997), 1/65.

[425] Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Melâhim", 17; Tirmizî, *es-Sünen*, "Fiten". 13.

[426] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/126.

[427] Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/74.

bulur, uygun olmayanlarını ise hoş karşılamaz, tenkit edersiniz. Kim hoş karşılamaz, kerih görürse günahtan korunmuş olur. Kim de tenkit eder, onların kötülüklerine engel olmaya çalışırsa, kurtuluşa erer. Fakat kim de razı ve hoşnut olur, onlara uyarsa isyan etmiş olur."[428]

Bu hadisler hak gözetmeyen, insanlara eziyet eden ve toplumu ayakta tutan adalet gibi faziletlerden mahrum olanları zalim olarak nitelemektedir. Zira zulmün her çeşidi ve zalimlerin her biri çirkin, sevimsiz ve kötüdür. Ancak, yöneticiler zalim olursa bu daha da çirkin, kötü ve yıkıcı olur. Adalet ve zulüm konusunda toplumların değerlendirilmesinde akla gelen ilk merci yönetim mekanizmasıdır. Yönetimde ise ana unsur, devleti yöneten kişidir. Çünkü toplumda yönetim, insanda beyin mesabesindedir. Nasıl ki insan vücudunda beyin fonksiyonlarını yitirdiğinde, bütün vücut fonksiyonlarını kaybeder, toplumda da yönetici kadro fonksiyon icra etmezse, toplumun diğer kademeleri de işlemez hale gelir. O halde yönetim işin temeli ve esasıdır. Ayrıca dokunulması, düzeltilmesi, tedavisi en zor fakat yaşamak için en lüzumlu olanıdır. İşte bu sebeplerden dolayı, zalim idarecinin karşısında hakkı söylemek en büyük cihattır. Zira bu teşebbüste başarıya ulaşılırsa, hem zalim kurtulmuş ve Allah'a kulluk şuuruna ermiş olur, hem de toplum zalimin zulmünden kurtulmuş olur. Zalim idareciye karşı çıkmak, bu görevi yapanın belki de hayatına mal olacak bir cihattır. Bu cihadı göze alanlar en büyük kahramanlardır. Çünkü ölümü göze almışlardır. Tarih boyunca görülen gerçek şudur: Zalimlere karşı çıkanlar, hayatlarını feda ederek, toplumları ve insanlığı kur-

[428] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "İmâre", 63.

tarmışlardır. Zalim yöneticiler, yeryüzünü bir kan gölüne çevirirler. Onların zulmüne engel olmak maksadıyla, ma'rûfu emir ve münkeri nehiy vazifesini yerine getirenler, öncelikle kendileri mesuliyetten kurtulmuş olurlar. Şayet yönetici ıslah olursa, kendisiyle birlikte topyekûn insanlar kurtuluşa ererler. Böylece cihad başarıya ulaşmış, Allah'ın adının ve dininin yeryüzünde hâkimiyeti de sağlanmış olur. İslâm'daki cihadın temel gayesi de bundan ibarettir. Cihatta, bugünün merhametsiz, acımasız, insanlık dışı savaşlarında olduğu gibi insan hayatına kastetme ve önüne geleni öldürme asla söz konusu değildir. Bunun tam aksine, cihad, fert ile toplumu dünya ve âhiret saadetine ulaştıracak adalete dayalı bir nizam kurmak, yeryüzünde inanan-inanmayan herkesin, Allah'ın hâkimiyetine girmelerini temin edip, zalimlerin zulmünden kurtulmalarını sağlamak için yapılan bir ibadettir. Cihatta temel prensip şudur: Bir tek kişiyi mümin yapmak, bin kâfiri yok edip ortadan kaldırmaktan daha faziletlidir. Zira İslâm'ın gayesi insanları öldürmek değil, yaşatmaktır.[429]

İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevinin örnek uygulayıcısı olan Hz. Peygamber (s.a.s.), müminlerin bu bilinçle yaşamalarını istemektedir:

لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَيُوقِرْ كَبِيرَنَا وَيَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَ عَنْ الْمُنْكَرِ

"Küçüklerimize merhamet etmeyen, büyüklerimize saygı duymayan, iyiliği emretmeyen ve kötülükten de sakındırmayan bizden değildir."[430]

Bu hadisten, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevine ne kadar önem verdiği ve onu

[429] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, çev. Yaşar Kandemir vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2011), 2/98-99.

[430] Tirmizî, *es-Sünen*, "Birr", 15.

hiç ihmal etmediği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) bu ilâhî göreve o kadar önem vermiştir ki onun terkini birey ve toplumun karşıya karşıya kalacağı yakın bir azapla tehdit etmektedir:

والَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَتَأْمُرُنَّ بالْمعرُوفِ، ولَتَنْهَوُنَّ عَنِ المُنْكَرِ، أَوْ لَيُوشِكَنَّ اللهُ أَنْ يَبْعثَ عَلَيْكمْ عِقَاباً مِنْهُ، ثُمَّ تَدْعُونَهُ فَلاَ يُسْتَجابُ لَكُمْ "Canımı gücü ve kudretiyle elinde tutan Allah'a yemin ederim ki ya iyiliği emreder ve kötülükten men edersiniz ya da Allah kendi katından yakın zamanda üzerinize bir azap gönderir. Sonra Allah'a yalvarırsınız fakat o zaman duanız kabul edilmez."[431]

Hz. Peygamber (s.a.s.) bu hadiste, emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münkerin önemini vurgulamak için sözlerine yeminle başlamıştır. Böylece bu kutsal görevin dindeki önemine dikkat çekilmekte ve onun gerçekliği pekiştirilmektedir. Ayrıca bu hadis, söz konusu görevi ihmal ettiğimizde veya terk ettiğimizde müstahak olacağımız bela ve musibetleri de açık bir şekilde bildirmektedir. Aynı zamanda iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevini hakkıyla yerine getirmeyenlerin başına bela ile musibetler geldiği anda onların dualarının da kabul edilemeyeceği, bu hadiste açıkça vurgulanmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) başka bir hadiste de bu ilâhî görevi terk etmenin umumi bir cezaya sebep olacağını bildirmektedir:

مَا مِنْ قَوْمٍ يُعْمَلُ فِيهِمْ بِالْمَعَاصِي هُمْ أَعَزُّ مِنْهُمْ وَأَمْنَعُ لَا يُغَيِّرُونَ إِلَّا عَمَّهُمْ اللهُ تَعَالَى بِعِقَابِهِ "Aralarında günahlar işlenip durduğu hâlde bu günahları işleyenlerden daha güçlü ve onları engellemeye muktedir iken bunu yapmayan topluluğun hepsine birden Yüce Allah azap verir."[432]

---

[431] Tirmizî, *es-Sünen*, "Fiten", 9.

[432] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/571.

İyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevi, bireylerin kurtuluşuna vesile olduğu gibi toplumun çöküşünü de önlemektedir. Bu sebeple mümin, kendisi kötülüklerden uzak duracağı gibi başkasının da kötülüklerine engel olacak, onları kötülüklerinden vazgeçirme çalışacak, kötülüğe karşı müsamahalı olmayacak, kötüyü ve kötülüğü tasvip etmeyecektir. Zira toplumdaki diğer bireylerin yaptıkları kötülüklere, işledikleri haramlara ve uygunsuz davranışlara göz yumulursa, bütün toplumun helake uğraması mümkündür. Toplum helâke uğrayınca da günahkârlarla birlikte iyi insanlara da azap isabet edecektir. Ancak herkes yaptığının karşılığını görecektir. Nitekim kötülüklerin toplumda yaygın bir hale gelmesi durumunda toplumun helâkine, çöküşüne ve yok oluşuna sebep olacağını, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisi haber vermektedir:

مَثَلُ القَائِمِ فِي حُدودِ اللهِ ، والْوَاقِعِ فيها كَمَثَلِ قَومٍ اسْتَهَمُوا على سفينةٍ فصارَ بعضُهم أعلاهَا وبعضُهم أسفلَها وكانَ الذينَ في أسفلها إِذَا اسْتَقَوْا مِنَ الماءِ مَرُّوا عَلَى مَنْ فَوْقَهُمْ فَقَالُوا: لَوْ أَنَّا خَرَقْنَا فِي نَصِيبِنا خَرْقاً وَلَمْ نُؤْذِ مَنْ فَوْقَنَا، فَإِنْ تَرَكُوهُمْ وَمَا أَرادُوا هَلكُوا جَمِيعاً، وإِنْ أَخَذُوا عَلَى أَيْدِيهِم نَجوْا ونجوْا جَمِيعاً" Allah'ın çizdiği sınırları aşmayarak orada duranlarla bu sınırları aşıp ihlâl edenler, bir gemiye binmek üzere kura çeken topluluğa benzer. Onlardan bir kısmı geminin üst katına, bir kısmı da alt katına yerleşmişlerdi. Alt kattakiler su almak istediklerinde üst kattakilerin yanından geçiyorlardı. Alt katta oturanlar: 'Hissemize düşen yerden bir delik açsak, üst katımızda oturanlara eziyet vermemiş oluruz," dediler. Şayet üstte oturanlar, bu isteklerini yerine getirmek için alttakileri serbest bırakırlarsa, hepsi birlikte batar helâk olur. Ama engel olurlarsa hem kendileri kurtulur hem de onları kurtarmış olurlar."[433]

[433] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Şirket", 6; Tirmizî, *es-Sünen*, "Fiten", 12.

Ahlâkî yaşantıyı yaygın hale getirmek isteyen ve hakka davet yolunda daima üstün gayretler gösteren Hz. Peygamber (s.a.s.), bu kutsal görevi yerine getiren mümine sadaka sevabı kazandıracağını haber vermekte;[434] din kardeşinin yüzüne tebessüm etmeyi sadaka olarak ifâde etmekte[435] ve onu güler yüzle karşılamayı da ma'rûf olarak vurgulamaktadır.[436] Ayrıca Allah Resûlü (s.a.s.), umuma ait olan sokak ile yol kenarlarında sohbet edenleri bile oturdukları yerde iyiliği teşvik etmelerini ve kötülüğe engel olmalarını istemektedir.[437] Zira yollar herkesin hakkıdır. O halde herkesin hakkı olan yolları ne esnafın ne de oralarda oturan diğer bireylerin gelip geçenin hakkını işgal etmesi kabul edilemez. Çünkü yolları işgal edenler, gelip geçene bakmak, yol vermemek, güzel söz söylememek, aksırana mukabelede bulunmamak, onların selâmını almamak, dedikodusunu yapmak, geçenleri küçük görmek, yolu daraltmak, yolunu kaybedene yol göstermemek, zulme engel olmamak ve mazlumlara yardımcı olmamak gibi olumsuz davranışlara sebep oldukları için Hz. Peygamber (s.a.s.) buralarda oturmayı yasaklamıştır. Aynı zamanda Hz. Peygamber (s.a.s.) ma'rûf olarak bilinen hiçbir şeyin küçük görülmemesini, azımsanmamasını ve önemsememesini de istemektedir.[438]

Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde önemli bir konuma sahip olan emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-

[434] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Zekât", 53.

[435] Tirmizî, *es-Sünen*, Birr", 36.

[436] Tirmizî, *es-Sünen*, Birr", 45.

[437] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Mezâlim", 22; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Edeb", 12.

[438] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Birr", 144; Tirmizî, *es-Sünen*, "Et'ime", 30.

münker ilkesine sahâbe de çok önem verdiği görülmektedir. Zira Allah Resûlü'nü örnek alan ashâb, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma prensibini yaşantılarında istenilen şekilde tatbik etmeye çalışmışlardır. Böylece onlar insanları hem iyiliğe teşvik etmişler hem de İslâm'a aykırı olan her şeyden uzak kalıp bunun topluma sirayet etmesine de engel olmuşlardır. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.s.) terbiyesiyle yetişen Hz. Ali (öl. 40/661) emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker konusunda oldukça titiz davranmış ve bu kutsal görevin önemini bir hutbesinde şöyle vurgulamıştır:

"Ey insanlar, sizden öncekiler günahta ısrar etmeleri ve âlimleri de onları bundan sakındırmadıkları için helâk oldular. Onları helâk eden cezalar, sizin de üzerinize inmeden önce siz, iyiliği emrediniz ve kötülükten sakındırınız. Ve iyi biliniz ki iyiliği emretme ve kötülükten menetme ne insanın rızkına engel olur ne de ecelini yaklaştırır."[439]

Kur'ân-ı Kerîm'in rehberliğini ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnet-i seniyyesini örnek alan sahâbe, iyiliği özendirip kötülükten sakındırma adına yöneticileri bile uyarmaktan çekinmemişlerdir. Zira onlar -daha önce ifâde ettiğimiz gibi- Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "en faziletli cihad, zalim sultanın karşısında hakkı ve adaleti söylemektir."[440] hadisinin gereğini yerine getirerek haksızlık yapan yöneticileri bile uyarmışlardır. Nitekim Bey'atü'r-rıdvân ashâbı arasında yer alan 'Âiz b. 'Amr (öl. 61/680-81), elindeki sopa ile Hz. Hüseyin'in (öl. 61/680) başına ve yüzüne vuran zalim Emevî valisi olan Ubeydullâh b. Ziyâd (öl. 67/686)'in yanına gitmiş ve onu Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisiyle uyarmıştır:

---

[439] İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/69.

[440] Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Melâhim", 17; Tirmizî, *es-Sünen*, "Fiten". 13.

إِنَّ شَرَّ الرِّعاءِ الْحُطَمَةُ فَإِيَّاكَ أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ "Yöneticilerin en kötüsü, idaresi altındaki insanlara karşı katı ve kaba davrananlardır. Sakın onlardan olma."[441]

Toplumda iyiliği egemen kılmak, yaygınlaşmak ve kötülüğü engellemek için İslâm âlimleri de emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker konusunda oldukça titiz davranmışlardır. Zira peygamberlerin vârisleri olan gerçek âlimlere göre faziletli bir toplumu oluşturmak, yaşatmak ve onda ortak şuurun meydana gelmesini sağlamak için ancak iyiliği emredip kötülükten sakındırma görevini hakkıyla yerine getirmekle mümkündür. Dinin temel dinamiği sayılan bu eşsiz prensibin ihmal edilmesiyle de değerler sisteminin zayıflanmasına, birey ve toplum hayatında telâfisi zor olan bazı felâketlere sebep olur. Âlimlerin iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevine ne kadar önem verdiği, Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) "dinde kutb-i a'zam" olarak nitelendirdiği bu temel ilke hakkındaki şu sözleriyle açık bir şekilde ifâde edilmektedir:

"Emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker, dinin en büyük temeli ve dayanağıdır. Yüce Allah'ın bütün peygamberleri, bu prensibin tahakkuku için gönderdiği en önemli meselesidir. Şayet bu görev yapılmazsa, ilim ve amel ihmal edilirse, kesinlikle peygamberlik müessesesi anlamını kaybeder ve dinin temeli ortadan kalkar. Başıboşluk egemen olur, sapıklık yayılır, cehâlet ortalığı kaplar, kötülük insanların iliklerine kadar işler, yırtık daha da genişler, memleketler harap ve kullar helâk olur.[442]

---

[441] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "İmâre", 23.

[442] Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-Dîn* (Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, t.s.), 2/306.

Emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevini, Yüce Allah'a ibadet ve O'nun emirlerine itaat olarak değerlendiren[443] İbn Teymiyye (öl. 728/1328) de bu temel ilkeyi Yüce Allah'ın peygamberlerine gönderdiği kitaplarıyla ilâhî mesajlarını tebliğ etmek için elçilerinin takip ettiği bir yöntem olarak ifâde etmektedir.[444] Ayrıca ona göre insan tek başına yaşsa bile kendi nefsi için iyilik veya kötülük adına emir ve yasaklar koymak zorundadır. Zira yeryüzünde yaşayan her insanın emir ve yasaklara ihtiyacı bulunmaktadır.[445] İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148) de Yüce Allah'ın günahların bir kısmının cezasını bu dünyada hemen verdiğine, diğer bir kısmının cezasını da ahirete bırakabileceğine ancak kötülüğe karşı ses çıkarmayanların cezası ise bu dünyada mal, can ve ürünlerin eksiltilmesi şeklinde olacağına dikkat çekmektedir.[446]

Çağdaş âlimlerden biri olan Abdullah Draz ise tarihte benzerine rastlanmayan en hayırlı ümmetin ayırıcı özellikleri arasında yer alan emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker ilkesine oldukça önem vermekte ve onu sadece bir hak değil aynı zamanda temel bir görev olarak görmektedir: "İyiliği emredip kötülükten sakındırmak, küçük ve büyük her Müslüman için sadece bir hak değil, aynı zamanda bir görevdir. Din

---

443 Ebü'l-'Abbâs Takyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harânî, *el-'Ubüdiyye*, thk. Alî Hasan Abdülhamîd (y.y.: Dâru'l-İsâle, 1999), 41.

444 Ebü'l-'Abbâs Takyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harânî, *el-Emru bi'l-ma'rûf ven'nehyu ani'l-münker*, thk. Salâhuddîn el-Müncid (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Cedîd, 1976), 9.

445 İbn Teymiyye, *el-Emru bi'l-ma'rûf ven'nehyu ani'l-münker*, 65-66.

446 Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *'Ârizatü'l-ahvezî fî şerhi't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2008), 13/9/15.

kardeşlerimizin maddî saadetlerine olduğu kadar manevî kurtuluşlarına da kayıtsız kalamayız. Fazilet ve takvayı aramızda egemen kılmak için hep beraber çalışmak zorundayız. Bu ahlâkî dayanışma İslâm'da o kadar büyük önem taşımaktadır ki Kur'ân-ı Kerîm onu tarihte benzerine rastlanamayan en mükemmel bir ümmetin ayırıcı bir özelliği olarak kabul etmektedir."[447]

Emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker ilkesinin dindeki öneminden dolayı siyasî, itikâdî ve fıkhî tüm mezheplerinin gündemlerinde de etkin bir şekilde yer almıştır. Zira faziletli bir toplumun oluşumundaki rolüne binaen söz konusu tüm mezhepler, bu ilke hakkında hem görüş beyân etmişler hem de eserler yazmışlardır. Nitekim ilk kelâm ekollerinden biri olan Mu'tezile mezhebi daha da ileri giderek bu ilkeyi, kendilerine özgü olan usûl-i hamseden/beş temel inanç prensiplerinden birisi olarak kabul etmiştir. Mu'tezile'nin bütün meselelerini üzerine bina ettikleri tevhit, adl, va'd-va'îd, el-menzile beyne'l-menzileteyn ve emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker şeklindeki beş temel prensibi kabul eden kişi ancak onlara intisap edebilir. Bu prensiplere muhalefet eden kişiyi de muhalefet derecesine göre, kimi zaman kâfir, kimi zaman fâsık ve kim zaman da hatalı olarak görmüşlerdir.[448]

---

[447] Abdullah Draz, *Kur'ân'ın anlaşılmasına doğru*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Mim Yayınları, 1983), 111-112.

[448] Ebü'l-Hasen Kādı'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerîm Osman (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1996), 125-141; Abdulbaki Güneş, *Aklî Tefsir Hareketi Mutezile ve Menâr Ekolü* (Van: Ahenk Yayınları, 2003), 106.

3.3. Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy 'ani'l-Münker Görevinden Sorumlu Olanlar

Müminin görevi, sadece Kur'ân-ı Kerîm'in üstün hikmetlerini, temel gayelerini kavramak ve onlara uymak değildir. Onun bunlarla birlikte Yüce Allah'ın evrensel mesajını tüm insanlığa iletmek, iyiliği özendirmek, hâkim kılmak, yaygınlaştırmak ve kötülüğü engellemek gibi temel görevi de bulunmaktadır. Zira bu ilâhî görevle İslâm'ın emir ve yasakları korunabilmekte, himaye edilmekte ve dünyanın en ücra köşelerine ulaştırılabilmektedir. Bundan dolayı İslâm ümmetini ayakta tutmanın yegâne gücü ve stratejisi olan emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevi farzdır. Farz oluşu Kitap, Sünnet ve icma ile sabittir.[449] Kur'ân-ı Kerîm'deki emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevinin farz olduğunun delili, daha önce üzerinde durduğumuz şu âyettir:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللهِ

"Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten menedersiniz ve Allah'a inanırsınız."[450]

Emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevinin Sünnet'teki farz oluşunun delili de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu sözleridir:

مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكراً فَلْيغيّرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلبِهِ وَذَلَكَ أَضْعَفُ الإِيمانِ "Sizden biriniz, bir kötülüğü gördüğü zaman onu eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmezse diliyle de-

[449] Kâdî Abdulcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, 142.

[450] Âl-i İmrân 3/110.

ğiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle buğz etsin. Bu son uygulama imanın en zayıf derecesidir."[451]

Emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevinin farz olduğunun icmâ ile delili ise bu konuda İslâm âlimleri arasında ihtilafın bulunmamasıdır. Zira ilk dönemden günümüze kadar ki bütün İslâm âlimleri bu konunun farziyeti üzerinde ittifak etmişlerdir. Ancak Şîa'nın bir fırkası[452] bu temel görevi kayıp imamın ortaya çıkmasına bağlamaktadır. Onların bu görüşleri, İslâm âlimlerinin icmâsına halel getirmemektedir.

Emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münkerin farziyeti hakkında İslâm âlimleri arasında ittifak bulunmaktadır. Ancak bu görevin, farz-ı ayn mı yoksa farz-ı kifâye mi olduğu hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Söz konusu farzlar arasındaki farklılık ise bu görevin her Müslüman tarafından mı yoksa onların arasından seçilmiş bir grup veya kurum tarafından mı uygulanacağı hususudur. İhtilafın asıl sebeplerinden biri Kur'ân'da bu görevin farz olduğunun delili olan şu âyete yer alan "min" harfinin manasından kaynaklanmaktadır:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللهِ

"Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten menedersiniz ve Allah'a inanırsınız."[453]

İslâm âlimlerinin bir kısmına göre bu ilâhî görev, her Müslümanın üzerinde farz-ı ayndır. Bu anlayışa sahip olan

---

[451] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "İmân", 78; Tirmizî, *es-Sünen*, "Fiten", 11.

[452] Kâdî Abdulcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, 741; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Ḥaccâc* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 1392), 18/22.

[453] Âl-i İmrân 3/110.

âlimler kendi görüşlerini ispatlamak için bu âyetteki "min" harfinin tebyîn (açıklama) harfi olduğunu, teb'iz (kısmilik) ifâde etmediğini ileri sürmüştür. Buna göre âyetin manası "tamamınız iyiliği emreden ve kötülükten meneden bir ümmet olun." şeklinde olur.[454] Bu yaklaşıma sahip olan âlimlere göre iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak her inananın üzerinde farzdır. Yani her Müslümanın emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevini gücü nispetinde bizzat yapması gerekir. Dolayısıyla inananlardan sadece bir grup ya da bir kuruluş iyiliği özendirme ve kötülükten sakındırmadan sorumlu değil, Müslümanların tamamı bu kutsal görevin muhatabıdır. Bu düşünceyi benimseyen âlimleri, her inananı iyiliği teşvik edecek, kötülükten de sakındıracak kadar bilgi düzeyine erişmiş, bilinçli ve şuurlu insanlar olarak algılamış veya en azından bütün Müslümanların asgari bu ilâhî görevi yapabilecek bir düzeyde olmalarını öngörmüştür. Böyle bir öngörü, İslâm'ın insanları ulaştırmak istediği maddî ve manevî olgunluk düzeyiyle uygunluk arz ettiğinden anlamlı gözükmektedir.[455]

Âlimlerin çoğunluğuna göre ise emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevi farz-ı kifâyedir.[456] Bu düşünceye sahip

---

[454] Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Kurʾân*, 2/448; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'rabuhu* (Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, 1988), 1/452; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/397.

[455] Selim Özarslan, "İyiliği emretmek ve kötülükten Sakındırmak (el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu a'ni'l-Münker) Prensibi Üzerine Bir İnceleme", *Diyanet İlmi Dergi* 42/3 (2006), 88.

[456] İbn Abbâs, *Tenvîru'l-mıkbâs*, 53; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7/90; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Kurʾân*, 2/248; Ebû Muhammed 'Abdülhak b. Gâlib b. 'Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1422), 1/486;

olan âlimler de kendi görüşlerini delillendirmek için söz konusu âyetteki "min" harfinin teb'iz (kısmilik) anlamına geldiğini; bu kutsal görevden toplumda fitne, anarşi ve kaosu önlemek için Müslümanların tamamı değil, onlardan seçilmiş âlim bir grubun sorumlu olduğunu ifâde etmişlerdir. Zira onlara göre toplum içinde, mükellefiyetten muaf tutulmuş olan hasta, kadın ve acizler gibi iyiliği özendirip kötülüğe engel olmaya güçleri yetmeyen kimseler bulunmaktadır. Ayrıca toplumda bu konuda yeterli bilgiye sahip olmayan insanlar da vardır. Söz konusu insanlar tarafından bu görevin gerçekleşmesi durumunda daha büyük bir zarara neden olma ihtimali bulunmaktadır. Çünkü bunlar, iyilik ile kötülüğün mahiyetini tam bilmedikleri için çoğu kez insanları kötülüğe davet edecekler ve onları iyilikten de sakındıracaklardır. Aynı zamanda söz konusu kimseler, emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevinin nasıl ve ne şekilde ifâ etmesi gerektiğini bilmediklerinden dolayı da insanlara ma'rûfu özendirme yerine münkeri teşvik edeceklerdir.[457] Dolayısıyla bu âyetteki "min" harfinin teb'iz anlamına geldiği, âlimlerin de toplumun bir kısmını oluşturduğu ve söz konusu şerefli vazifeden onların sorumlu tutulduğu anlaşılmaktadır. Böylece bu ilâhî görevin tayin edilmiş olan din âlimlerine farzı- ayn olduğu ve diğer inananlar üzerinden de bu sorumluluğun kalktığı ortaya çıkmaktadır. Ancak tayin edilmiş olan grup, görevlerini

---

Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/396; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/315; İbn Teymiyye, *el-Emru bi'l-ma'rûf ven'nehyu ani'l-münker*, 14-15; Nîsâbûrî, *Garâ'ibü'l-Kur'ân ve regā'ibü'l-furkān*, 2/227; İbn 'Aşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, 4/39.

457 İbn 'Atıyye, *Muharreru'l-vecîz*, 1/486; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/396; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/314-315; Nîsâbûrî, *Garâ'ibü'l-Kur'ân ve regā'ibü'l-furkān*, 2/227.

ifa etmedikleri takdirde ilk önce atanmışlara sonra bütün Müslümanlara söz konusu sorumluluk yönelmekte ve hepsi günah işlemiş olmaktadır.

Yukarıdaki iki görüş de kendi içlerinde tutarlı bir bakış açısına sahip olmakla birlikte, özelde her müminin gücünün yettiği ölçüde bu ilâhî sorumluluğu üstlenmesi genelde de toplum içinden atanmış donanımlı âlim, kurum ve kuruluşlar tarafından bu kutsal görevin yerine getirilmesi kanaatimizce dinimizin ruhuna en uygun olan görüştür. Zira Kur'ân'da 'azmu'l-umûr olarak ifâde edilen iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma gibi önemli bir görevi toplumda sadece belli bir grupla sınırlandırmamak gerekir. Nitekim âlimler, münkeri el ile değiştirme görevini yöneticilere, dil ile değiştirmeyi âlimlere; kalp ile değiştirmeyi ise bunlara güç yetiremeyen zayıf avama tahsis ederek her seviyedeki Müslümana gücü nispetinde bir sorumluluk yüklemektedir.[458] Fertlerin, seçilmişlerin, kurumların ve yöneticilerin yapacağı görevler farklılık arz etse bile hiç kimse kendini bu sorumluluğun dışında tutamaz. Çünkü bu ilkenin ihlali, her yerde, her zaman, toplumun her kesiminde ve her bireyinde ortaya çıkma ihtimali bulunduğundan; bundan sorumlu özel grubun da toplumun her tarafına ulaşma imkânı olamayacağından bu ilâhî görevi belli bir kesimle sınırlandırmak doğru değildir. Örneğin sadece iki kişinin bulunduğu bir ortamda bunlardan biri bir kötülük işlediğinde diğerinin de gücü oranında onu engellemesi gerekir. Aynı zamanda kişinin eşi, çocuğu ve işçisi gibi herhangi bir yakını münker işlediğinde veya ma'rûfu yapmada gevşeklik yaptığında onu uyarması da vaciptir. Dolayısıyla

[458] Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/49.

emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevi, devlet işlerinin yürütülmesi ve kamu düzeninin sağlanması ile ilgili işlerin İslâmî kurallara tam uyan bir yöneticinin veya onun görevlendirdiği kurumları ilgilendirmektedir. Ma'rûf ve münker, ilmî konular veya ictihâdî gerektiren meselelerde de sadece âlimleri ilgilendirmektedir. Ancak iyilik namaz, oruç, hac ve zekât gibi her Müslümanın bildiği dini farzlar; kötülük de kumar oynamak, hırsızlık yapmak, zina etmek ve içki içmek gibi bütün Müslümanların bildiği yasaklar cinsinden ise şer'î mükellefiyete sahip olan her Müslümanın samimi bir şekilde bu kutsal vazifeyi yerine getirmesi sosyal ve ahlâkî bir görevdir.[459]

3.4. Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy 'ani'l-Münkerin Yöntemi

Emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevi yerine getirilirken öncelikle usulüne uygun davranışlar sergilemek gerekir. Bu kutsal görevin sınırları, usûlü, kaideleri ve icrasının nasıl olması gerektiği, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu hadisinde açık bir şekilde bildirilmektedir:

مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكراً فَلْيغيّرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلبِهِ وَذَلِكَ أَضْعَفُ الإِيمانِ "Sizden biriniz, bir kötülüğü gördüğü zaman onu eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle buğz etsin. Bu son uygulama imanın en zayıf derecesidir."[460]

Bu hadiste kötülüğe engel olmanın sıralayış tarzına dikkat çekilmektedir. Buna göre her müminin, gücü nispetinde kötülüğü eli ile değiştirmesi gerekir. Münkeri el ile değiştir-

[459] Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Ḥaccâc*, 18/23.

[460] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "İmân", 78; Tirmizî, *es-Sünen*, "Fiten", 11.

mek, ona müdahalede bulunmak ve kötülüğü bizzat ortadan kaldırmak demektir. Ancak kötülüğe fiilî müdahalede bulunurken daha büyük bir münkere sebep olmamak gerekir. Zira eğer bir münkeri el ile düzeltmek, öldürme gibi daha büyük bir fitneye sebep olacaksa, bu durumda fiilî müdahaleden vazgeçilip ikna yoluna başvurmak gerekir. Söz, tutum ve davranışlarıyla inanlara örnek olan Hz. Peygamber (s.a.s.) de bir münkeri gördüğünde bu hükmü bizzat yerine getirerek kötülüğü el ile değiştirmenin örneğini göstermiştir. Nitekim Mekke fethedildiğinde Kâbe'nin içinde ve çevresinde üç yüz altmış put vardı. Allah Resûlü, elindeki değnekle onlara vuruyordu[461] ve şu âyeti okuyordu:

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا

"De ki: 'Hak geldi batıl yıkılıp gitti! Zaten batıl yok olmaya mahkûmdur.'"[462]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) münkere bizzat müdahalede bulunduğunun bir örneği de bir adamın elindeki altın yüzüğü çıkartmasıdır. Allah Resûlü, adamın elindeki altın yüzüğü görünce hemen onu çıkartmış ardından altın yüzük takmayı, ateşten bir köz takmaya benzeterek şöyle buyurmuştur:

يَعْمَدُ أَحَدُكُمْ إِلَى جَمْرَةٍ مِنْ نَارٍ فَيَجْعلهَا في يَدِه "Sizden biriniz ateşten bir köze yönelip, onu eline mi alıyor?"[463]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kötülüğü bizzat fiilî olarak ortadan kaldırdığının başka bir örneği de üzerinde resimler bulunan bir perdenin indirilmesidir. Allah Resûlü, Hz. Âişe'nin (öl. 58/678) evine geldiğinde, üzerinde resimler bulunan

[461] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Meğâzî", 210.
[462] el-İsrâ 17/81.
[463] Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Libâs", 52.

yüklüğün önündeki perdesini görünce hemen onu çekip atmıştır.[464]

Fiilen münkere engel olmaya gücü olmayan müminin de kötülük işleyeni sözlü olarak uyarması gerekir. Eğer nasihat yoluyla da aynı şekilde başka kötülüklere sebep olacaksa, uyarmanın en pasif şekli olan kalbiyle münkeri düzeltme yöntemini tercih etmesi gerekir. Yani fiilî ve sözlü olarak münkeri değiştirmeye gücü yetmeyen müminin işlenen münker karşısında en azından kalbiyle hoşnutsuzluğunu göstermesi gerekir. Kalbiyle buğz etmek, işlenen kötülükten rahatsız olmak, tiksinmek ve onu kerih görmek demektir. Kalbiyle hoşnutsuzluğunu ifâde etme durumu, bir münkeri ortadan kaldıramıyorsa da kişinin gücünü aştığından ve onun elinden başka bir şey gelmediğinden bu pasif durumla yetinilmesine ruhsat verilmiştir. Ancak kalbiyle de kötülükten rahatsız olmayan ve onu kerih görmeyen kişinin mümin olmadığını söyleyen âlimler de vardır.[465] Zira bu tavır müminin yapması gereken önemli bir görevin açıkça ihmal edilmesi anlamına gelmektedir. Bu da imanın en zayıf noktası olduğunu açıkça göstermektedir. Bundan dolayı münkeri düzeltme konusunda hissettiğimiz karşı koyma duygusu sadece kalbî bir tavır olarak kalmamalı, aynı zamanda tavırlarımıza da yansımalıdır. Böylece Müslümanın hangi vasıtayla münkeri düzeltmeye imkânı varsa ve hangisine gücü yeterse onunla kötülüğe engel olması gerekir. Netice itibariyle daha önce ifâde ettiğimiz gibi toplumdaki münkeri önlemede genel olarak, fiilî müdahale yöneticilerin; sözlü uyarı, tebliğ ve nasihatle âlimlerin; kalbiyle hoşnutsuzluğunu ifâde etmek,

[464] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Mezâlim", 33.

[465] İbn Teymiyye, *el-Emru bi'l-ma'rûf ven'nehyu ani'l-münker*, 18.

münkerden nefret etmek ve tiksinmek de diğer inananların görevidir.

İyiliği emir ve kötülükten nehiy ilkesinin işlevselliğinin sağlanması için dikkat edilmesi gereken birçok husus bulunmaktadır. Bu hususların başında bu kutlu görevin hikmet ve güzel öğütle yapılmasıdır. Zira farklı kültür, anlayış ve bilgiye sahip olan insanları Allah yoluna hikmetle güzel öğütle davet etmek, bu ilâhî görevde başarıyı daha da artıracaktır. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de İslâm davet prensibinin hikmet ve güzel öğütle yapılması gerektiğini şu şekilde emretmektedir:

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ

"Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin Rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir."[466]

Bu âyette İslâm davetinin ve fikrî tartışmaların yöntemi hakkında bilgi verilmektedir. Davetin de derecelerin en kıymetlisi, makamların da en yücesi olan hikmet ve güzel öğütle yapılması istenmektedir. Mücadele ve tartışmanın ise en güzel yöntemle yapılması emredilmektedir. Çünkü hikmetsiz, bilgisiz ve kaba davetle insanları Allah yoluna çağırmanın bir yararı olamaz. Ancak nezaket, hikmet, güzel üslup, tatlı dil, yumuşak davranma, merhametli yaklaşma ve iyi muameleyle gönüller etkilenmekte, insanların kalpleri yumuşamakta ve yoldan çıkmışlar doğru yola getirilmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'a: فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيِّنًا

[466] en-Nahl 16/125.

لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى *"Ona* (Firavun'a) *söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer."* [467] buyurulması, özellikle Allah yoluna davet görevinde başarılı olmak için izlenecek yöntemin ve kullanılacak üslûbun ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Yüce Allah, insanların en fâciri, en kötüsü ve en zalimi olan Firavun'a dahi peygamberlerine yumuşak söz söylemelerini emretmişken diğer insanlara ve özellikle din kardeşlerine karşı kaba konuşmak uygun olur mu?

Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Hz. Peygamber (s.a.s.) de davetini baskı, katı kalp, kötü davranma ve inatla yapmamış; hikmet, güzel öğüt ve tatlı dil ile yapmıştır. Zaten Hz. Peygamber'in (s.a.s.) inanan ve inanmayan her bireye karşı bu şekilde şefkatli ve merhametli davranması neticesinde kısa bir zaman içerisinde yüz binlerce insan Müslüman olmuştur. Eğer kendisine kötülük edenlere, kaba davrananlara ve kusur işleyenlere karşı o da kaba davransaydı, çevresindekiler dağılıp giderlerdi. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Resûlü'nün tebliğindeki başarısında rahmet, şefkat, hoşgörü, yumuşaklık, affetme, hikmet, güzel üslup ve tatlı dil gibi unsurların çok büyük etkiye sahip olduğu şu şekilde ifâde edilmektedir:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

"Sen onlara sırf Allah'ın rahmeti sayesinde onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını

[467] Tâhâ 20/44.

dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever."[468]

Hz. Peygamber'in davet metodunu örnek alan sahâbe de fethettikleri devletlerin halklarını hikmet ve güzel öğütle Allah yoluna davet etmiştir. Şefkat ve merhamete dayalı bu davet neticesinde birkaç yıl içinde Arap yarımadası dışına çıkılmış, Irak, Şam, Kudüs, Filistin, Mısır, Azerbaycan ve Mezopotamya gibi önemli merkezler Müslümanların eline geçmiştir. Böylece hikmet ve güzel öğüt ilkesinin pratikteki çarpıcı uygulamaları sonucunda toplumda sağlam inanç, ibadet, adalet ve eşitlik sağlanmıştır.

Emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker ilkesinin işlevselliğinin sağlanması için dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de bu ilâhî görevin belli özelliklere sahip olan insanlar tarafında bir plan ve program çerçevesinde icra edilmesidir. Zira bu görevin amacını, mahiyetini bilmeyen sıradan kişilerce plansız, programsız, alelade, rastgele ve uygun olmayan bir zamanda icra edilmesi halinde beklenen amaçtan uzak bir sonucun doğmasına sebep olacaktır. Bundan dolayı emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevini yerine getirecek olan kişilerde bazı niteliklerin bulunması gerekmektedir. Bu niteliklerin başında ilim ve onunla amel etmek gelmektedir. Bundan dolayı bu görevi yerine getirecek kişilerin bildikleri şeyleri önce kendi nefislerinde tatbik etmesi gerekir. Şayet toplumda başlayan bozulmaya âlimler engel olmaz, münkere göz yumar, günah işleyenlerle ilişkilerini devam ettirirlerse ve onlarla beraber yiyip içerlerse, Yüce Allah da onların kalplerini kötülük yapanların kalbine benzeterek karartacaktır. Böylece

[468] Âl-i İmrân 3/159.

hem günah işleyenlerin hem de münkere göz yuman ile onu hoş gören âlimlerin kalpleri katılaşmış, isyanları sebebiyle Yüce Allah'ın rahmetinden mahrum bırakılmış ve akıbetleri kötü olmuş olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), âlimlerin münkere göz yumması, kendilerinin de kötülük işlemesi halinde toplumda çürümenin ve çöküntünün daha da artacağına şöyle dikkat çekmektedir:

إِنَّ أَوَّلَ مَا دخَلَ النَّقْصُ عَلَى بَنِي إِسْرائيلَ أَنَّه كَانَ الرَّجُلُ يَلْقَى الرَّجُلَ فَيَقُولُ : يَا هَذَا اتَّقِ اللهَ وَدعْ مَا تَصْنَعُ فَإِنَّهُ لا يَحِلُّ لك ، ثُم يَلْقَاهُ مِن الْغَدِ وَهُو عَلَى حالِهِ ، فلا يمْنَعُه ذلِك أَنْ يكُونَ أَكِيلَهُ وشَرِيبَهُ وَقعِيدَهُ ، فَلَمَّا فَعَلُوا ذَلِكَ ضَرَبَ اللهُ قُلُوبَ بَعْضِهِمْ بِبَعْضٍ "İsrailoğulları arasında ilk sapma şöyle başladı: Onlardan bir adam kötülük yapan birini gördüğünde ona önce 'Allah'tan kork ve yapmakta olduğun şeyden vazgeç. Çünkü bu sana helâl değildir' derdi. Fakat ertesi gün aynı işi yaparken o adamla tekrar karşılaşır ve onu yapmış olduğu kötülükten vazgeçirmediği gibi, onunla yiyip içmekten ve ilişkilerini devam ettirmesinden de çekinmezdi. Bu vurdumduymazlıklarından dolayı Yüce Allah, onların kalplerini birbirine benzetti." Ardından Resûlullâh (s.a.s.) şu âyeti okudu:

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ

"İsrâiloğulları'ndan kâfir olanlar, Dâvûd ve Meryem oğlu İsâ diliyle lanetlenmişlerdir. Çünkü onlar isyan etmişlerdi ve sınırı aşıyorlardı. İşledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı. Yaptıkları ne fena idi."[469] Hz. Peygamber (s.a.s.) bu âyetleri de okuduktan sonra şöyle buyurdu:

[469] el-Mâide 5/78-79.

كَلاَّ، وَاللهِ لَتَأْمُرُنَّ بِالْمَعْرُوفِ، وَلَتَنْهَوُنَّ عَنِ الْمُنْكَرِ، وَلَتَأْخُذُنَّ عَلَى يَدِ الظَّالِمِ، وَلَتَأْطِرُنَّهُ عَلَى الْحَقِّ أَطْراً وَلَتَقْصُرُنَّهُ عَلَى الْحَقِّ قَصْرا، أَوْ لَيَضْرِبَنَّ اللهُ بِقُلُوبِ بَعْضِكُمْ عَلَى بَعْضٍ، ثُمَّ لَيَلْعَنَكُمْ كَمَا لَعَنَهُم "Hayır, Allah'a yemin olsun ki ya siz iyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız, zalimin elini tutup zulmüne engel olursunuz, onu hakka döndürür ve hak üzerinde tutarsınız; ya da Yüce Allah, kalplerinizi birbirine benzetir, sonra da İsrâiloğulları'na lânet ettiği gibi size de lânet eder."[470]

Emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevini yerine getirecek olan kişilerde ayrıca Müslüman, mükellef, güçlü, gayretli, samimi, ihlaslı, muttaki, sabırlı, şefkatli, merhametli, alçakgönüllü, affedici, müsamahakâr, ibadetlere düşkün, örnek yaşama, iyi ahlâka ve gerekli imkânlara sahip olmak gibi niteliklerinin de bulunması gerekmektedir. Aynı zamanda emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker ilkesinin işlevselliğinin sağlanması için bu görevi yerine getirecek olan kişilerin adaletli, anlayışlı, tutarlı, uyumlu, dürüst ve doğru olması; davet etmek istediği toplumun dilini, modern toplumun kültürünü, genel bilgisini, gelenek, göreneklerini, huylarını, tabiatlarını, önceki dinleri, mezhepleri, çeşitli akımların ortaya attıkları şüpheleri ve İslâm'ın bunlara karşı tavrını da iyi bilmesi gerekmektedir.

Emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevi hakkındaki bütün bu âyet ile hadisler, toplu bir şekilde yaşamak zorunda olan insanlığın bu yaşayışını mutlu ve uyumlu olarak devam edebilmesi için birtakım kurallara uymakla mümkün olabileceğine dikkat çekmekte; İslâm toplumunun her bireyine yükümlülükler getiren ve onların uyması gereken en önemli ku-

[470] Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Melâhim". 17.

rallardan birisinin iyiliği emredip kötülüğü sakındırma ilkesi olduğunu zikretmekte; amellerin en faziletlisi ile en şereflisi olan bu ilâhî görevin bütün peygamberlerin, en hayırlı ümmetin, her müminin, cennet karşılığında mallarını ve canlarını satın alanların temel özellikleri arasında yer aldığını vurgulamaktadır. Ayrıca bu kutsal görevi hakkıyla yerine getirenlerin günahlarının af olunacağına, büyük mükâfatlara nail olacağına, sevaplarının artacağına, birey ile toplumun kendisini yenilenmesine ve hatalarını düzeltilmesine vesile olacağını bildirmektedir. Aynı zamanda bütün bu veriler, emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevini ihmal veya terk edenin imanının zayıf olduğuna, dualarının kabul edilmeyeceğine, kalbinin istikametten saptığına, günaha alıştığına, dolaylı olarak kötülük işleyenlere yardımcı olduğuna ve münafıkların özelliklerini taşıdığına da dikkat çekmekte; ilahî adalet gereği bu kişilerin Yüce Allah'ın rahmetinden uzaklaşmak, lanete uğramak, umumi bir ilâhî gazabı ve azabı hak etmek gibi çeşitli cezalara müstahak olacağını vurgulamaktadır. Bu sebeple müminler, kendilerine verilmiş olan bu ulvî görevi kulluk bilinciyle, ihlas ve samimiyetle yerine getirmeleri gerekir. Dolayısıyla müminlerin dinde çok önemli bir konuma sahip olan emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevini ihmal, istismar ve terk etmemeleri gerekir. Zira İslâm dünyası fikrî, ahlâkî, siyasî ve ictimaî gibi birçok alanda değerler sorunu yaşamaktadır. Kanaatimizce bunun en önemli nedenlerinden biri Müslümanların emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevine aşırı derecede yabancılaşmaları ve bu şerefli görevin sorumluluğunun bilincinde olmamalarıdır. Nitekim İslâm dünyası, uzun zamanlardan beri söz konusu ilkeyi layıkıyla yerine getirmediği, söz, tuttum ve eylemleri

İslâmî değerlerle çeliştiği için insanlığa önder olma liyakatini de yitirerek inanmayanların boyunduruğu altına girmiştir. Dinî, fikrî, kültürel gibi yönlerden küreselleşen, sekülerleşen günümüz Müslümanların tekrar üstün konuma gelmeleri ve rehber olmaları ise Kur'ân-ı Kerîm'de 'azmu'l-umûr olarak ifâde edilen emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker görevini hakkıyla yerine getirmekle, samimi imanla, ihlaslı amelle, güzel ahlâkla, gerçek adaletle, ma'şer-i vicdânla, gönüllü kuruluşlarla, karşılıklı saygıyla, söylem-eylem birliğiyle, bilim ve teknolojinin akıl almaz bir hızla ilerlediği çağımız insanların hayatına kitle iletişim araçlarıyla dokunmakla mümkün olabilmektedir.

4. SABIR

İnsan, sorumlu bir varlık olarak yaratıldığı için çeşitli bedenî hastalıklarla ve nefsî sıkıntılarla imtihan edilmektedir. İnsanın bu tür imtihanlara karşı mukavemet gösterebilmesi ve bunların üstesinden gelebilmesi için de bazı vasıflara sahip olması gerekmektedir. İnsana sıkıntı ve meşakkatler karşısında dayanma gücü veren vasıfların başında sabır gelmektedir. Dinin direği, imanın göstergesi, müminin miracı, kulluğun özü ve bütün ibadetlerin başı nasıl namaz ise aynı zamanda bedenî hastalıkların ve nefsî sıkıntıların karşısında metanetli olmayı gerektiren ahlâkî davranışların başı da sabırdır. Zira sabır, kalbi telaştan, dili şikâyetten ve organları yanlış hareketlerden koruyan; belâ ve musibetlere karşı feryad-ı figan etmeden Allah'tan başkasına da arz-ı şekva etmeden akıl ile dinin gösterdiği yolda metanetini muhafaza eden; sıkıntıları savan ve meşakkatlerin üstesinden gelen, kişiyi bunalımlardan kurtaran, karanlıktan aydınlığa çıkaran ve hayatı yaşanılır hale getiren; insanı dünya ve ahiret saadetine erdiren bir nurdur. Ayrıca imanın, ibadetin, ilimin, hikmetin ve bütün faziletlerin başı olan sabır, kişiyi Rabbine götüren, O'nu unutturmayan, iyiliği hatırlatan, ferahın gelmesini ve sükûnetin inmesini de sağlayan bir melekedir. Aynı zamanda hakkı savunmak, haksızlığa karşı çıkmak, kötülüğe engel olmak, zalime boyun eğmemek, zillete ve onursuzluğa rızâ göstermemek için gösterilen sebat da ancak sabırla mümkün olabilmektedir. Diğer taraftan gayr-i insani ile gayr-i ahlâkî her türlü günahın, rezaletin, meşru olmayan istek ve arzuların temel sebebi de gerektiği kadar sabırlı olmamaktır. İşte

bütün bu faziletlerinden dolayı Kur'ân'da 'azmu'l-umûr olarak ifâde edilen takvanın, namazın, emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münkerin ve affın yer aldığı üç âyette de sabrın da kararlılık gerektiren işler arasında olduğuna dikkat çekilmektedir.[471] Bu sebeplerden dolayı çalışmamızın dördüncü bölümünde ilk önce sabrın kavramsal çerçevesi ele alınacaktır. Ardından sabrın dindeki önemi üzerinde durulacaktır. Daha sonra sabredilmesi gereken durumlar ve sabredenlerin mükâfatı hakkında bilgi verilecektir.

4.1. Sabır Kelimesinin Kavramsal Çerçevesi

"Sabır" kelimesi, sözlükte "hapsetmek, alıkoymak, engellemek,[472] darda tutmak ve zorla yemin ettirmek[473]" gibi anlamlara gelmektedir. "Sabır" sözcüğünün bu anlamlarından dolayı Araplar, bir kimse sabrettiğinde صَبَرَ, kendini sabra zorladığında تَصَبَّرَ, sabrı kazandığında اِصْطَبَرَ, düşmanı sabır makamında durduğunda صَابَرَ, kendisini ve başkasını sabra teşvik ettiğinde صَبَّرَ نَفْسَهُ وَغَيْرَهُ ifâdelerini kullanmaktadır.[474] Ayrıca onların, birini zorla yakalayarak öldürdüklerini ifâde etmek için قَتَلَه صَبْراً, onu alıkoyarak öldürdüklerini belirtmek veya zorla ona yemin ettirmek için de صَبَرْتُ الرَّجل tabirlerini kullandıkları görülmektedir.[475]

---

[471] Âl-i İmrân 3/186; Lokmân 31/17; eş-Şûrâ 42/43.

[472] İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-luğa*, 3/256; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/437.

[473] İsfahânî, *Müfredât*, 1/565.

[474] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkī el-Hanbelî, *'Uddetü's-sâbirîn ve zahîretü'ş-şâkirîn*, thk. Zekeriyâ 'Alî Yûsuf (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.), 8.

[475] İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/437.

Kur'ân-ı Kerîm'de de "sabır" sözcüğü, yukarıdaki anlamlarda kullanılmaktadır. Nitekim وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ *"Sabah ve akşam Allah'ın rızâsını dileyerek Rablerine dua eden kimselerle beraber nefsini sabırlı tut."*[476] âyetinde yer alan sabır sözcüğü tutmak anlamındadır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) birçok hadisinde de "sabır" kelimesi, söz konusu anlamlarda kullanılmaktadır. Nitekim Allah Resûlü'nün يُقْتَلُ الْقَاتِلُ، وَيُصْبَرُ الصَّابِرُ "katil öldürülür, tutan da hapsedilir." [477] hadisinde yer alan "sabır" sözcüğü tutmak ve hapsetmek anlamına gelmektedir. Başka bir hadiste de "sabır" kelimesi, bir kimseyi yemin ettirmesi için hapsetmek anlamında kullanılmaktadır.[478] "Sabır" sözcüğüyle aynı kökten türemiş olan "masbûre" kelimesi de bir diğer hadiste ölmeleri için bağlanarak hapsedilmesi yasaklanan koyun ve tavuk gibi hayvanlar için kullanılmaktadır.[479] Aynı zamanda "sabır" kökünden kökten türemiş olan "sabûr" sözcüğü de mübalağa ifâde eden bir sıfattır. Bu sıfat esmâ-i hüsnâ'dan olup Yüce Allah'a isnat edildiğinde "günah işleyenleri hemen cezalandırmayan ve lütfuyla onlara muamele eden" anlamına gelmektedir.[480]

"Sabır" kelimesi, genel anlamlı bir sözcük olup kullanıldığı yerlerin farklılığından dolayı bazen isimlendirmeleri ara-

---

476 el-Kehf 18/28.

477 Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Seyyid Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1966), 3/140.

478 Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Tefsîr", 61.

479 Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, *Meşâriku'l-envâr ʿalâ sıhâhi'l-âs̱âr* (y.y.: Mektebetü'l ʿAtîkat ve Dâru't-Türâs, ts.), 1/140.

480 Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Sıfatü'l-Kıyâmeti ve'l-Cenneti ve'n-Nâri", 9.

sında da farklılık olabilmektedir. Nitekim nefsin alıkonulması bir musibetinden dolayı ise ona sadece sabır denir ve zıddı cez'/feryat olur. Sabır göstermek savaşla ilgiliyse bunun adı şecâ'at/kahramanlık olup zıddı da cübn/korkaklık olur. Sabır göğsü daraltan ve bunaltan bir felakete veya musibete karşı gösteriliyorsa buna rahbu's-sadr/göğüs genişliği denir. Bunun zıddı ise dacer/bunalma olur. Eğer sabır konuşmama konusunda olursa buna da kitmân/sır saklama, zıddına ise mezl/sırrı ifşa denir.[481] Ayrıca mide ve şehevî duygulara karşı sabretmeye iffet; zenginliğe karşı sabretmeye zabt-ı nefs/nefis hâkimiyeti; hiddeti yenme ile öfke kontrolüne karşı sabretmeye hilm, vakar ve teenni; geçim sıkıntısına karşı sabretmeye zühd ve az imkânlarla yetinmeye kanaat denir.[482] Aynı zamanda intikam almamak için sabretmeye af ve hoşgörü; belli bir zamanda yememeye ve içmemeye oruç; acizliğe ve tembelliğe karşı sabretmeye beceri, insanlara yük olmamaya ve onların yükünü taşımaya ise mürüvvet denir.[483]

Sabrın öneminden dolayı âlimler, sözlük anlamı dışında terim olarak da onun hakkında birbirine yakın birçok tanım yapmıştır.[484] Sabrın bütün hallerini ve âlimlerin tariflerinin

---

[481] İsfahânî, *Müfredât*, 1/565.

[482] Gazâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-Dîn*, 4/67.

[483] İbn Kayyim, *'Uddetü's-sâbirîn ve zahîretü's-şâkirîn*, 19-20; Yûsuf Kardâvî, *es-Sabru fi'l-Kur'ân* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989), 9.

[484] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/221-222; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/448-449; İsfahânî, *Müfredât*, 1/565; Cürcânî, *Ta'rifât*, 134; Gazâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-Dîn*, 4/63; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/133-134; Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd el-Begâvî, *Meâlimü't-Tenzîl* (Riyad: Dâru Tayyibe, 1997), 1/112; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/490; İbn Kayyim, *'Uddetü's-sâbirîn ve zahîretü's-şâkirîn*, 8-12; Rızâ, *Menâr*, 1/248; Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 1/73; Nurettin Çiftçi, "Kur'ân'da

tamamını kapsayacak şekilde söz konusu kavramı şöyle özetlemek mümkündür: Sabır, Kitap ve Sünnet'in hükümleri üzerinde sebat etmesi, Yüce Allah'ın emirlerini yerine getirmesi ve yasaklarından sakınması, sadece Rabbine dayanarak başına gelecek her türlü musibete teslimiyet içinde katlanmasıdır. Sabır, gelişen olaylara karşı kişinin pasif durumda durup sessiz kalması değil, uğradığı m+usibetlere göğüs germesi, dik durması ve mukavemet göstermesidir. Sabır, kişinin Rabbine tevekkül ederek O'dan yardım istemesi, istifâde ettiği bütün nimetlerin O'nun ikrâmı olduğunu idrak etmesi, O'nun tek ilah olduğunu ikrar edip kulluğunu kabul etmesidir. Sabır, kişinin öldükten sonra yeniden dirilmeye ve Yüce Allah'ın huzurunda toplanmaya iman etmesi, O'nun hükümlerine boyun eğmesi, sevaplarını umması ve cezalandırmalarından korkmasıdır. Sabır, kişinin nefsin gayr-i meşru istek ve arzularına karşı direnmesi; günahlardan uzak durması ve isyanlara karşı nefsi hapsetmesidir. Kişinin karşılaştığı zorluklara karşı cesaretle yürümesi, amacına ulaşma konusunda dirençli olması, kısmetine itiraz etmemesi, bollukta ve darlıkta gönlünü hoş tutmasıdır. Sabır, kişinin belaları gönül hoşnutluğu ve rahatlığı ile karşılaması, yüzünü ekşitmeden acıları yudumlaması ve belaların acılarını yudumlarken vakarını muhafaza etmesidir. Sabır, insanın üzücü bir olay karşısında kendine hâkim olması ve aşırı davranışlardan kaçınması, başa gelen bela, elem ve sıkıntılara karşı Yüce Allah'tan başka hiç kimseye şikâyette bulunmaması, sızlanmaması, yakınmaması ve kendini acındırmamasıdır. Sabır, insanın sı-

---

Musibet-İmtihan İlişkisi" *Hakkari İlahiyat Yazıları I (Dinî İlimlerde Kötülük Problemi)* (Van: Peywend, 2021), 159.

kıntıları sıkılmadan, kızmadan ve dışarıya izhar etmeden sükûnetle karşılaması, üzücü olaylara, güçlüklere ve haksızlıklara telaş etmeksizin tahammül göstermesi; belanın karşısında afiyette durulduğu gibi fakirleştiğinde de zengin gibi görünmesidir. Sabır, kişinin nefsini, aklın ve şeriatın gerektirdikleri hususlara karşı alıkoyması; heva ile şehvet kuvvetinin karşısında akıl ve din kuvvetini hâkim kılması, nefsini telaştan muhafaza etmesi, dilini şikâyetten koruması, organlarını çirkin davranışlardan himaye etmesidir. Kısacası sabır, kişinin içindeki Rahmânî güçlerin şeytanî duygular karşısında dinin gereklerini yerine getirerek metanet göstermesidir.

Sabır erdemi, ahlâkî davranışların başı olması ve diğer temel değerlere de kaynaklık etmesi sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm'de en çok tekrarlanan sözcüklerdendir. Zira sabır kavramı, Kur'ân'da türevleriyle birlikte yüz üç âyette birbirinden farklı biçim ve manalarda geçmektedir.[485] Nitekim sabır sözcüğü, Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah'ın emirlerine itaat etmek,[486] ibadete devam etmek,[487] sebat etmek[488] ve kararlı olmak;[489] oruç tutmak,[490]musibetlere dayanmak,[491] haksızlıklara tahammül etmek[492] ve eziyetlere karşı direnmek;[493] savaşta düşmana karşı direnmek,[494] sıkıntı anında vakar ve metanetle

[485] Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 399-401.
[486] et-Tûr 52/48.
[487] Tâhâ 20/132.
[488] Hûd 11/ 11; Meryem 19/95.
[489] el-Enfâl 8/46.
[490] el-Bakara 2/45.
[491] Yûsuf 12/18.
[492] el-A'râf 7/ 137.
[493] Âl-i İmrân 3/186.
[494] Âl-i İmrân 3/146.

hareket etmek;[495] üzücü olaylar karşında karamsar olmamak,[496] cüretkâr davranmak[497] ve acele etmemek;[498] iyiliği emretme, kötülükten sakındırmada başa gelen musibetlere karşı direnmek[499] ve şehevî duyguları dizginlemek[500] gibi manalara gelmektedir.

Kapsamlı bir sözcük olan sabır kelimesi, dindeki öneminden dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de birçok kavramla birlikte zikredilmektedir. Bu kavramlardan biri çalışmamızın birinci bölümü olan ve hakkında detaylı bilgi verdiğimiz takva erdemidir.[501] Bu kavramlardan biri de çalışmamızın ikinci bölümünü teşkil eden namaz ibadetidir.[502] Ayrıca Kur'ân'da Allah'ın yardımı,[503] va'di, hak, yakîn,[504]sabr-i cemîl,[505] şükür,[506] tevekkül,[507] infâk,[508] istiğfâr, hamd, tesbîh[509] ve ecr[510] kavramları da sabırla birlikte zikredilmektedir.

Sabrın vacip, mendup, haram, mekruh ve mubah olmak üzere beş çeşidi bulunmaktadır. Haramlardan uzak durmaya,

---

495 Yûnus 10/109.
496 Hûd 11/11.
497 el-Bakara 2/175.
498 er-Rûm 30/60.
499 Lokmân 31/17.
500 en-Nisâ 4/25.
501 Âl-i İmrân 3/120, 125, 186, 200; Yûsuf 12/90.
502 el-Bakara 2/45, 153; el-Hac 22/35.
503 el-A'râf 7/128.
504 er-Rûm 30/60.
505 Yûsuf 12/18, 83.
506 İbrâhîm 14/; Lokmân 31/ 31; Sebe' 34/19; eş-Şûrâ 42/33.
507 İbrâhîm 14/12; en-Nahl 16/42; el-Ankebût 29/59; el-Müzzemmil 73/9-10.
508 er-Ra'd 13/22.
509 el-Mü'min 40/55.
510 en-Nahl 16/96; ez-Zümer 39/10.

farzları eda etmeye ve hastalık gibi kişinin elinde olmayan musibetlere karşı sabretmek vaciptir. Mekruhlardan uzak durmaya, müstahapları yapmaya ve yapılan bir zararın aynısını yapıp fazlasını yapmamaya karşı sabretmek de menduptur. Ölünceye kadar yememek, içmemek, zararlı hayvanlara ve kendisini öldürmek isteyen gayr-i müslimlere karşı tedbir almamak; kendisine veya hanımına tecavüz etme teşebbüsüne karşı sabretmek ise haramdır. Kişinin kendi bedenine zarar verecek şekilde yemeği, içmeyi, giyinmeği ve cinsel istekleri terk ederek sabretmesi; hanımının cinsel arzularını yerine getirmemesi, mekruh işleri yapmaya devam etmesi ve müstahapları yapmamaya karşı sabretmesi de mekruhtur. Kişinin yapması veya yapmaması arasında serbest olduğu işlere karşı sabretmesi ise mubahtır.[511]

4.2. Sabrın Önemi

Kur'ân-ı Kerîm'de yüzden fazla âyette yer alması, imanın yarısı, selametin kapısı, cennetin hazinesi, mükâfatı sınırsız, kurtuluşun temel şartı ve bütün ahlâkî davranışların başı gibi birçok husus, sabrın dindeki önemine işaret etmektedir. Sabrın dindeki önemini, değerini ve büyüklüğünü gösteren hususlardan biri Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de bizzat sabrı peygamberlerine emretmesidir.[512] Peygamberler de Yüce Allah'tan almış oldukları bu emirle hem musibetlere karşı çok metanetli ve sabırlı olmuşlar hem de ümmetlerine daima sabrı tavsiye etmişlerdir.[513] Peygamberler, davetlerini insanlara tebliğ ederken çeşitli sıkıntılara uğramış, kendilerine eziyet

[511] İbn Kayyim, *ʿUddetü's-sâbirîn ve zahîretü'ş-şâkirîn*, 31-33.
[512] Tâhâ 20/130; el-Ahkâf 46/35; et-Tûr 52/48; el-Meâric 70/5.
[513] el-A'râf 7/128; Lokmân 31/17.

edilmiş ve yurtlarından bile çıkarılmışlardır. Ancak onlar bütün bu güçlükleri sabırla karşılamış ve sabır konusunda en güzel örnek olmuşlardır. Nitekim Hz. İsmail,[514] Hz. Yakub,[515] Hz. Yûsuf,[516] Hz. Eyyûb,[517] Hz. Yûnus,[518] Hz. İdrîs ve Hz. Zülkifl[519] gibi birçok peygamber ağır musibetlere karşı sabretmeleri sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah tarafından övülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de Kur'ân'da وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ إِلَّا بِاللهِ *"sabret! Senin sabrın ancak Yüce Allah'ın yardımı iledir."*[520] ve فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ *"Rabbinin hükmüne sabret."*[521] emirleri gibi birçok âyette çeşitli sıkıntılara karşı sabırlı olunması istenmektedir. Ayrıca dindeki öneminden dolayı Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de sabrı ülü'l-'azm peygamberlerin temel ahlâkî ilkeleri arasında zikretmektedir.[522]

Sabrın dindeki önemini ve büyüklüğünü gösteren hususlardan biri de Yüce Allah'ın onu 'azmu'l-umûr olarak ifâde etmesidir. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de takva,[523] namaz,[524] emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker[525] ve affetmeyle[526] birlikte ahlâkî davranışların başı olan sabrı da kararlılık gerektiren değerli işler arasında şöyle vurgulamaktadır:

---

514 el-Enbiyâ 21/85.
515 Yûsuf 12/83.
516 Yûsuf 12/90.
517 el-Enbiyâ 21/83-84; Sâd 38/43.
518 el-Enbiyâ 21/87-88.
519 el-Enbiyâ 21/85.
520 en-Nahl 16/127.
521 el-Kalem 68/48; el-İnsân 76/24.
522 el-Ahkâf 46/35.
523 Âl-i İmrân 3/156.
524 Lokmân 31/17.
525 Lokmân 31/17;
526 eş-Şûrâ 42/43.

لَتُبْلَوُنَّ فِيٓ اَمْوَالِكُمْ وَاَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِيْنَ اَشْرَكُوْٓا اَذًى كَثِيْرًا ۭ وَاِنْ تَصْبِرُوْا وَتَتَّقُوْا فَاِنَّ ذٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْاُمُوْرِ

"Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denenecek-siniz. Şüphesiz ki sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan birçok üzücü şey işiteceksiniz. Eğer sabreder ve sakınırsanız biliniz ki bu(nlar) *kararlılık gerektiren işlerdendir."*[527]

Hz. Lokmân da Kur'ân-ı Kerîm'de evladına nasihatlerde bulunurken başına gelenlere karşı sabretmesi gerektiğini, zira sabrın kararlılık gerektiren değerli ve şerefli bir görev olduğuna dikkat çekmektedir:

يَابُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَاصْبِرْ عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

"Ey evladım, namazını dosdoğru kıl, iyi olanı emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir."[528]

Kur'ân-ı Kerîm'de başkalarına haksızlık etmenin kötü bir davranış olduğu, yapılan bir haksızlığın cezasının ancak ona denk bir ceza olabileceği ve haksızlığa karşı koymanın meşru bir hak olduğu beyân edilmektedir.[529] Fakat her şeye rağmen kötülüğü affedip haksızlığa karşı olabildiğince sabretmenin ve özveride bulunmanın daha büyük bir erdem olduğu vurgulanmaktadır:

وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

"Ama kim sabreder ve bağışlarsa, işte bu(nlar) *karlılık gerektiren işlerdendir."*[530]

---

[527] Âl-i İmrân 3/186.

[528] Lokmân 31/17.

[529] eş-Şûrâ 42/40.

[530] eş-Şûrâ 42/43.

Sabrın dindeki değerini gösteren bir husus da Yüce Allah'ın onu İslâm'ın temel esaslarına ve imanın makamlarına yakın kılmasıdır. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de sabrı dinin direği olan namaza yakın kılmaktadır:

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

"Ey iman edenler! Sabır ve namazla (Allah'tan) *yardım dileyin. Şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir."*[531]

Kur'ân-ı Kerîm'de sabırlı insanların bollukta Yüce Allah'a hamd ve şükür ettikleri; darlıkta da kulluk görevini yerine getirdikleri, O'na isyan ve nankörlük etmedikleri ifâde edilerek sabrın dindeki önemi vurgulanmaktadır.[532] Nitekim insanlar genel olarak elindeki nimetleri kaybedince umutsuzluğa düşer ve o nimeti bahşeden Yüce Allah'a karşı nankörlük etmeye başlar. Darlıktan bolluğa, sıkıntıdan huzura, hastalıktan sağlığa, fakirlikten zenginliğe ve zilletten azizliğe kavuşunca sevinir. Ancak kendisini bu sıkıntılardan kurtaran Rabbine şükretmesi gerekirken, O'nu unutur ve kendi çabasıyla bolluğa kavuştuğunu sanarak şımarmaya başlar. Yani Yüce Allah'ın verdiği nimetlere karşı hamd etmesi gerekirken böbürlenir ve kibre kapılır. Sıkıntıya düşünce de sabır yerine nankörlük ve isyan etmeye başlar. Ancak sabredenler ve iyi iş yapanlar müstesnadır. Onlar, şükrün nimetleri artırdığını, nankörlüğün ise nimetlerin azalmasına sebep olduğunu bildikleri için hem darlıkta ümitsizliğe kapılmadan sabretmekte hem de bollukta şımarmadan şükretmektedir.

Sabrın dindeki anlam ve önemini ortaya koyan hususlardan bir diğeri ise sabrı tavsiye etmeyenlerin zararda olmasıdır. Kişi kendi nefsini olgunlaştırmaya muhtaç olduğu gibi

---

[531] el-Bakara 2/153.

[532] Hûd 11/ 9-11.

başkasını da olgunlaştırmaya muhtaçtır. Bu da kulun önce iman edip sâlih amel işlemesine, ardından da hakkı tavsiye etmesine ve ahlâkî davranışların temeli olan sabrı tavsiye etmesine bağlıdır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'deki bütün dini yükümlülüklerin ve öğütlerin özü sayılan Asr Sûresi'nde sabrı tavsiye etmeyenlerin ziyanda olacağına şöyle dikkat çekilmektedir:

وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ

"Asra yemin ederim ki insan gerçek bir ziyandadır. Ancak iman edip sâlih işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler ziyanda değillerdir."[533]

Sabrın dindeki önemini ve değerini gösteren başka bir husus da Yüce Allah'ın onun zıddı olan davranışları yasaklamasıdır. Nitekim Yüce Allah, sabrın öneminden dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de acele davranmak,[534] kızmak, öfkelenmek,[535] ümitsiz olmak[536] ve inanmayanları hemen cezalandırmak[537] gibi sabrın zıddı olan davranışları yasaklamaktadır. Ayrıca Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de bütün saygı ifâde eden davranışları, itaatleri, insanı Rabbine yaklaştıran hayırlı işleri içine alan ve iyilik olarak nitelendirdiği değerler içerisinde zorluklara karşı sabretmeyi de zikretmesi, sabrın dindeki değerini ortaya koymaktadır.[538] Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerîm'de sabrın takva sahiplerinin genel özellikleri arasında

533 el-Asr 103/1-3.
534 el-İsrâ 17/11; el-Enbiyâ 21/37.
535 el-Enbiyâ 21/87.
536 Âl-i İmrân 3/140; el-A'râf 7/128; Yûsuf 12/87; el-Kalem 68/48.
537 el-Ahkâf 46/35.
538 el-Bakara 2/177.

yer alması;[539] Yüce Allah'ın büyüklüğüne delâlet eden alamet ve ibretlerden ancak sabredenlerin yararlanması;[540] eziyet ve sıkıntılara karşı insanın ancak sabırla kurtulabilmesi;[541] İslâm davetine karşı çıkanlara, sabırla karşılık vermenin emredilmesi;[542] sabredenlerin öteki insanlardan ayrılıp ortaya çıkarılıncaya kadar denenmesi[543] gibi hususlar da sabrın dinde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Yüce Allah'ın dinini tebliğ ederken çeşitli sıkıntılara karşı söz, tutum ve davranışlarıyla müminlere daima en güzel örnek olan Hz. Peygamber (s.a.s.) de sabrın makamını yüce bir makam olarak görmektedir. Zira çocukluğundan itibaren nice zorluklara göğüs germiş olan ve hayatı tam anlamıyla sabırla örülen Allah Resûlü'nün (s.a.s.) sabır hakkındaki hadisleri incelendiğinde onun bu konuya ne kadar önem verdiği görülecektir. Nitekim sahâbeden biri Resûlullâh'a (s.a.s.) مَا الْإِيمَانُ "iman nedir?" sorusuna, Allah Resûlü sabrın önemini vurgulamak için şöyle cevap vermiştir:

الصَّبْرُ وَالسَّمَاحَةُ "Sabırlı ve hoşgörülü olmaktır."[544]

Hz. Peygamber (s.a.s.) bir diğer hadisinde de ibadetlerin yerine getirilmesinde, yasakların terkedilmesinde, musibetlerde, halkın eziyetlerinde, Allah'a davette, emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker'de ve inanmayanlara karşı savaş alanlarında sabrın, müminler için büyük bir enerji kaynağı olduğunu şöyle vurgulamıştır:

---

539 Âl-i İmrân 3/17.
540 Sebe' 34/19.
541 İbrâhîm 14/12.
542 el-Müzzemmil 73/10.
543 Muhammed 47/31.
544 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/177.

وَالصَّلاَةِ نورٌ، والصَّدَقَةُ بُرْهَانٌ، وَالصَّبْرُ ضِيَاءٌ... "...Namaz nurdur, sadaka burhandır, sabır da ziyâdır/ışıktır..."[545]

Hz. Peygamber (s.a.s.), bu hadisinde sabrı "ziyâ", namazı "nûr" olarak ifâde etmektedir. Işığı ve ısısı kendisinden yani aydınlığın kaynağı olan cisimlere ziyâ; ışığını bir başkasından alıp yansıtan cisimlere ise nûr denilmektedir. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de güneşi ziyâ, ayı da nûr olarak ifâde etmektedir.[546] Âlimlerin bir kısmına göre ziyâ ile nûr aynı anlama gelmektedir. Diğer bir kısmı ise ziyânın nurdan daha kuvvetli olduğunu beyân etmektedir.[547] Aslında bu iki kavram, karanlığın zıddı olan aydınlığı ifâde etmektedir. Aydınlığın derecelerine nûr denilmektedir. Yalnız nûr ziyâdan daha genel, ziyâ da nûrdan daha belirgin ve daha kuvvetlidir. Çünkü ziyâda aşırı bir parlaklık, belli bir parıldama, kuvvetli bir yayılma ve şiddet vardır. Nûrda ise yumuşak bir yayılma, sükûn ve huzuru andıran bir letâfet bulunmaktadır. Buna göre nûr, ziyânın ışığı ve karanlığın en yakın karşıtıdır.[548] Dolayısıyla sabır, müminin dünya ve ahiret mutluluğunu temin yolunda, kendisinde tabiî olarak bulunan bir ışıktır. Mümin bir yandan sabır sayesinde, yasakların yalancı câzibesinin arkasındaki asıl sıkıntı unsurlarını görüp onlardan sakınırken, bir yandan da emirlerin yerine getirilmesinden dolayı ortaya çıkan güçlüklerin gerisindeki huzuru sezip güçlükleri sabırla göğüsleyerek sonuçtaki mutluluğa kavuşma imkânı bulur. Bu

---

[545] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, Tahâret", 1; Tirmizî, *es-Sünen*, "Daavât", 86.

[546] Yûnus 10/5.

[547] Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/329.

[548] Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 2007), 4/490; Mehmet Zeki Doğan, *Kur'ân'ın Bilimsel İʿcâzı* (İstanbul: Hiper Yayın, 2021), 178-179.

sebeple sabrın aydınlık fonksiyonunu asla ihmal etmemek ve daima onun ışığını önde tutmak gerekmektedir.[549]

Hz. Peygamber (s.a.s.), sabrın öneminden dolayı ramazan ayını شَهْرُ الصَّبْرِ "sabır ayı" olarak isimlendirerek[550] oruç ibadetini sabra bağlamıştır. Nitekim Allah Resûlü oruç ve sabrı o kadar özdeşleşmiştir ki orucu sabrın yarısı olarak nitelendirmiştir:

وَالصَّوْمُ نِصْفُ الصَّبْرِ… "...Oruç sabrın yarısıdır..."[551]

Sabrın en çok önemli olduğu yerlerden biri, musibetlerin ilk başa geldiği anda sabredebilmektir. Musibetlere karşı daime müminlere sabrı güzel bir üslupla tavsiye eden Resûlullâh (s.a.s.), çocuğunun mezarı başında bağıra-çağıra ağlayan bir kadına rastlamış ve ona اتَّقِي اللهَ وَاصْبِرِي "Allah'tan kork ve sabret!" buyurarak onu sabra davet etmiştir. Ancak kadın Allah Resûlü'nü tanımadığı için "git başımdan; zira benim başıma gelen musibet senin başına gelmemiştir!" diye cevap vermiştir. Kadın daha sonra kendisine öğüt verenin Allah Resûlü (s.a.s.) olduğunu öğrenince özür dilemek için hemen onun evine gitmiş ve "seni tanıyamadım." diyerek mazeretini bildirmiştir. Resûlullâh (s.a.s.) de gerçek sabrın ne demek olduğunu hem kadına hem de dolayısıyla ümmetine şöyle tarif etmiştir:

إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ الصَّدْمَةِ الأُولَى "Asıl sabır, musibetle karşılaştığın ilk anda ona tahammül edebilmektir"[552]

---

[549] Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 1/203.

[550] Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 2/298.

[551] Tirmizî, *es-Sünen*, "Deavât", 87; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 30/219.

[552] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Cenâiz" ,31; Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Cenâiz" ,14; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Cenâiz" ,23; Tirmizî, *es-Sünen*, "Cenâiz" ,13.

Sabrın en çok önemli olduğu yerlerden biri de öfke anında kişinin nefsini kötü söz ile davranışlardan alıkoyabilmesi ve sabredebilmesidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), öfke anından sakınmaları için müminlere daima tavsiyelerde bulunmuş ve öfkelerine hâkim olup sabretmenin önemini şöyle dile getirmiştir:

"Gerçek babayiğit, insanları güreşte yenen değil, öfke anında nefsine hâkim olandır."[553] لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرَعَةِ إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sabrı cennet hazinelerinden bir hazine olarak nitelemesi,[554] düşmanla karşılaşma anında sabretmeyi tavsiye etmesi[555] ve ganimet paylaşımında ensardan birinin Resûlullâh'ın taksiminin adaletsiz olduğunu iddia etmesi karşısında kızgınlıktan mübarek yüzünün rengi değiştiği halde sabretmesi[556] gibi hadisleri de onun sabra ne kadar önem verdiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinde önemli bir konuma sahip olan sabrın, sahâbenin hayatında da önemli bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Zira bela ve musibetlere karşı sabretmede Allah Resûlü'nü örnek alan ashâbın en bariz vasfı sabırdı. Çünkü onlar, on üç yıl süren Mekke döneminde her türlü baskı ve işkencelere maruz kalmalarına rağmen sabredebilmişlerdir. Böylece onlar her konuda olduğu gibi sabır konusunda seçkin ve örnek bir topluluk meydana getirmişlerdir. Bu sebeple Abdullah b.

---

[553] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Birr", 106; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/1332.

[554] Gazâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-Dîn*, 4/61.

[555] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Cihâd", 20.

[556] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Zekât", 145.

Mes'ûd (öl. 32/652) sabrı, imanın yarısı saymıştır.[557] İmanın yakîn, sabır, cihad ve adalet üzerine bina edildiğini ifâde eden Hz. Ali (öl. 40/661) de sabrı vücuttaki başa benzetmiştir. Başsız bir vücudun nasıl yaşama imkânı yoksa sabırsız imanın da kemale ermesi mümkün değildir.[558] Ebü'd-Derdâ' (ö. 32/652 [?]) ise hükme sabır ve kadara rızâ göstermekle kişi ancak imanın zirvesine ulaşacağını söylemiştir.[559] Herkese adil davranması, israftan uzak durması, köleleri âzat etmesi ve halktan biri gibi yaşayarak ilk dört halifeyi örnek alması sebebiyle beşinci halife sayılan Ömer b. Abdulazîz (öl. 101/720) de Yüce Allah'ın kuluna verdiği bir nimeti alıp karşılığında ona sabrı nasıp etmesi, ondan aldığı nimetten daha üstün olduğuna dikkat çekmiştir.[560]

Netice olarak Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisleri ve sahâbenin hayatı incelendiğinde sabrın dinde önemli bir işleve sahip olduğu görülecektedir. Bu sebeple her müminin Yüce Allah'ın hükümlerini ifa etme, emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münkeri yerine getirme, hedefine ulaşma, öfke anında kendine hâkim olma, nefsin gayr-i meşru arzularına karşı direnme, bollukta şükretme, darlıkta gönlünü hoş tutma, üzücü olaylara karşısı kendine hâkim olma, haksızlıklara karşı tahammül gösterme, zalimlere karşı daima dik durma, mazlumların hakkını savunma, inanmayanlara karşı İslâm'ın öngördüğü şekilde mücadele etme, başa gelen bela ve musibetlere karşı tahammül gösterme gibi birçok konuda

---

[557] Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī, *Şuʿabü'l-îmân*, thk. 'Abdul'alî 'Abdulhamîd Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 1/150.

[558] Gazâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-Dîn*, 4/62.

[559] Gazâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-Dîn*, 4/62.

[560] Gazâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-Dîn*, 4/62.

sabırlı olması gerekmektedir. Böylece mümin sabır sayesinde, Yüce Allah'ın emirlerini yerine getirdiği için gerçek huzuru sezip güçlükleri sabırla göğüsleyerek sonuçtaki mutluluğa kavuşmakta ve yasakların yalancı câzibesinin arkasındaki asıl sıkıntıları da görerek onlardan sakınma imkânı bulabilmektedir. Dolayısıyla müminin sabrın güçlü aydınlık fonksiyonunu asla ihmal etmemesi ve daima onun ışığını önünde tutarak yoluna devam etmesi gerekmektedir.

4.3. Sabredilmesi Gereken Durumlar

Yüce Allah, hikmeti gereği insanı dünyaya imtihan için göndermiştir. Dünyaya imtihan için gönderilen insanın da hoşlandığı veya hoşlanmadığı birçok olayla karşılaşması kaçınılmazdır. Zira insan, yaratılışından dolayı neşe, keder, sevinç ve hüznü birlikte yaşayabilmektedir. Ayrıca insan, hayatı boyunca mutlu veya mutsuz olacak birçok olayla da karşılaşabilir. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de insanların rahatlık, bolluk, sıkıntı ve darlık içinde bir hayat gerçeğiyle karşı karşıya kaldığını ifâde etmektedir.[561] Bundan dolayı insan, iyi ve kötü günde; bollukta ve darlıkta, mutlu ve mutsuz her anında ahlâkî davranışların başı olan sabra çok ihtiyaç duymaktadır. Ancak insan bazı durumlarda daha fazla sabra muhtaçtır. İnsanın sabra daha fazla muhtaç olduğu durumların başında ibadette sabır gelmektedir. Zira müminin Rabbine gönülden boyun eğmesinin ve O'nun nimetlerine karşı şükürde bulunmasının pratiği olan ibadetlerde iman ancak sabırla kemale ermektedir. Bedenî, malî ve hem bedenî hem de malî olan bütün ibadetlerin kesintisiz bir şekilde eda

[561] el-Bakara 2/155.

edilmesinde sabra çok ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ölüm gelinceye kadar ibadet etmesini emretmektedir:

وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ

"Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et!"[562]

Başka bir âyette de Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, ailesine namazı kılmasını emretmesini ve kendisinin de namazda kararlı olmasını istemektedir:

وَأْمُرْ اَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا ؕ

"*Aile fertlerine namazı emret, sen de bunda kararlı ol.*"[563]

Yüce Allah, bu âyetlerde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şahsında bütün Müslümanları hayatları boyunca kulluk görevini sürdürmeye çağırarak ibadetlerinde azimli, kararlı ve sebatlı olmalarını istemektedir. İbadetin devamında sabır önemli olduğu gibi aynı zamanda itaatin zorluklarına karşı bıkkınlık ve tembellik göstermeden katlanmak da o kadar önemlidir. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de Rablerini saygıdan dolayı kalbi ürperenler dışında namazın herkese zor ve ağır gelen bir ibadet olduğuna şöyle dikkat çekmektedir:

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ ؕ وَاِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ۙ

"Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin. Şüphesiz bunlar (sabır ve namaz) Allah'a huşû ile boyun eğenlerden başka herkese ağır gelir."[564]

Bu âyette Yüce Allah ile kulları arasındaki sürekli canlı pratik ilişkiyi sürdüren namaz ibadetinin zorluklarına karşı müminleri sabra davet etmektedir. Zira insanlar, ibadetlerini

---

[562] el-Hicr 15/99.

[563] Tâhâ 20/132.

[564] el-Bakara 2/45.

ancak sabırla dosdoğru yapabilmektedir. Örneğin, insanların soğuk günde abdest alması, namazı huşu içinde kılması; sabır ayı olarak da isimlendirilen ramazan ayında uzun süre aç ve susuz kalması; haccın zorluklarına karşı dayanması ve malı çok sevmesine rağmen onu Allah yolunda infâk etmesi gibi ibadetler ancak sabırla yapılabilmektedir. Ayrıca müminin hem ibadete başlamadan önce niyetini ihlasla koruması hem ibadet esnasında Yüce Allah'tan gafil olmaması hem de ibadetten sonra gösterişe kapılmaması hususunda da sabra çok muhtaçtır.

Sonuç olarak her müminin ibadetlerini yerine getirmede büyük gayretler göstererek, zorluklar, engeller karşısında yılmadan ve bıkmadan istenilen şekilde devam etmesi gerekir. İbadetlerin meşakkatlerine göğüs gererek riya, gösteriş, kibir ve minnet gibi nefsin kötü isteklerine karşı direnmesi de ancak sabır erdemiyle mümkün olabilmektedir.

İnsanın sabra daha fazla muhtaç olduğu durumlardan biri de haramlara karşı sabırdır. Yüce Allah, insanın fıtratına pek çok arzu yerleştirmiştir. Bu arzuların tamamı elbette kötü değildir. Kötü olan bu arzuların ölçüsüz ve dengesiz kullanılması; onları birer vasıta değil gaye olarak görmesidir.[565] Ayrıca Yüce Allah, insanın fıtratını doğru, yanlış, iyi, kötü, günah ve sevabı tanıyabilecek; bunlardan birini diğerine tercih edebilecek bir tabiatta yaratmıştır. Ancak insanın nefsi daha çok yasak ve haramları arzulamaktadır. Zira insanları yasaklara çağıran kendi nefsi, şeytanı, dünyası, kötü istek ve arzularıdır.[566]

---

[565] Âl-i İmrân 3/14.

[566] İbn Kayyim, *'Uddetü's-sâbirîn ve zahîretü'ş-şâkirîn*, 37.

Özgür iradeyle yaratılan insanların bir kısmı nefsin tüm gayr-i meşru istek ve arzularına gem vurarak sabırla haramlardan uzak durmaya çalışmaktadır. İnsanların diğer bir kısmı da nefsinin kötü istek ve arzularına uyarak hidayet karşısında delaleti, mağfiret karşısında da azabı satın alarak cezayı hak edecek amelleri ısrarla işlemeye devam etmektedir. İnsan, nefsinin bu kötü arzularıyla mücadele etmedikçe, haram ve yasakları terk etmesi mümkün değildir. Nefsin arzusuna karşı en güzel mücadele ise ancak sabırla olabilmektedir.[567]

Sabrın da mecburi ve ihtiyarî/isteye bağlı olmak üzere iki çeşidi vardır. İhtiyarî sabır, mecburi sabırdan üstündür. Çünkü mecburi sabır, hem daha zor ve daha güçtür hem de insanların ona müdahale etme imkânı yoktur. Zira hayırlı işleri iyi ve kötü insanlar yapabilir. Haramlara karşı sabretmeyi ise ancak muttaki insanlar yapabilir. Bundan dolayı âlimler, Hz. Yûsuf'un Aziz'in hanımının gayr-i meşru isteğine sabretmesini, kardeşlerinin kendisini kuyuya atmalarına, babasıyla arasını ayırmalarına ve onu köle olarak satmalarına karşı sabretmesinden daha üstün görmektedir. Zira Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin kötülüklerine karşı sabırdan başka yapabileceği hiçbir imkânı yoktu. Ancak Hz. Yûsuf'un genç, bekâr, yabancı ve köle olması; Aziz'in hanımının güzel, makam ve mevki sahibi olması; bizzat kendisinin şiddetle arzu etmesi ve yapmaması halinde onu hapisle tehdit etmesi gibi insanları harama sevk edecek bütün tahrik edici sebepler olmasına rağmen Hz. Yûsuf isteyerek sabretmiştir. Yüce Allah da Hz. Yûsuf'un bu mecburi sabrına karşılık olarak ona dünyada mülk ve saltanat vererek onun şanını yükseltmiştir.[568]

---

[567] İbn Kayyim, *ʿUddetü's-sâbirîn ve zahîretü'ş-şâkirîn*, 37.

[568] İbn Kayyim, *ʿUddetü's-sâbirîn ve zahîretü'ş-şâkirîn*, 33.

Netice olarak insanın, dünya ve ahiret saadetine erebilmesi için haramların cazibesine karşı iradeli olması, dik durması, direnmesi ve sabırlı olması gerekir. Özelikle günümüzde alabildiğine allanıp pullanan günahlar karşısında iradeli olmak gerçekten çok zordur. Zira günümüzde televizyon, internet ve sosyal iletişim araçları vasıtasıyla toplumda fuhuş özendirilmekte, toplumun manevî yapısı dinamitlenmekte, ahlâkî ve manevî değerler çürütülmektedir. Başta genç nesiller olmak üzere toplumun tamamı bu zehirli yayınlardan olumsuz yönden etkilenmektedir. Böylece insanların hem zamanları heder olmakta hem edep, hayâ ve imanları zaafa uğratmakta hem de maddî ve manevî hedefleri yok olmaktadır. Toplumun hayatını etkileyen haramların aldatıcı câzibesine, süslü zehrine ve anlık zevkine karşı müminlerin dik durması, direnç göstermesi ve sabırlı olması gerekir. Aksi takdirde güzelin yerine çirkin, helallerin daimi şevkinin yerine haramların anlık zevkleri ve hakkın yerine batıl geçer.

Sabra daha fazla muhtaç olduğumuz durumlardan bir diğeri de bela ve musibetlere karşı sabırdır. Yüce Allah, insanları dünyada değişik vesilelerle imtihan etmektedir. Bu imtihanların başında bela ve musibetler gelmektedir. Bela ve musibetler insanların başına isyanlarından, tuğyanlarından, işledikleri kötülüklerden, haksızlıklardan,[569] hatalarından[570] veya onların imtihan olunmasından ya da Yüce Allah'ın katında derecelerinin yükselmesinden dolayı gelmektedir.[571] İnsanın bela ve musibetlere karşı imtihanını kazanabilmesi için elinden gelen her türlü tedbiri alması gerekir. Ancak bütün ted-

[569] eş-Şûrâ 42/30, 34.
[570] Âl-i İmrân 3/165.
[571] el-Bakara 2/155-157.

birlere rağmen insanın başına herhangi bir musibet, beklenmedik hadiseler geldiğinde mutedil, soğukkanlı ve sabırlı davranması gerekir.

Bela ve musibetlere karşı sabrın öneminden dolayı Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberleri her türlü sıkıntılara karşı sabra davet etmektedir.[572] Peygamberler de başlarına gelen musibetlere karşı hem çok metanetli ve sabırlı olmuşlar hem de ümmetlerine sabrı daima tavsiye etmişlerdir.[573] Nitekim Hz. İsmail,[574] Hz. Yakûp,[575] Hz. Yûsuf,[576] Hz. Eyyûb,[577] Hz. Yûnus,[578] Hz. İdrîs ve Hz. Zülkifl[579] gibi birçok peygamber çeşitli sıkıntılarla müptela olmuşlardır. Ancak onlar bütün bela ve musibetlere karşı sabırlı davranarak ümmetlerine örnek olmuşlardır. Peygamberler sadece bela ve musibetlerle imtihan olmamışlardır. Aynı zamanda onların ümmetleri de değişik vesilelerle imtihana tabi olmuşlardır. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de müminlerin başına korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme gibi herhangi bir musibet geldiğinde Rablerine teslim olmaları gerektiğine dikkat çekmektedir:

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ ۗ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ۝ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ۝ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ

572 Tâhâ 20/130; el-Ahkâf 46/35; et-Tûr 52/48; el-Meâric 70/5.
573 el-A'râf 7/128; Lokmân 31/17.
574 el-Enbiyâ 21/85.
575 Yûsuf 12/83.
576 Yûsuf 12/90.
577 el-Enbiyâ 21/83-84; Sâd 38/43.
578 el-Enbiyâ 21/87-88.
579 el-Enbiyâ 21/85.

"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla; mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle sınayacağız. Sabredenleri müjdele! Onlar, başlarına bir musibet geldiğinde, 'Doğrusu biz Allah'a aidiz ve kuşkusuz O'na döneceğiz" derler. İşte Rablerinin lütufları ve rahmeti bunlar içindir ve işte doğru yola ulaşmış olanlar da bunlardır."[580]

Bu âyetlerde müminin hayatı boyunca çeşitli bela, musibet ve sıkıntılarla duçar olabileceğine işaret edilmektedir. Ancak mümine yakışanın ise isyan etmeden başına gelen her türlü musibete karşı mutedil davranmak, sabır göstermek, tedbirli ve soğukkanlı olmaktır. Ayrıca bu âyetler, müminin başına gelecek bela ve musibetlere karşı gerekli bütün tedbirleri aldıktan sonra kendi varlığının Rabbine ait olduğunu ve yine O'na döneceği bilinci de vurgulamaktadır. Dolayısıyla mümin keder ile hüzün anında başına gelen türlü türlü sıkıntılara rızâ göstermesi ve sabır zırhına sığınması gerekir. Musibetler karşısında sabırlı ve dirayetli olduğu müddetçe de hem Rabbinin eşsiz lütfuna hem engin rahmetine hem de doğru yola eren kullarından olmuş olur.

Sonuç olarak, insanın başına gelen belalara, musibetlere, sıkıntılara, kötülüklere ve felaketlere karşı gerekli tedbirleri alması; bu konuda yapılması gereken her türlü çabayı sarf etmesi ve Yüce Allah'a tevekkül ederek teslim olması; metanetli davranması ve sabırlı olması gerekir. Zira söz konusu musibetlerle imtihan olan müminin yapabileceği en iyi şey ve aynı zamanda müminin de silahı olan sabır zırhına bürünmesidir. Çünkü musibetler karşısında sabır zırhına bürün-

[580] el-Bakara 2/155-157.

meyen kimse hem yıkıma uğrayacak hem de hüzün ve acılar içinde kıvranacaktır.

Sabra fazla muhtaç olduğumuz durumlar elbette ibadetlere, haramlara ve musibetlere karşı sabırdan ibaret değildir. İnsanları Allah yoluna davet etmede de sabra çok ihtiyaç duyulmaktadır. Zira tebliğ yolu, fedakârlık, hoşgörü, merhamet, meşakkat ve çile gerektiren bir yoldur. Bu uğurlu yolda insanın başına gelecek her türlü bela ve musibetlere katlanmak gerekir. Nitekim insanlık tarihi boyunca müminler, sırf inandıkları için inanmayanların çeşitli zulüm ve işkencelerine maruz kalmışlardır. Ancak müminler, onların zulümleri karşısında boyun bükerek sessiz ve çaresiz kalmamışlardır. Aksine gerekli bütün tedbirleri alarak din ve vicdan hürriyetini sağlamak; her türlü zulüm ve fitneyi önlemek için inanmayanlara karşı sabırla mücadele etmişlerdir. Ayrıca mümin, dinin hükümleri üzerinde sebat etmesi ve emirlerini yerine getirmesi; sabrın tükenme noktasına geldiği anda kendine hâkim olması; haksızlık, iftira ve fiilî saldırılar karşısında hakkını savunmakla birlikte metanetli olması gibi durumlarda da sabır erdemine ihtiyaç duymaktadır. Aynı zamanda bollukta kibirlenmeden, şımarmadan ve azgınlık etmeden istifâde ettiği bütün nimetlerin Yüce Allah'ın lütfu olduğunu idrak edip şükretmesi; darlık anında şikâyette bulunmaması, yakınmaması ve sıkıntıları dışarıya izhar etmeden sükûnetle karşılaması durumunda da müminin sabır zırhına bürünmesi gerekmektedir. Diğer taraftan ailevî ve sosyal ilişkilerinde hoşuna gitmeyen hadiselerle karşılaştığında serinkanlı davranması; insanlara karşı şefkat ve merhametle yaklaşması, dinimizin farklı inanç gruplarına sunduğu haklar konusunda

hassas olması;[581] eğitim ve öğretimin bütün zorluklarına katlanması; nefsini telaştan muhafaza etmesi, dilini şikâyetten koruması ve organlarını her türlü çirkin davranışlardan himaye etmesi gibi durumları kontrol etmek için de müminin sabra çok ihtiyacı vardır. İşte sabır bütün bu durumlarda müminlerin rehber edinmesi ve sığınması gereken bir erdemdir.

4.4. Sabrın Mükâfatı

Daha önce ifâde ettiğimiz gibi Yüce Allah, hikmeti gereği insanı neşe, keder, sevinç ve hüzünle imtihan etmektedir. İnsan da bu imtihanları ancak sabırla kazanabilmektedir. Ayrıca insan, sabredilmesi gereken durumlara karşı metanetli olursa onun mükâfatı da sınırsız olacaktır. İnsanın sabır vesilesiyle kazandığı bu mükâfatların bir kısmına bu dünyada bir kısmına ahirette bir kısmına da hem dünyada hem de ahirette erecektir. Zira sabrın dünyevî ve uhrevî sınırsız birçok mükâfatı vardır. Sabrın mükâfatının büyük olduğunu gösteren hususlardan biri, Yüce Allah'ın sabredenlerle beraber olduğunu ifâde etmesidir. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de sabredenlerle beraber olduğunu vurgulanmaktadır:

إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ *"Hiç şüphe yok ki Allah sabredenlerle beraberdir."*[582]

Bu âyette Yüce Allah'ın sabredenlerle beraber olduğundan maksat, O'nun sabreden kullarına yardım ve rahmet etmesi; onları zafere ulaştırması, koruyup gözetlemesi ve desteklemesi; onların dualarını kabul etmesi ve kederlerini gidermesi şeklindedir.

---

[581] Doğan, "Kur'ân'ın İnanmayanlara Sunduğu Haklar", 68-83.

[582] el-Bakara 2/153.

Sabrın mükâfatının büyük olduğunu ortaya koyan hususlardan biri de Yüce Allah'ın sabredenlere yardım etmesidir. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de yardımını sabra ve takvaya şöyle bağlamaktadır:

بَلَى إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هَذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ

"Evet eğer sabreder ve Allah'a karşı takvalı olursanız ve o anlar şu anda (müşrikler) *üzerinize gelseler, Rabbiniz nişanlı beş bin melekle sizi destekleyecektir."*[583]

Yüce Allah, yardımını takva, sabra ve namaza bağladığı gibi[584] aynı zamanda düşmana karşı üstünlüğü de sabra bağlamaktadır:

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

"Ey iman edenler! Sabredin, kararlılıkta yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın), *Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz."*[585]

Başka bir âyette de Yüce Allah, sabır ve takvanın düşmanların tuzaklarına karşı en büyük kalkan olduğunu vurgulamaktadır.[586] Böylece müminler, gerçek anlamda sabrederlerse ve Yüce Allah'ın emirlerine tam uyarlarsa inanmayanların hileleri onlara hiçbir zarar veremeyecektir. Dolayısıyla nefsinin gayr-i meşru isteklerine hâkim olan, her türlü musibete karşı sabreden, hakkı koruyan, bütün engellere direnen, Allah'ın emrine saygısızlıktan sakınan ve namazını dosdoğru kılan kimse, hem Yüce Allah'ın yardımına nail olur hem de kurtuluşa ermiş olur. Yani Yüce Allah'ın yardımına nail ol-

583 Âl-i İmrân 3/125.
584 el-Bakara 2/153.
585 Âl-i İmrân 3/200.
586 Âl-i İmrân 3/120.

manın ve düşmana karşı üstün gelmenin sırrı sabır, takva ve namaza bağlılıktan geçmektedir.

Sabrın mükâfatının büyük olduğunu gösteren hususlardan bir diğeri de Yüce Allah'ın sabredenleri sevmesidir. Nitekim kullarına karşı çok merhametli olan Yüce Allah, kendi yolunda başlarına gelen musibetlerden ötürü gevşeklik göstermeyen, zaafa düşmeyen, düşmana karşı sabır ve metanetle mücadele eden sabırlı kullarını sevdiğini şöyle vurgulamaktadır:

وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ

"Nice peygamber vardır ki onunla beraber birçok Allah erleri savaştı. Ama Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşemediler, yılmadılar, buyun eğmediler. Allah sabredenleri sever."[587]

Bu âyet, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) öldürüldüğü haberi üzerine paniğe kapılan ve savaş alanını terk edip kaçan Müslümanları uyarmaktadır. Sanki âyette Müslümanlara şöyle denilmektedir: "Geçmiş peygamberlerin ümmetleri sayıca düşmanlarından daha az, savaş araç ve gereçleri bakımından da daha zayıf olmalarına rağmen peygamberleriyle birlikte düşmanlarına karşı şiddetle savaşarak onların bir kısmı Allah yolunda yaralandı bir kısmı da şehit oldu. Ancak onlar düşman karşısında gevşeklik ve zaaf göstermediler, onlara boyun eğmediler, sabır ve metanetle mücadele ettiler. Bu sebeple Yüce Allah'ın rızâsını, sevgisini ve zaferi kazandılar. Siz ise yalan haberin yayılmasıyla perişan olup dağıldınız!"[588] Dola-

[587] Âl-i İmrân 3/146.

[588] Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 1/685-686.

yısıyla Yüce Allah, kendi yolunda başlarına gelen sınamalardan dolayı yılmayan, gevşeklik göstermen, boyun eğmeyen ve yapılması gereken bütün sorumlulukları samimiyetle yerine getiren sabırlı kulları sevdiği anlaşılmaktadır.

Sabrın mükâfatının büyük olduğunu gösteren başka bir husus da Yüce Allah'ın sabredenleri Kur'ân-ı Kerîm'de ashâbu'l-meymene/amel defterleri sağ eliyle verilenler olarak adlandırmasıdır:

ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ وَتَوَاصَوْا بِالْمَرْحَمَةِ ۭ اُولٰۗىِٕكَ اَصْحٰبُ الْمَيْمَنَةِ ۭ

"Sonra iman edip birbirlerine sabrı tavsiye edenlerden ve acımayı öğütleyenlerden olmaktır. İşte bunlar kitapları sağ eliyle verilenlerdir."[589]

Bu âyetlerde Yüce Allah, iman eden, birbirlerine sabrı tavsiye eden ve merhameti öğütleyenleri ashâbu'l-meymene olarak nitelendirmektedir. Ashâbu'l-meymene tamlamasından maksat ise kitapları sağ tarafından verilenlerdir. Nitekim Araplar hayrın sağ tarafından şerrin de sol tarafından geleceğine inanırlardı.[590] Bu âyetlerde de Arapların söz konusu telakisine uygun olarak iman edip sabrı ve merhameti tavsiye edenlerin amel defteri sağ tarafından verileceği bildirilmektedir. Ayrıca bu âyetlerde sabır ve merhametin ancak kitapları sağ tarafından verilenlerde bulunan temel bir özellik olduğuna da dikkat çekmektedir. Dolayısıyla dünyada iman edip birbirlerine sabrı ve merhameti tavsiye edenlerin; her zaman hakkın ve erdemin yanında duranların; Yüce Allah'ın razı olduğu ve O'nun katında değerli olan kimselerin ahirette amel defterleri sağ tarafından verilecektir.

---

589 el-Beled 90/17-18.

590 Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/456-457.

Sabredenlerin sevabının sınırsız olması da sabrın mükâfatının büyük olduğunu göstermektedir. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de sabredenlere mükâfatları sınırsız verileceğini haber vermektedir:

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ ؕ لِلَّذِينَ اَحْسَنُوا فِي هٰذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ ؕ وَاَرْضُ اللّٰهِ وَاسِعَةٌ ؕ اِنَّمَا يُوَفَّى الصّٰبِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ

"De ki (Allah şöyle buyuruyor): *"Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar iyilik bulacaklardır. Allah'ın arzı geniştir. Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir."*[591]

Bu âyette Yüce Allah, mümin kullarına kendisine karşı gelmekten sakınmalarını, O'nun emirlerini titizlikle yerine getirmelerini ve O'na kulluk bilinciyle saygı göstermelerini emretmektedir. Bu özelliklere sahip olup da dünyada her türlü iyi söz, tutum ve davranışların karşılığında hem bu dünyada hem de ahirette yaptıklarından daha güzel iyilikler bulacağı bildirilmektedir. Ayrıca bu âyet, bulunduğu yerde dinin gereklerini özgür bir şekilde yaşayabilecek bir düzeyde yerine getirebilmesi için müminin her türlü çabayı göstermesi gerektiğine de işaret etmektedir. Ancak mümin bulunduğu yerde dininin gereklerini yerine tam getiremiyorsa ibadetlerini özgür ve rahatça yapabileceği başka bir yere hicret edebileceğine bu âyet dikkat çekmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ashâbı Mekke'de dinlerini rahatça yaşayabilmeleri için birçok zahmet ve meşakkate katlandılar. Ancak her türlü çabalarına rağmen Mekke'de dinlerini rahat ve özgür bir şekilde yaşama imkânını sağlamayınca Medine'ye hicret ettiler. Aynı zamanda bu âyet, inandığı değerler uğruna evini, eşini, çocuklarını, annesini, babasını, kardeşlerini, akraba-

[591] ez-Zümer 39/10.

larını, çevresini, işini ve vatanını bırakıp hicret etmesinin kolay olmadığını; müminin değerleri uğruna böylesine bir özveriyi göze alarak Allah yolunda her türlü zahmet ve meşakkatlere katlanarak sabretmenin mükâfatının da hesapsız olduğunu vurgulamaktadır.

Yüce Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de hidayeti, mağfireti ve rahmeti sadece sabredenlere tahsis etmesi;[592] âyetlerden hakkıyla ancak sabreden ve şükreden kulların ibret alacağını belirtmesi;[593] dinde önderliği sabra ve kesin imana bağlaması;[594] bağış ve büyük mükâfatı sabırla salih amele bağlaması;[595] cennetteki büyük nimetlere ancak iman edenin, sâlih amel işleyenin ve sabırlı olanın kavuşacağını haber vermesi;[596] kötülük edenlere adalet ölçüsü içinde cevap vermek hak olmakla birlikte sabır göstermenin daha hayırlı olduğunu vurgulaması;[597] Rablerinin rızâsını elde etmek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda gizli açık harcayan, kötülüğü iyilikle savan müminlerin salih ataları, eşleri ve çocuklarıyla beraber Adn cennetlerinde sürekli kalacakları; her kapıdan yanlarına giren meleklerin, kendilerini selâmlayıp dünyada dinin emirlerini yerine getirmede sabrederek bu ebedi yurda girmelerinden dolayı kutlayacaklarını bildirmesi[598] gibi hususlar da sabrın mükâfatının ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.[599]

---

[592] el-Bakara 2/157.

[593] İbrâhîm 14/5; Lokmân 31/31; eş-Şûrâ 42/33.

[594] es-Secde 32/24.

[595] Hûd 11/11.

[596] el-Kasas 28/80.

[597] en-Nahl 16/126.

[598] er-Ra'd 13/22-24.

[599] İbn Kayyim, *ʿUddetü's-sâbirîn ve zahîretü'ş-şâkirîn*, 71-76.

Yüce Allah'tan aldığı vahyi insanlara tebliğ ederken çeşitli zorluklara karşı sabreden Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sabrın mükâfatının büyük olduğunu ifâde eden birçok hadisi bulunmaktadır. Nitekim zamanın zor ekonomik koşulları karşısında bizzat kendisi kıtlık, yoksulluk ve hastalık gibi birçok imtihanlarında sabrederek ümmetine örnek olmuştur. Vefat edinceye kadar art arda üç gün ailesiyle birlikte buğday ekmeyi yediği vaki olmayan[600] Hz. Peygamber (s.a.s.), hem kendisi daima hayatın tüm zorluklarına karşı sabırlı olmuş hem de ümmetine de sabrı tavsiye etmiştir. Nitekim Medineli bazı fakir Müslümanlar Allah Resûlü'nden maddî bir şeyler istedir. O da onlara yardımda bulundu. Onlar yine istediler. Hz. Peygamber (s.a.s.) yanındaki eşyaları tüketinceye kadar vermiş ve onlara şöyle buyurmuştur:

مَا يَكُنْ مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ أَدَّخِرَهُ عَنْكُمْ، وَمَنْ يستعْفِفْ يُعِفَّهُ الله وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللّٰهُ، وَمَنْ يَتَصَبَّرْ يُصَبِّرْهُ اللّٰهُ وَمَا أُعْطِيَ أَحَدٌ عَطَاءً خَيْراً وَأَوْسَعَ مِنَ الصَّبْر "Şayet yanımda bir şeyler olsaydı onları sizden esirgemeden verirdim. Ancak kim dilenmekten çekinir ve iffetli davranırsa Allah ona iffet bahşeder. Kim bunlara tenezzül etmezse, Allah onu başkalarına muhtaç olmaktan kurtarır. Kim de sabrederse, Allah ona dayanma gücü verir. Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve engin bir ikrâmda bulunulmamıştır."[601]

Bu hadis, maddî ve manevî herhangi bir meselede sıkıntıya düşen müminlerin ilk önce Hz. Peygamber (s.a.s.)'e müracaat ettikleri; Allah Resûlü'nün de onların yegâne sığınağı olduğuna ve sorunlarını çözmekten asla kaçınmadığına işaret etmektedir. Ayrıca Yüce Allah'ın sıkıntılara karşı sabredene

[600] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Zühd", 53.

[601] Buhârî, *Câmiʿu's-sahîh*, "Zekât" 50; Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Zekât" 124; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Zekât" 28.

dayanma gücü verdiğini, dilenmekten çekineni ve iffetli davrananı başkalarına muhtaç olmaktan kurtardığını; sabırdan daha hayırlı ve büyük bir mükâfatın olmadığını da bu hadis vurgulamaktadır.

Sabır, bireysel ve toplumsal hayatın her safhasını kucaklayan; sahibinin izzet ve şerefini korumasını sağlayan ilâhî bir ikrâmdır. Zira sabır sayesinde insan, hem kendi nefsinin gayr-i meşru isteklerine hem de diğer insanların eziyetlerine karşı kendisini frenleyerek büyük mükâfatlara ulaşabilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) bir hadisinde insanlara karışıp onların eziyetlerine karşı sabırlı olan müminin, onlara karışmayıp ezalarına da karşı sabırlı olmayanlardan daha büyük bir sevaba nail olacağını şöyle ifâde etmektedir:

الْمُؤْمِنُ الَّذِي يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ أَعْظَمُ أَجْرًا مِنَ الْمُؤْمِنِ الَّذِي لَا يُخَالِطُ النَّاسَ وَلَا يَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُمْ "İnsanlarla bir arada yaşayan ve onların ezalarına sabreden mümin, insanlarla bir arada yaşamayan ve onların eziyetlerine sabretmeyen müminden daha büyük ecre nail olur."[602]

Müminin en güvenli kalkanı olan sabrın bu dünyadaki faydaları yanında onun âhiretteki birçok mükâfatı bulunmaktadır. Nitekim Allah Resûlü (s.a.s.) bir hadisinde, nefsinin kızgınlığını yatıştıran ve öfkelerinin gereğini yerine getirmeye gücü oldukları halde öfkelerini yenip sabredebilen müminlerin kıyamet gününde herkesin önünde Yüce Allah tarafından mükâfatlandırılacaklarını şöyle haber vermektedir:

مَنْ كظَمَ غيظاً، وهُو قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنْفِذَهُ، دَعَاهُ اللّٰهُ سُبْحانَهُ وتَعالَى عَلَى رُؤُوسِ الْخلائقِ يَوْمَ الْقِيامَةِ حَتَّى يُخَيِّرَهُ مِنَ الْحُورِ الْعِينِ مَا شَاءَ "Gereğini yapmaya gücü yettiği halde öfkesini yenen kimseyi Yüce Al-

602 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/64.

lah, kıyamet gününde herkesin gözü önünde çağırır ve huriler arasından dilediğini seçmekte serbest bırakır."

Sabrın mükâfatının büyük olduğunu gösteren hususlardan biri de âhiretteki ecrinin bizzat Yüce Allah tarafından verilmesidir. Nitekim Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kızı Hz. Zeyneb, oğlunun can çekiştiğini ve babasının evine kadar gelmesini haber vermiştir. Allah Resûlü (s.a.s.) de kızına selâm göndererek başına gelene karşı sabrederek mükâfatını Yüce Allah'tan beklemesini tavsiye etmiştir:

إن لله مَا أَخَذَ، ولهُ مَا أعْطَى، وكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بأجَلٍ مُسمًّى، فلتصْبِر ولتحْتسبْ "Alan da veren de Allah'tır. O'nun katında her şeyin belli bir ömrü vardır. Sabretsin ve ecrini Allah'tan beklesin"[603]

Sabrın mükâfatının büyük olduğunu gösteren hususlardan bir diğeri de Yüce Allah'ın sabredenler için Beytu'l-hamd/hamd evi adında cennette bir köşk inşa etmesidir. Nitekim Ebû Sinân anlatıyor: Defni için oğlumun kabrindeyken Ebû Talha elimden tutarak beni kabrinden çıkardı ve "sana müjde vereyim mi?" dedi. Ben de "tabii, ver!" dedim. O da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu kudsî hadisini işittiğini bildirdi:

Allah meleklere şöyle söyler:

"Kulumun çocuğunu kabzettiniz mi?"

"Evet" derler.

"Yani göz aydınlığını ve kalbinin meyvesini elinden mi aldınız?"

Melekler yine: "Evet" derler.

---

[603] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Cenâiz", 9; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Cenâiz", 24.

Allah tekrar sorar: "Kulum (bu esnâda) ne dedi?"

"Sana hamd etti ve istircâda[604] bulundu" derler.

Bunun üzerine Yüce Allah, şöyle emreder:

"Öyleyse, kulum için cennette bir köşk inşa edin ve bunu Beytu'l-hamd/hamd evi diye isimlendirin."[605]

Sabrın mükâfatının büyük olduğunu gösteren bir husus da dünyada bir dostunun vefatı halinde karşılığını Yüce Allah'tan bekleyerek sabreden kişinin cennetle müjdelenmesidir. İnsanın dünyada sevdiğini kaybetmesi büyük bir musibettir. Ancak böyle büyük musibetlere karşı sabretmenin mükâfatı da o oranda büyüktür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) bir kudsî hadisinde Yüce Allah, dünyada çok sevdiği bir dostunun ölümünde sabır gösteren müminlere mükâfat olarak cenneti vadetmektedir:

مَا لِعَبْدِي المُؤْمِنِ عِنْدِي جَزَاءٌ إِذَا قَبَضْتُ صَفِيَّهُ مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا ثُمَّ احْتَسَبَهُ إِلاَّ الجَنَّة "Dünyada sevdiği bir dostunun canını aldığım zaman, (sabredip) ecrini Allah'tan bekleyen mümin kulumun katımdaki karşılığı ancak cennettir."[606]

Sabrın mükâfatının büyük olduğunu gösteren bir diğer husus da gözlerini kaybeden kişinin sabredilmesi halinde cennetle karşılanmasıdır. Yüce Allah'ın insanlara imandan sonra bahşettiği en büyük ikrâmı iki gözüdür. Aynı zamanda insanın dinden dönmesi dışında en büyük ve en ağır musibeti de en kıymetli organı olan her iki gözünü kaybetmesidir.

---

[604] İstircâ: Bir musibet anında Allah'ın takdirine rızâ gösterip O'na sığınarak teselli bulmayı ifade eden söz ve davranışlar için kullanılan bir terimdir.

[605] Tirmizî, *es-Sünen*, "Musîbet", 36; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/500-501.

[606] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Rikâk", 6.

İnsan, ömrüyle sınırlı olan bu iki kıymetli organını kaybettiği halde şikâyet etmeyip sabrederse Yüce Allah, bedel olarak ona ebedî cenneti vereceğini vadetmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) şu kudsî hadisinde, Yüce Allah'ın bu vadini şöyle ifâde etmektedir:

إِذَا ابْتَلَيْتُ عَبدِي بحبيبتَيْهِ فَصبرَ عَوَّضْتُهُ مِنْهُمَا الْجَنَّةَ "Kulumu, iki gözünü kör etmekle imtihan ettiğim zaman sabrederse, gözlerine karşılık olarak ona cenneti veririm."[607]

Sabrın mükâfatının büyük olduğunu gösteren başka bir husus da tâun/veba hastalığına karşı sabredenlere şehit sevabının verilmesidir. İslâm, her şeyden önce insanı muhatap almakta ve onu her türlü fizyolojik, psikolojik ve mikrobik hastalıklardan korumayı hedeflemektedir. İslâm'ın bu temel hedefleri, insanın hastalanmasını önlemekte, sağlıklı bir hayat sürmesini amaçlamakta ve toplumun sağlığını koruyabilmek için kalıcı hükümler getirmektedir.[608] Ancak bütün tedbirlere rağmen ilâhî hikmet gereği insanlar, alışılagelmişin dışında ortaya çıkan ve kitle halindeki ölümlere sebep olan veba gibi bulaşıcı hastalıklarla imtihan edilmektedir. Çaresiz hastalıklara karşı dayanabilmek gerçekten çok zordur ancak böyle büyük musibetlere karşı sabretmenin mükâfatı da o oranda büyüktür. Nitekim Hz. Âişe, Resûlullâh (s.a.s.)'e tâun/veba hastalığını sormuş, o da ona karşı sabreden ve ecrini Allah'tan bekleyerek bulunduğu yerde ikamete devam edene şehit mükâfatı verileceğini buyurmuştur:

---

[607] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Merdâ", 7.

[608] Mehmet Zeki Doğan, "İnsan Sağlığı: Kur'ânî Bir Perspektif", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Salgın Hastalıklar Özel Sayısı (2020), 557-577.

أَنَّهُ كَانَ عَذَاباً يَبْعَثُهُ اللَّه تعالى عَلَى منْ يَشَاءُ، فَجَعَلَهُ اللّٰهُ تعالَى رحْمةً للْمُؤْمنِينَ، فَلَيْسَ مِنْ عَبْدٍ يَقَعُ فِي الطَّاعُون فَيَمْكُثُ فِي بلَدِهِ صَابِراً مُحْتَسِباً يَعْلَمُ أَنَّهُ لاَ يُصِيبُهُ إِلاَّ مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ إِلاَّ كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ الشَّهِيدِ "Tâun hastalığı, Yüce Allah'ın dilediği kimseleri kendisiyle cezalandırdığı bir çeşit azaptır. Ancak Yüce Allah, onu müminler için rahmet kılmıştır. Bu sebeple tâuna yakalanmış bir kişi, başına gelene sabrederek ve ecrini Allah'tan bekleyerek bulunduğu yerde ikamete devam eder ve başına Allah ne takdir etmişse onun geleceğini bilirse, kendisine şehit sevabı verilir."[609]

Valilik isteyen bir Müslümana, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) benden sonra adam kayırma olayları göreceklerini haber vermesi ve Kevser havuzunun başında bana kavuşuncaya kadar sabretmeyi tavsiye etmesi;[610] sara nöbeti geçiren bir kadına hastalığına karşı sabretmesi halinde kendisine mükâfat olarak cennetin verileceğini vurgulaması;[611] müminin sevinecek bir durum karşısında şükretmesinin ve başına bir musibet gelmesi halinde sabretmesinin onun için daha hayırlı olması[612] gibi hadisler de sabrın mükâfatının ne kadar büyük olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerîm ile Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadislerinden ahlâkî davranışların başı olan sabrın her alanda müminin yolunu aydınlatan bir rehber ve sığınması gereken bir erdem olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple müminin yokluk, varlık, sevinç, hüzün, neşe ve keder gibi her anında sabrı ilke edinmesi gerekmektedir. Ayrıca mümin, ibadetlerin me-

---

609 Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Tıb", 30.

610 Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Fiten", 2,; Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "İmâre", 48,.

611 Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Birr", 54.

612 Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Zühd", 64.

şakkatlerine göğüs gererek sabretmesi, haramların cazibesine karşı iradeli olması, musibetlere karşı gerekli tedbirleri alarak Yüce Allah'a tevekkül etmesi, Allah yolunda başına gelecek her türlü sıkıntılara katlanması, bollukta şükretmesi ve darlıkta şikâyette bulunmaması gibi durumlarda da sabra çok ihtiyaç duymaktadır. Müminin, sabredilmesi gereken bu durumlara karşı hakkıyla sabredebilmesi gerçekten çok zordur. Ancak söz konusu durumlara karşı sabretmenin mükâfatı da o oranda büyüktür. Nitekim Yüce Allah'ın sabredenlerle beraber olması, onlara yardım etmesi, hidayeti, mağfireti ve rahmeti sadece sabredenlere tahsis etmesi; onları sevmesi, sevaplarının sınırsız olması, cennetteki büyük nimetlere kavuşacağını haber vermesi ve meleklerin onları selâmlaması gibi hususlar, sabrın mükâfatının ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sabrı en hayırlı ve en büyük ikrâm olarak ifâde etmesi; kıyamet gününde herkesin önünde ecirlerinin bizzat Yüce Allah tarafından verileceğini haber vermesi; sabredenler için Beytu'l-hamd adında cennette bir köşkün inşa edilmesi; onları cennetle müjdelenmesi ve sabredenlere şehit sevabının verilmesi gibi hususlar da sabrın mükâfatının ne kadar büyük olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

İşte bütün bu sebeplerden dolayı imanın yarısı, selametin kapısı, cennetin hazinesi, mükâfatı sınırsız ve bütün ahlâkî davranışların başı olan sabır, Kur'ân-ı Kerîm'de yüzden fazla âyette yer almakta ve kararlılık gerektiren bu ahlâkî erdem, Kur'ân'da 'azmu'l-umûr olarak ifâde edilmektedir.

5. AFFETME

Yüce dinimiz İslâm, ahlâkî davranışlara büyük önem vermektedir. Ahlâkî davranışlardan biri güzel ahlaktır. Güzel ahlakın da en belirgin özelliği, günah işleyeni ve hata yapanı affetmektir. Affetmek, Rabbimizin esmâ-i Hüsnâsından olup günahları bağışlayan, affı ve bağışlaması çok olup kullarını çok affeden "el-'Afüv" isminin bir tecellisidir. Affetmek, kalpleri kin, öfke ve intikam gibi hastalıklardan temizlemek; can taşıyan her bir varlığa hatta bütün kâinata muhabbet nazarıyla bakıp onlara insaflı davranmaktır. Affetmek, gönülleri sevgi, saygı ve affın güzelliğiyle tezyin etmekte; insanî ilişkileri yapıcı hale getirmekte ve barışı tesis etmektedir.

İnsanlar, yaratılışları gereği bilerek veya bilmeyerek rablerine karşı suç işleyebilmekte ve birbirlerine zarar verebilmektedir. Ancak Müslümanın yaptığı yanlışının hemen farkına varması, zarar verdiği kişiden özür dilemesi ve verdiği zararı telafi etmesi gerekmektedir. Zarara uğrayanın da yapılan özrü kabul etmesi ve kardeşini affetmesi yakışmaktadır. Bundan dolayı İslâm dini kin ile nefreti sevgiye dönüştüren yüksek bir ahlâkî gerektiren affetmeye çok önem vermekte ve insanları daima bağışlayıcılığa teşvik etmektedir. Özellikle batının materyalist ahlakının hâkim olduğu çağımızda, Müslümanların daha fazla affetme erdemine bağlı kalmaları gerekmektedir. Çünkü affetme, İslâm'da bütün erdemlerin esasını teşkil eden takvaya en yakın meziyet olup[613] hayatı yaşanılır hale getirmekte; insanın hem cinsleriyle olan ilişkilerini

[613] el-Bakara 2/237.

iyileştirerek onları uzlaştırmakta ve barıştırmakta; insanı dünya ile ahiret saadetine erdirmekte ve sükûnetin inmesini sağlamaktadır. Ayrıca affetme, her türlü sözlü ve davranışsal kötülük karşısında müminin kendi nefsini ilgilendiren konularda öfkesine hâkim olup intikam almayı engellemekte; ancak ilâhî değerlerin çiğnenmesine ve toplumun düzenini ilgilendiren meselelerde taviz vermeyen ilâhî bir erdemdir. İşte bütün bu faziletlerinden dolayı Kur'ân'da 'azmu'l-umûr olarak ifâde edilen affetme erdemi de takva, namaz, emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker ve sabır gibi Kur'ân-ı Kerîm'de kararlılık gerektiren temel işler arasında yer almaktadır.[614] Bu sebeplerden dolayı çalışmamızın son bölümünde ilk önce insanlığın ortak ahlâkî değerlerinden biri olan affın kavramsal çerçevesi ele alınacaktır. Ardından da Kur'ân-ı Kerîm'de af örneklerine yer verilecektir. Daha sonra Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatında af örnekleri üzerinde durulacaktır.

5.1. Af Kelimesinin Kavramsal Çerçevesi

"Afv" kelimesi, sözlükte "bir şeyi almayı kastetmek,[615] terk etmek,[616] izlerini giderip silmek, fazlalık ve artık"[617] gibi anlamlara gelmektedir. "Afv" sözcüğünün bu anlamlarından dolayı Araplar, ondan sarfı nazar ederek günahlarını silmeyi amaçlamak için عَفَوْتُ عنه; bir şeyi uzamaya ve çoğaltmaya bıraktığını vurgulamak için أَعْفَيْتُ كذا; yanındakini almak ve ona yönelmeyi ifâde etmek için عَفَاه ve اِعْتَفَاه; rüzgârın izini silmek, yok etmek veya ortadan kaldırmak üzere eve yöneldiğini belirtmek için عَفَتِ الرّيحُ الدّار; bitki ve ağaç gürleşmeye

[614] Âl-i İmrân 3/186; Lokmân 31/17; eş-Şûrâ 42/43.
[615] İsfahânî, *Müfredât*, 574.
[616] İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-luğa*, 4/56-60.
[617] Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 3/141-145; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/72.

başlayınca da عَفَا النَّبْتُ والشَّجَرُ ifâdelerini kullanmaktadır.[618] Hz. Peygamber'in (s.a.s.) أَعْفوا اللِّحى "sakalı uzatın"[619] anlamındaki hadisinde de söz konusu sözcük uzatma anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s.) مَا أَكَلَتِ الْعَافِيَةُ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ "afiyenin yediği sadakadır."[620] hadisinde geçen عَافِيَة sözcüğü "rızık peşinde koşan kuş, yabani hayvan ve insanların yediği sadaka" anlamına gelmektedir.[621] Bir ahlak ve hukuk terim olarak da "afv" "Yüce Allah'ın günah işleyen kullarını affetmesi[622] veya bir insanın haksızlık eden ve suç işleyen birini cezalandırmayıp onu bağışlaması"[623] anlamlarında kullanılmaktadır.

İslâm kardeşlik ahlakının önemli unsurlarından birini teşkil eden affetme erdemi, Kur'ân-ı Kerîm'de en çok vurgulanan emirler arasında yer almaktadır. Zira "afv" sözcüğü türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de otuz beş defa geçmektedir.[624] "Afv" sözcüğü Kur'ân-ı Kerîm'de genel olarak bağışlama anlamında kullanılmaktadır. [625] Ancak bu sözcük Kur'ân'da bağışlama dışında başka manalarda da kullanıldığı görülmektedir. Nitekim söz konusu sözcük الْعَفْو şeklinde iki âyette yer almaktadır. Bu âyetlerin birinde وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ

---

618 İsfahânî, *Tefsîru Râgıb el-İsfahânî*, 574.

619 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/305.

620 Beyhakī, *Sünenü'l-Beyhakî el-kübrâ*, 6/244.

621 İsfahânî, *Müfredât*, 574.

622 Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 3/141-143; İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-luğa*, 4/56-60; İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, 15/72-73.

623 Ferâhîdî, *Kitâbu'l-ʿAyn*, 2/282; Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 3/141-142; İbn Fâris, *Mekâyîsi'l-luğa*, 4/56-60; İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, 15/72-72.

624 Abdulbâkî, *Muʿcemü'l-müfehres*, 466.

625 el-Bakara 2/52, 153, 187, 237; en-Nisâ 4/99, 149; Âl-i İmrân 3/152, 155; el-Mâide 5/15, 95, 101; Nûr 24/22; eş-Şûrâ 42/25, 30, 40.

قُلِ الْعَفْوَ "*Sana hayır yolunda ne harcayacaklarını da sorarlar. Deki affı/ihtiyaç fazlasını* (harcayın)."[626] yer alan الْعَفْو kelimesi "fazlalık"[627] anlamına gelmektedir. Diğer âyette de خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ "*Af yolunu/kolaylık yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.*"[628] الْعَفْو sözcüğü "kolaylık"[629] anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca "afv" sözcüğü Kur'ân-ı Kerîm'de dua etmek,[630] namazı eda etmede ortaya çıkan zorlukları kolaylaştırmak,[631] mal ve sayı olarak çoğalmak[632] gibi manalara da gelmektedir. Aynı zamanda "afv" sözcüğü beş âyette "çok affeden" manasında Yüce Allah'ın sıfat olarak عَفُوّ şeklinde yer almaktadır.[633] Bir âyette de söz konusu sözcük "affederler" anlamında insanların sıfatı olarak عَافِين şeklinde gelmektedir.[634]

Affetme erdemi, çok boyutlu bir niteliğe sahip olmasından dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de "afv" sözcüğü dışında birçok kavramla da ifâde edilmektedir. Bu kavramlardan biri bağışlama anlamına gelen "ğafr" sözcüğüdür. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de "ğafr" sözcüğünden türemiş iki yüzden fazla kelime bulunmaktadır.[635] Af ve mağfiret sözcüğü anlam olarak birbirlerine yakın olmasına rağmen nispet yönünden birbirle-

---

626 el-Bakara 2/219.
627 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 4/337; Mâtürîdî, *Teʾvîlâtü'l-Kurʾân*, 2/119.
628 el-A'râf 7/199.
629 Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/189.
630 et-Tevbe 9/43.
631 en-Nisâ 4/43.
632 el-A'râf 7/95.
633 en-Nisâ 4/43, 99, 149; el-Hac 22/60; el-Mücâdele 58/2.
634 Âl-i İmrân 3/134.
635 Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 499-503.

rinden farlı kullanıma sahip oldukları görülmektedir. Nitekim daha önce ifâde ettiğimiz gibi af sözcüğü hem Yüce Allah'ın hem de insanların sıfatı olarak Kur'ân-ı Kerîm'de geçmektedir. Ancak mağfiret etmek Yüce Allah'a mahsus bir eylem olduğu için mağfiret sözcüğü sadece Yüce Allah için kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de günahtan dönüp Allah'a yönelme ve bağışlama anlamına gelen kavramlardan biri de "tevb" sözcüğüdür. "Tevb" kavramı hem Yüce Allah'a hem de insanlara nispet edilerek Kur'ân-ı Kerîm'de toplam seksen sekiz yerde geçmektedir.[636] Kur'ân-ı Kerîm'de içten bir bağışlama anlamına gelen kavramlardan bir diğeri de "safh" sözcüğüdür. Bu sözcük, Kur'ân-ı Kerîm'de değişik şekillerde sekiz defa geçmektedir.[637] Ancak "safh" sözcüğü "afv" kelimesinden daha kapsamlıdır. Zira "safh" eyleminde samimi ve içten bir bağışlama vardır. "Afv" fiilinde böyle içten bir bağışlama yoktur. Çünkü insan bazen affeder fakat safh etmez/hoş görmez. Bundan dolayı Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de "فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللهُ بِأَمْرِهِ *Allah'ın emri gelinceye kadar onları affedin ve safh edin/hoş görün*."[638] buyurmaktadır.[639] Kur'ân-ı Kerîm'de bağışlama anlamına gelen başka bir kavram da "kefr" sözcüğüdür. Bu sözcük Kur'ân-ı Kerîm'de تفعيل kalıbında ve عن harf-i cer'i ile birlikte kullanıldığında bağışlama anlamına gelmektedir.[640] Ayrıca "rahmet",[641]

[636] Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 156-158.

[637] Abdulbâkî, *Mu'cemü'l-müfehres*, 409.

[638] el-Bakara 2/109.

[639] İsfahânî, *Müfredât*, 486.

[640] el-Bakara 2/271; Âl-i İmrân 3/195; en-Nisâ 4/31; el-Mâide 5/12, 65; el-Ankebût 29/7; Muhammed 47/2.

[641] el-Mü'min 40/9; el-Mülk 67/29.

"zekâ"[642] ve "bedele"[643] gibi sözcükler de Kur'ân-ı Kerîm'de bağışlama anlamına gelmektedir.

Kapsamlı bir sözcük olan "afv" kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de birçok kavramla birlikte zikredilmektedir. Nitekim "takva", [644] "ihsan", [645] "tevbe", [646] "şükür", [647] "infâk", [648] "hilm",[649] "imtihân",[650] "istişâre",[651] "ma'ruf"[652] ve "münker"[653] gibi kavramlar, Kur'ân-ı Kerîm'de "afv" sözcüğüyle birlikte zikredilmektedir.

5.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Af Örnekleri

Kur'ân-ı Kerîm'de günahların bağışlama yetkisi her şeyi yaratan ve mutlak güç sahibi olan Yüce Allah'a tahsis edildiği ifâde edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah'ın affına dair birçok örnek bulunmaktadır. Bu örneklerin bir kısmı Yüce Allah'ın seçkin kulları olan peygamberlerin affetmesi hakkındadır. Nitekim Kur'ân'da bazı peygamberler, çeşitli uygulamalarından dolayı uyarıldıkları, onların hatalarından vazgeçerek hemen tövbe ettikleri ve Yüce Allah'ın onları affettiği yer almaktadır.[654] Peygamberlerin bu hataları, Yüce

---

642 Nûr 24/21.
643 el-Furkân 25/70.
644 el-Bakara 2/237; Âl-i İmrân 3/133-134.
645 Âl-i İmrân 3/134.
646 el-Bakara 2/187; eş-Şûrâ 42/25.
647 el-Bakara 2/52.
648 el-Bakara 2/219.
649 Âl-i İmrân 3/134.
650 Âl-i İmrân 3/152.
651 Âl-i İmrân 3/159.
652 el-Bakara 2/187.
653 el-Mücâdele 58/2.
654 el-Bakara 2/35-37; et-Tevbe 9/43-48; Hûd 11/45-47; Yûsuf 12/23-24; Tâhâ 20/121; el-Enbiyâ 21/87-88; el-Kasas 28/15; Abese 80/1-12.

Allah'ın emirlerine karşı gelme veya sıradan insanların işledikleri günahlardan biri değildir. Onların hataları, hakkında nas bulunmayan konulardaki içtihatları sebebiyle evla olanı terk etmelerinden kaynaklanmaktadır.[655] Ancak Yüce Allah, peygamberlerini azarlamak ve cezalandırmak için değil; yüceltmek ve kemale erdirmek maksadıyla zelle cinsinden işledikleri küçük hatalarından dolayı bile onları uyarmıştır.[656] Peygamberler de kendilerine yöneltilen bu uyarılardan en ufak bir noksanlık dahi göstermeksizin hatalarından vazgeçerek samimi bir şekilde tövbe etmişlerdir. Yüce Allah da peygamberlerinin tövbelerini kabul ederek ve onları affetmiştir.[657]

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah tarafından affedilen peygamberlerden biri Hz. Âdem ve eşidir.[658] Kur'ân-ı Kerîm'de ismi yirmi beş defa geçen,[659] birçok sûrede kıssasına yer verilen[660] ve Yüce Allah'ın halife olarak yarattığı Hz. Âdem ile eşi şeytanın tuzağına düşerek hata etmişlerdir. Yüce Allah, Âdem'e ve eşine şeytanın kendilerine düşman olduğunu, cennete acıkmanın, çıplak kalmanın ve susama gibi sorunların olmayacağını ifâde etmiştir.[661] Ancak şeytan onlara yasaklı ağaçtan yedikleri takdirde cennete ebedî kalacaklarını yemin ederek söylemiştir. Onlar da şeytanın bu yeminine kana-

---

655 Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Musâ el-Kefevî, *Külliyyâtü Ebi'l-Bekâ,* (Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1998), 1030.

656 Zürkânî, *Menâhilu'l-'İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/304.

657 Mehmet Zeki Doğan, "Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Muhammed Dışındaki Peygamberlere Yapılan Uyarıların Analizi", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (25 Haziran 2021), 112-115.

658 el-Bakara 2/35-37; el-A'râf 7/19-24; Tâhâ 20/117-123.

659 Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Alfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 24-25.

660 el-Bakara 2/35-37; Âl-i İmrân 3/59; el-Mâide 5/27-31; el-A'râf 7/19-24; el-Hicr 15/28-44; el-Kehf 18/50; Tâhâ 20/117-123.

661 Tâhâ 20/115-127.

rak yasaklı olan ağaçtan yiyince avret yerleri görünmüş ve hata ettiklerini anlamışlardır.[662] Bu hatalarını telafi etmek ve bağışlanmak için Rablerine şöyle dua etmişlerdir:

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُوْنَنَّ مِنَ الْخَاسِرِيْنَ

"Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!"[663]

Netice olarak, Hz. Âdem ve eşi şeytanın tuzağına düşerek yasaklı ağaçtan yemek suretiyle hata ettikleri ancak hatalarında ısrar etmedikleri, hemen tövbe ettikleri ve Yüce Allah'ın da onları affettiği anlaşılmaktadır.[664]

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah tarafından affedilen peygamberlerden biri de Hz. Nûh'tur.[665] Kur'ân'da kırk üç defa geçen ve yirmi sekiz sûrede onun kıssası hakkında bilgi verilen Hz. Nûh,[666] uzun süre sabırla kavmini tevhit inancına davet etmiştir. Ancak kavmi şirkten vazgeçmeyince gökten boşanan ve yerden fışkıran sular Yüce Allah'ın takdir ettiği seviyeye gelince[667] Hz. Nûh, inanmadığı halde babalık veya peygamberlik şefkatiyle bir kenara çekilmiş bulunan oğluna seslenerek gemiye binmesini ve inkârcılardan olmamasını istemiştir. Ancak babasının davetine kulak vermeyen oğlu bir dağa sığınarak kendisini kurtaracağını söylerken büyük bir dalga baba ile oğul arasında girmiş ve diğer inkârcılarla birlikte oğlu helak olmuştur.[668] Hz. Nûh, oğlunun helak olduğunu görünce Rabbine şöyle seslenmiştir:

---

662 el-A'râf 7/20-22.

663 el-A'râf 7/23.

664 el-Bakara 2/35-37.

665 Hûd 11/46-47; el-Mü'minûn 23/27.

666 Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Alfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 722-723.

667 Hûd 11/40-42; el-Mü'minûn 23/26.

668 Hûd 11/42-43.

رَبِّ اِنَّ ابْنِي مِنْ اَهْلِي وَاِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَاَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ

"*Ey Rabbim, oğlum benim ailemdendir. Senin vadin de haktır. Sen hâkimlerin hâkimisin.*"[669]

Hz. Nûh'un bu isteğine Yüce Allah şöyle cevap vermiştir:

يَا نُوحُ اِنَّهُ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ ۖ اِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ ۖ فَلَا تَسْـَٔلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ۖ اِنِّي اَعِظُكَ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

"Ey Nûh o senin ailenden değildir. O kötü bir iş yaptı. Bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme. Sana cahillerden olmamanı öğütlerim."[670]

Hz. Nûh, bu uyarı karşısında hemen Rabbine sığınarak onun rahmet ve mağfiretini şöyle talep etmiştir:

رَبِّ اِنِّي اَعُوذُ بِكَ اَنْ اَسْـَٔلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ ۖ وَاِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي اَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ

"Rabbim, bilgi sahibi olmadığım bir şeyi senden istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan, kaybedenlerden olurum."[671]

Sonuç olarak Hz. Nûh, evla olanı terk ederek[672] inanmadığı halde oğlunun gemiye binmesini isteyerek ictihâdî bir hataya düşmüştür. Ancak Hz. Nûh, tövbe ederek ve Rabbinin mağfiretini umarak hemen teslimiyetini göstermiştir. Yüce Allah da peygamberini bu zelle cinsinden işlediği küçük hatasını bile düzeltmiş ve onu affetmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah tarafından affedilen peygamberlerden bir diğeri de Hz. Mûsâ'dır.[673] Kur'ân-ı Kerîm'de yüz otuz altı defa geçen ve peygamberler arasında

---

669 Hûd 11/45.

670 Hûd 11/46.

671 Hûd 11/47.

672 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 18/358-359.

673 el-Kasas 28/15-16.

kendisinden en çok söz edilen Hz. Mûsâ[674], İsrâiloğullarının'dan birine yardım etmek için bir Kıbtî'yi kazara öldürmüştür. Hz. Mûsâ'nın yaptığından pişman olması, Rabbinden bağışlamasını dilemesi ve Allah'ın da onu affetmesi Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle geçmektedir:

وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلٰى حِينِ غَفْلَةٍ مِنْ اَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هٰذَا مِنْ شِيعَتِهٖ وَهٰذَا مِنْ عَدُوِّهٖ فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهٖ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهٖ فَوَكَزَهُ مُوسٰى فَقَضٰى عَلَيْهِ قَالَ هٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ قَالَ رَبِّ اِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

"(Mûsâ), *halkının haberi olmadığı bir zamanda şehre girdi. Orada biri kendi taraftarlarından, diğeri de düşmanlarından olan iki adamın kavga ettiğini gördü. Kendi taraftarlarından olan kişi, düşmanlarından olana karşı ondan yardım istedi. Bunun unun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk attı ve onu öldürdü. Sonra da 'bu şeytanın işidir, o, gerçekten açıkça saptırıcı bir düşmandır. Rabbim, ben kendi nefsime zulmettim. Beni bağışla' dedi. Allah da onu bağışladı. Çünkü O, çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.*[675]

Hz. Mûsâ'nın bu öldürme olayı genellikle ölüme sebebiyet vermeyen bir iteleme,[676] tokat atma veya yumruk darbesinden kaynaklı küçük bir tedbirsizlik neticesinde meydana gelmiştir.[677] Ancak Hz. Mûsâ bu basit hatasından dolayı hemen Yüce Allah'tan bağışlanmasını istemiş, Rabbi de onu affetmiştir.

---

[674] Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Alfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 680-682.

[675] el-Kasas 28/15-16.

[676] Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Akâvili fi Vucûhi't-Te'vîl*, 3/385.

[677] Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân,* 13/261.

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah tarafından affedilen başka bir peygamber de Hz. Dâvûd'tur.[678] Kur'ân-ı Kerîm'de dokuz farklı sûrede kıssasına yer verilen Hz. Dâvûd'un[679] işlediği bir hata yüzünden hemen Rabbinden bağışlamasını dilediği ve Yüce Allah'ın onu affettiği ifâde edilmektedir:

اِنَّ هٰذَٓا اَخِي لَهٗ تِسْعٌ وَّتِسْعُونَ نَعْجَةً وَّلِيَ نَعْجَةٌ وَّاحِدَةٌ فَقَالَ اَكْفِلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ قَالَ لَقَدْ ظَلَمَكَ بِسُؤَالِ نَعْجَتِكَ اِلٰى نِعَاجِهٖ ۭ وَاِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْخُلَطَاۗءِ لَيَبْغِي بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ اِلَّا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ وَقَلِيْلٌ مَا هُمْ ۭ وَظَنَّ دَاوٗدُ اَنَّمَا فَتَنّٰهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهٗ وَخَرَّ رَاكِعًا وَّاَنَابَ فَغَفَرْنَا لَهٗ ذٰلِكَ ۭ وَاِنَّ لَهٗ عِنْدَنَا لَزُلْفٰى وَحُسْنَ مَاٰبٍ

"Şu adam benim kardeşim. Onun doksan dokuz koyunu, benim ise bir tek koyunum var. Buna rağmen 'Bunu da bana ver' dedi ve bu tartışmada bana baskın çıktı. Dâvûd şöyle dedi: 'Senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle doğrusu sana karşı haksızlık etmiştir. Zaten aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler; yalnız iman edip iyi işler yapmakta olanlar böyle değildir; ama onlar da o kadar az ki!' Dâvûd kendisini sınadığımızı anladı. Bunun üzerine Rabbinden kendisini bağışlamasını dileyerek secdeye kapandı, O'na yönelip tövbe etti. Biz de yaptığını kendisine bağışladık. Kuşkusuz yanımızda onun yüksek bir makamı, güzel bir geleceği vardır."[680]

Hz. Dâvûd'un neden sınanma düşüncesine kapıldığına dair hem realiteyle hem de peygamberlik öğretisiyle bağdaşmayan ve çoğu Vehb b. Münebbih'e dayanan İsrâiliyât türü birçok rivâyet bulunmaktadır.[681] Kanaatimizce Hz. Dâvûd'un

---

678 Sâd 38/21-25.

679 Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Alfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 264

680 Sâd 38/23-25.

681 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 10/570-574; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'ân*, 5/253-256; Begavî, *Meâlimü't-*

bu olayda tövbe etmesini gerektiren en doğru ve en isabetli görüş, onun birbirinden davacı olan iki kişinin arasında hüküm verirken davalı tarafı dinleyip davacı tarafı dinlemeden evlâ olanı terk ederek karar verdiği yönündeki rivâyettir.[682] Tercih ettiğimiz bu görüş hem söz konusu âyetlerin bağlamıyla daha münasip hem de peygamberlik öğretisiyle çelişmemektedir.[683]

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Süleymân da hatasından dolayı Yüce Allah'tan af istemiştir.[684] Dünyayı egemenliği altına alan dört kişiden biri olan Hz. Süleymân'ın[685] birçok üstün özellikleri Kur'ân-ı Kerîm'in yedi farklı sûresinde zikredilmektedir.[686] Ayrıca Hz. Süleymân'ın tahtının üstüne bırakılan bir cesetle sınanmasına ve Rabbinden bağışlanma dilemesine de Kur'ân'da dikkat çekilmektedir:

وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمٰنَ وَاَلْقَيْنَا عَلٰى كُرْسِيِّهٖ جَسَدًا ثُمَّ اَنَابَ قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْۢبَغِي لِاَحَدٍ مِنْۢ بَعْدِيْ ۚ اِنَّكَ اَنْتَ الْوَهَّابُ

"Andolsun, biz Süleymân'ın tahtının üstüne bir ceset bırakmak suretiyle onu imtihan ettik. Bunun üzerine o bize yöneldi. Rabbim, 'beni affet ve benden sonra hiç kimseye nasip olmayacak bir mülkü bana ver. Çünkü sen, karşılıksız çok armağan edensin' dedi."[687]

Tenzîl, 4/46-50; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Akâvîli fi Vucûhi't-Te'vîl*, 4/77-84; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullâh eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1414), 4/188-189.

682 Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Akâvîli fi Vucûhi't-Te'vîl*, 4/85; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 26/381.

683 Doğan, "Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Muhammed Dışındaki Peygamberlere Yapılan Uyarıların Analizi", 126.

684 Sâd 38/34-35.

685 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'ân*, 1/426.

686 Abdulbâkî, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Alfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 357-358.

687 Sâd 38/34-35.

Hz. Süleymân'nın sınanması, tahtının üzerine bir cesedin bırakılması ve onun Rabbinden bağışlama dilemesi hakkında birçok rivâyet bulunmaktadır.[688] Bu rivâyetlerin çoğu peygamberlik anlayışıyla bağdaşmayan isrâiliyât türü nakillerdir. Ancak bu olayla ilgisi sağlam olmayan Ebû Hüreyre'nin (öl. 58/687) rivâyet ettiği şu sahih hadis bulunmaktadır: "Hz. Süleymân, 'bu gece yetmiş hanımımla yatacağım ve her birinden bir mücâhid doğacak' diye yemin etti. Fakat inşâallâh demeyi unuttuğu için o gece sadece bir hanımı hamile kaldı, o da yarım bir çocuk doğurdu. İşte o yarım çocuk tahta oturan Süleymân'ın kucağına konuldu. Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki eğer Süleymân inşâallâh deseydi bütün hanımları Allah yolunda cihad eden erkek süvariler doğururdu."[689]

Bu rivâyete göre Hz. Süleymân Rabbinden af dilemesinin sebebi inşâallâh demeyi unutmasıdır. Tahtının üzerine bırakılan ceset ise temsilî bir anlatımdır ve yarım doğan çocuğa işaret etmektedir.[690]

Balık tarafından yutulduğu için kendisine *Zûnnûn*[691] *ve Sâhibu'l-hût* [692] lakapları verilen Hz. Yûnus da Kur'ân-ı

---

[688] Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 10/580-582; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsiri'l-Kur'ân*, 5/270-277; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 4/52-55; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Akâvîli fi Vucûhi't-Te'vîl*, 4/90-91; Râzî, *'İsmetu'l-Enbiyâ*, 125-126; Ebû Hayyân, *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhît*, 7/381; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, 4/30-31; Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâikut'-Te'vîl*, 3/155-156; Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, 8/261-262; İbn 'Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 23/15-156.

[689] Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Enbiyâ", 40.

[690] Hayreddin Karaman vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 4/581-582.

[691] el-Enbiyâ 21/87.

Kerîm'de Yüce Allah'ın affına mazhar olan peygamberlerdendir.[693] Kıssası hakkında altı sûrede malumat verilen [694] Hz. Yûnus, kavmine kızdığı için görevini bırakıp ülkesinden ayrılmıştır. Ancak sıkıntıya düşünce hatasını fark eden Hz. Yûnus, sıkıntısının giderilmesi için Rabbine şöyle yalvarmıştır:

وَذَا النُّونِ اِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ اَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادٰى فِي الظُّلُمٰتِ اَنْ لَّآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنْتَ سُبْحَانَكَ اِنِّي كُنْتُ مِنَ الظّٰلِمِينَ فَاسْتَجَبْنَا لَهٗ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذٰلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ

"Zünnûn'u da (Yûnus) zikret. Hani öfkeli bir halde geçip gitmiş, bizim kudretimizin kendisine yetmeyeceğini zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde, 'Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!' diyerek yalvardı. Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz iman etmiş olanları böyle kurtarırız."[695]

Netice olarak Hz. Yûnus'un davetinde sabırsızlık gösterdiği, öfkelenerek kavmini terk ettiği ve kavminin arasından çıkmakla kurtulacağını sandığı için hata yapmıştır. Ancak Hz. Yûnus, sonradan hata yaptığını fark edince bağışlanması için Rabbine yalvarmıştır. Yüce Allah da peygamberinin duasını kabul ederek onu bağışlamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah tarafından affedilen peygamberlerden bir diğeri ise Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir. Allah Resûlü (s.a.s.), Tebük Savaşı'na mazeret ileri sürerek katılmak istemeyen münafıklara izin verdiği için[696] Yüce Al-

---

692 el-Kalem 68/48.

693 el-Enbiyâ 21/87-88.

694 en-Nisâ 4/163; el-En'âm 6/86; Yûnus 10/98; el-Enbiyâ 21/87-88; el-Kalem 68/48-50.

695 el-Enbiyâ 21/87-88.

696 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 14/272.

lah'ın onu uyardığı ve affettiği Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde zikredilmektedir:

عَفَا اللّٰهُ عَنْكَ ۚ لِمَ اَذِنْتَ لَهُمْ حَتّٰى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِيْنَ صَدَقُوْا وَتَعْلَمَ الْكٰذِبِيْنَ

"Allah seni affetsin. Doğru söyleyenler sence belli olmadan ve kimlerin yalancı olduğunu bilmeden niçin onlara izin verdin?"[697]

Bu âyet, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) savaşa katılmak isteyemeyenler hakkında kendisine vahiy gelmeden önce içtihat etmek suretiyle karar verdiğine işaret etmektedir. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s.), efdâl ve evlâ olanı terk ederek Yüce Allah tarafından uyarılmış ancak Rabbi de onu bağışlamıştır.[698]

Sonuç olarak Yüce Allah, peygamberlere birçok ihsanda bulunmuştur. Bu ihsanların başında ise ismet sıfatı gelmektedir. Peygamberler, ismet sıfatı sayesinde peygamberlikten önce ve sonra küfürden, şirkten, risâletle çelişen yüz kızartıcı, onur kırıcı her türlü günahtan kendi iradeleriyle uzak durmuşlardır. Ancak temel görevleri olan tebliğ dışında peygamberlerin beşerî özellikleri çerçevesinde sınırlı küçük yanılmaları olmuştur. Peygamberlerin bu yanılmaları, hakkında açık nas bulunmayan konulardaki içtihatlarıyla tenzihi veya evla olanı terk etmeleridir. Yüce Allah, beşerî özelliklerinden kaynaklı bu tür yanılmalarından dolayı bile peygamberlerini uyararak hataları üzerinde bırakmamıştır. Peygamberler de bu uyarılar karşısında en ufak bir tereddüt göstermeden yaptıklarından hemen vazgeçmişler ve tövbe ederek Rablerinden af dilemişlerdir. Rableri de onları bağışlamıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'deki af örnekleri peygamberlerle sınırlı değildir. Nitekim Yüce Allah'ın mucizevî bir şekilde Firavun'un zulmünden kurtardıktan sonra Sâmirî isimli bir kuyumcunun

---

[697] et-Tevbe 9/43.

[698] Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 16/57-58.

yaptığı altın buzağı heykeline tapmaya başlayan ve daha sonra tövbe eden İsrâiloğullarını bağışlaması;[699] Uhud savaşında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emrine itaat etmeyenleri affetmesi;[700] Allah yolunda hicret edemeyen güçsüz kadın ve erkekleri affetmesi;[701] hac ibadetinde daha önceden yapılan hataları bağışlaması;[702] sahâbelerden gereksiz soru soranları,[703] zıhar yapanları,[704] Tebük savaşına katılmayan üç kişiyi[705] ve oruç gecelerinde eşlerine yaklaşmanın haram olduğu zaman yasağı ihlal edenleri affetmesi;[706] mazeretten dolayı günah işleyenleri,[707] fuhşa zorlanan cariyeleri bağışlaması,[708] bir kötülüğü affedenleri Yüce Allah'ın da fazlasıyla onları bağışlaması[709] ve şirk dışındaki diğer günahları bağışlaması[710] gibi örnekler, Yüce Rabbimizin Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberler dışında diğer insanları da ne kadar affettiğini göstermektedir.

5.3. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Hayatından Af Örnekleri

Hz. Muhammed'in (s.a.s.) nübüvvetinden önceki cahiliye toplumunda genel olarak kötülüğe kötülükle karşılık veriliyordu. İnsanları affetmek de acizlik ve zayıflık işareti sayılıyordu. Bundan dolayı o dönemdeki insanlar genellikle affet-

699 el-Bakara 2/52; en-Nisâ 4/153.
700 Âl-i İmrân 3/152-153.
701 en-Nisâ 4/98-99.
702 el-Mâide 5/95.
703 el-Mâide 5/101.
704 el-Mücâdele 58/2.
705 et-Tevbe 9/118.
706 el-Bakara 2/187.
707 el-Bakara 2/173; el-En'am 6/145.
708 Nûr 24/33.
709 en-Nisâ 4/149.
710 en-Nisâ 4/48.

me yerine intikam yolunu tercih ediyorlardı. Buna karşılık Kur'ân-ı Kerîm, günahların bağışlama yetkisini Yüce Allah'a tahsis etmektedir. Ancak şahıslara yönelik işlenen suçlarda insanlara da bağışlama yetkisi vermektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, birçok âyette çeşitli vesilelerle müminleri intikam ve cezalandırma yerine affetmeye teşvik etmektedir.[711] Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm, haksızlığa uğrayan mümine hukuk yoluyla dengi bir ceza istemesini veya affetme yolunu seçmesini sunmaktadır. Yapılan bir suça daha ağır bir ceza vermenin de doğru olmadığını ifâde etmektedir. Zira suça dengi bir ceza vermek adalettir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm, mümine daha üstün bir çıkış yolu olan affetmeyi ısrarla önermekte ve cezadan vazgeçme erdemini 'azmu'l-umûr olarak ifâde edilen kararlılık gerektiren işlerden saymaktadır:

وَلَمَن صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ

"Ama kim sabreder ve bağışlarsa, işte bu kararlılık gerektiren işlerdendir."[712]

Yukarıdaki âyette affetme erdemi övülmekte, teşvik edilmekte ve faziletli bir davranış olarak kabul edilmektedir. Böylece affetmeyle hem bağışlayan hem de bağışlanan büyük bir yükten kurtulmuş olmakta; kin ve nefret gibi olumsuz duyguların daha ileri boyutlara taşınması engellenmekte; İslam kardeşliğinin bağları güçlendirilmekte ve toplumun önemli bir sorunu çözülmüş olmaktadır. Affetmenin söz konusu fonksiyonlarından dolayı Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bizzat affı şöyle emretmektedir:

---

[711] Âl-i İmrân 3/134; Nûr 24/22; eş-Şûrâ 42/40.

[712] eş-Şûrâ 42/40-43.

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ

"(Resûlüm!) *Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir."*[713]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şefkatini ve nezâketini özetleyen bu âyette, insanlarla olan ilişkilerinde daime affedici olmasını zira insanların hata ve kusur işleyebileceğini; iyiliği emretmesini ve cahillerden yüz çevirmesini emretmektedir. Allah Resûlü de Rabbinden aldığı bu emri söz, tutum ve davranışlarıyla inanlara örnek olacak şekilde daima şefkat, merhamet, nezaket, bağışlama, hoşgörüyle yerine getirdi. Nitekim Hz. Âişe'ye Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ahlâkı sorulduğunda o şöyle cevap vermiştir:

لَمْ يَكُنْ فَاحِشًا وَلاَ مُتَفَحِّشًا وَلاَ صَخَّابًا فِي الْأَسْوَاقِ وَلاَ يَجْزِى بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ وَلَكِنْ يَعْفُو وَيَصْفَحُ "O, kötü sözlü ve çirkin ağızlı değildi. Çarşı pazarda bağırıp çağırmaz, kötülüğe kötülükle karşılık vermezdi; bilakis bağışlar ve hoş görürdü."[714]

Resûlullâh'ın (s.a.s.) yukarıdaki hadiste ifâde edildiği gibi yumuşak huylu, tatlı sözlü ve merhametli bir kalbe sahip olmasından; kendisine karşı yapılan her türlü kötülüğü affetmesinden, hata yapanları bağışlamasından ve ceza vermekten kaçınmasından dolayı dost düşman her insanı etkiledi. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu tavrı pek çok insanın kalbini büyük bir içtenlik ve sevgiyle İslam'a bağlanmasına sebep oldu; İslâm dini kısa bir zamanda Arap yarımadasında yayıldı, insanlar savaşmaksızın İslâm'ın hâkimiyetini kabul etti ve akın akın Allah'ın dinine girdi.

---

[713] el-A'râf 7/199.

[714] Tirmizî, *es-Sünen*, "Birr", 69.

Anlattığı şeyleri yaşayarak insanlara örnek olan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) gerek yaşantısı gerekse hadisleri dikkatle incelendiğinde onun affetme konusunda da en güzel örnek olduğu görülecektir. Nitekim Resûlullâh (s.a.s.), sahip olduğu güzel edep ve ahlakın bir sonucu olarak ceza verme imkânına sahip olduğu hâlde hayatında şahsına karşı yapılan hiçbir haksızlıktan dolayı intikam almamış ve ima yoluyla bile olsa suçlarını başlarına kakmadan insanları daime affetmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatında hem kendi yakınlarına hem ashâbına hem de düşmanlarına karşı benzerine rastlanmayacak ölçüde pek çok af örnekleri bulunmaktadır. Çalışmamızın sınırlarını aşmamak için Allah Resûlü'nün ne kadar affedici olduğunu belirtmek ve onu örnek almak isteyenleri aydınlatmak için hayatından birkaç örnek vermekle iktifa edeceğiz.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) af örneklerinden biri Tâif halkını affetmesidir. Kendisini daime koruyan amcası Ebû Tâlib (öl. 619) ve her zaman onun yanında olan vefalı eşi Hz. Hatice (öl. 620) bir yıl içinde vefat edince müşrikler, Resûlullâh'a (s.a.s.) reva gördükleri ezaları kat kat artırdılar.[715] Müşriklerin zulüm, hakaret ve işkencelerinden dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.) Tâif'e gitmeye karar verdi. Amacı ise Tâif'te ikamet eden Sakîf kabilesinden müşriklere karşı hem kendisini ve Müslümanları korumak hem de İslâmiyet'i onlara anlatmaktı. Bu vesileyle Tâif'in ileri gelenlerinden Amr b. Umeyr'in oğulları olan Abdüyâlîl, Mes'ud ve Haîb'le görüşerek onları İslâm'a davet etti ve kavminden muhalefet eden-

[715] Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî, *Sîretü İbn İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978), 243.

lere karşı kendisine yardım etmelerini istedi. Ancak onlardan müspet bir cevap almadı; üstelik onlardan türlü türlü ithamlara, hakaretlere ve istihzalara maruz kaldı. Bundan dolayı İslâmiyet'in geleceği ve Müslümanlar adına derin bir üzüntüye kapıldı. Sadece vücudu değil gönlü de yaralandı. Kendisine kim destek verecek, Müslümanlara kim arka çıkacaktı. Müşriklerin bu durumu fırsat bilip cesaretleneceğinden endişe duyan Resûlullâh (s.a.s.) yanlarından ayrılacağı sırada onlardan hiç olmasa bu görüşmeyi gizli tutmalarını istedi. Ancak onlar Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu arzusunu da kabul etmediler. Sakîfliler Allah Resûlü'ne söyledikleri hakaretlerle de yetinmediler. Kendilerine misafir olan Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sokak adamlarını, ayak takımlarını, köleleri ve çoluk çocuğu harekete geçirerek saldırttılar. Resûlullâh (s.a.s.) Utbe b. Rebîa ve Şeybe b. Rebîa kardeşlerinin üzüm bahçelerine yetişinceye kadar bu gözü dönmüşlerin hakaretleri, bağırmaları ve taş atmaları devam etti. Hz. Peygamber (s.a.s.), Mekkelilere ait olan bu bahçede biraz istirahat etti. Sonra ellerini kaldırıp şu meşhur duayla Rabbine yalvardı:

"Allah'ım güçsüzlüğümü ve çaresizliğimi, insanlara karşı düştüğüm hor ve hakir durumumu sana arz ve şikâyet ediyorum. Ey merhametlilerin en merhametlisi! Sen zulüm altında zayıf düşürülmüş olanların Rabbisin. Benim de Rabbimsin. Beni kimlerin eline bırakıyorsun? Bana kötü muamele eden yabancıya mı? Yoksa beni eline bıraktığın bir düşmana mı? Benim üzerime çöken bu musibetler, eğer senin bana karşı bir kızgınlığından ve öfkenden dolayı değilse; çektiğim bu sıkıntılara hiç aldırış etmem ve hepsine tahammül ederim. Fakat senden gelecek bir himaye ve sığınmaya çok ihtiyacım var. Senin öfkene uğramaktan, rızândan uzak kalmaktan, se-

nin hem bu dünyada hem de ahirette karanlıkları aydınlığa çevirerek olan nuruna sığınıyorum. Ey Rabbim! Sen hoşnut oluncaya kadar senden af diliyorum, tövbe ve istiğfarda bulunurum. Güç ve kuvvet ancak sendedir.[716]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu yolculuktan ne kadar etkilendiği, yıllar sonra Hz. Âişe'nin ona "Uhud Savaş'ından daha şiddetli bir günle karşılaştın mı?" sorusuna verdiği şu cevapla anlaşılmaktadır:

- "Evet, senin kavminden çok kötülük gördüm. Bu kötülüklerin en şiddetlisi, onların bana Akabe günü yaptığıdır. Abdüyâlîl b. Abdilkelâl'e sığınmak istemiştim de beni kabul etmemişti. Ben de kederler içinde yanlarından ayrılıp geri dönüyordum. Karnüsseâlib'e varıncaya kadar kendime gelemedim. Orada başımı kaldırıp baktığımda, bir bulutun beni gölgelediğini gördüm. Dikkatlice bakınca, bulutun içinde Cebrâil'i farkettim. Cebrâil bana seslenerek:

- Yüce Allah, kavminin sana ne söylediğini ve seni himâye etmeyi nasıl reddettiğini duymuştur. Onlara dilediğini yapması için de sana Dağlar Meleği'ni göndermiştir, dedi. Bunun üzerine Dağlar Meleği bana selâm verdikten sonra şöyle seslendi:

- Ey Muhammed! Kavminin sana ne dediğini Yüce Allah işitti. Ben Dağlar Meleği'yim. Ne emredersen yapmam için Yüce Allah, beni sana gönderdi. Ne yapmamı istiyorsun? Dilersen şu iki dağı onların başına geçireyim, dedi. O zaman de şöyle dedim:

---

[716] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafâ es-Sekâ, İbrâhîm el-Ebyârî, 'Abdulhafîz eş-Şelebî (Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evladihi, 1955), 1/419-420.

-Hayır, ben Yüce Allah'ın onların soylarından sadece Allah'a ibadet edecek ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayacak kimseler çıkarmasını dilerim."[717]

Tâiflilerin hakaret ve kabalıklarından dolayı Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vücudu yaralı, gönlü kırık olmasına rağmen meleğin yürek soğutucu teklifini kabul etmedi. Kalbi şefkatle dolu olan Resûlullâh (s.a.s.), onların kabalıklarına, hakaretlerine aynıyla karşılık vermek yerine, onları affetmenin ve hatalarını görmezden gelmenin daha doğru bir davranış olduğunu ortaya koymuş oldu. Zira Allah Resûlü'nün gönderiliş amacı insanları cezalandırmak, nefsini tatmin etmek ve kendine kötülük yapanlardan intikam almak değildi. Onun amacı insanları doğru yola erdirmek, dünya ve ahirette mutlu olmalarını sağlamaktı. İşte bu sebeplerden dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.) meleğin teklifini kabul etmemiş; onların soylarından Yüce Allah'a ibadet edecek ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayacak insanlar çıkarmasını Rabbinden temenni etmiştir. Allah Resûlü'nün bu temennisi, Tâif halkının hicretin dokuzuncu yılında İslâmiyet'i kabul etmesiyle gerçekleşmiştir.

İnsan, yapısı itibariyle intikam almak ister ve kendisine yapılan bir saldırıya karşı tepkisiz kalmak istemez. Ancak Allah Resûlü (s.a.v) kendi şahsına zarar verenleri ve hatta kendisini öldürmeye teşebbüs etmeye çalışanları bile affetmiştir. Hz. Peygamber'i (s.a.s.) öldürmeye teşebbüs edenlerden biri Umeyr b. Vehb'dir (öl. 24/645 [?]). Umeyr, önceleri İslâm'a şiddetle karşı çıkan, Müslümanlara çok eziyet eden, Bedir Savaşı'na müşrik ordusunun safında oğlu Vehb ile birlikte

[717] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Bed'ü'l-halk", 7; Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Cihâd", 111.

katılan, bu savaşta İslâm ordusunun sayısı ile yardımcı kuvvetini tespit etmekle görevlendirilen, incelemesi sonucunda edebî bir üslûpla müşrikleri savaştan vazgeçmek üzereyken Ebû Cehil'in kışkırtmalarıyla diğer oğlu Tuleyb İslâm ordusunun safında yer almasına rağmen Müslümanlara ilk saldıran kişiydi.[718] Ancak savaşın sonunda müşrikler büyük kayıplar verdi. Umeyr'in oğlu esir düştü kendisi de yaralı olarak Mekke'ye geri döndü. Zamanla Umeyr'in yaraları iyileşti ancak İslâm'a ve Müslümanlara olan düşmanlığı daha da artı. Nitekim Umeyr, bir gün Kâbe'nin Hicri'nde babası ile kardeşini Bedir Savaşı'nda kaybeden amcasının oğlu Safvân b. Ümeyye'yle bu savaşın felaketinden ve esirlerinden bahsediyorlardı. Umeyr: "Eğer borçlarım olmasaydı ve çoluk çocuğumun perişan olmasından korkmasaydım, Medine'ye gider, Muhammed'i öldürürdüm. Zaten oğlumun onların ellerinde esir olması bu iş için bir bahanedir." dedi. Umeyr'in bu sözlerini fırsat bilen Safvân, Bedir'deki yakınlarının intikamını almak için ona şöyle dedi: "Eğer Muhammed'i öldürürsen, senin borçlarını öder ve çoluk çocuğuna da ölene kadar ben bakarım. Zaten malım da hepsine yeter." Umeyr de zaten bunu istiyordu. Böylece ikisi bu konuda anlaştı ve bu işi hiç kimseye söylememeye karar verdiler. Daha sonra Umeyr, kılıcını bileyip zehirledi ve Medine'ye gitmek üzere yola çıktı. Kılıcını kuşanmış olarak Mescid-i Nebevî'ye gireceği sırada Hz. Ömer onu gördü ve Resûlullâh'a (s.a.s.) haber verdi. Allah Resûlü: "Onu bana getirin" dedi. Hz. Ömer onun yakasından tutarak ve boynundaki kılıcı sımsıkı yakalayarak

[718] Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkādir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1990), 4/150-152.

Resûlullâh'a (s.a.s.) götürdü. Allah Resûlü onu bu halde görünce, serbest bırakılmasını ve kendisine yaklaşmasını istedi. Ardından ona niçin geldiğini sordu. Umeyr, gerçek niyetini gizledi ve esir olan oğlu için geldiğini söyledi. Bu cevap üzerine Resûlullâh (s.a.s.) onunla Safvân arasındaki bütün konuşmaları kendisine bildirdi. Umeyr Resûlullâh'ın (s.a.s.) kendisine göstermiş olduğu bu apaçık mu'cize karşısında hayretler içerisinde kaldı ve şöyle dedi: "Vallahi biz bu konuyu konuşunca yanımızda kimse yoktu sadece ben ve Safvân vardık. Artık kesin olarak inandım ki bu haberi sana Allah bildirmiş ve sen gerçekten Allah'ın peygamberisin." Umeyr, ardından kelime-i şehadet getirerek İslâm'la şereflendi. Allah Resûlü ashâbına: "Kardeşinize Kur'ân'ı öğretin ve esirini de serbest bırakınız." buyurarak onu bağışladı.[719]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) af örneklerinden biri de Uhud Savaşı'na katılan müşriklerin bağışlanması için dua etmesidir. Uhud Savaşı'nın ilk safhasında müşrikler dağılmaya başladı ve Müslümanlar galip bir durumdaydı. Ancak Müslümanların galip geldiğini gören okçular, liderleri Abdullah b. Cubeyr (öl. 3/624)'in bütün uyarılarına rağmen ganimet toplamak için yerlerini terk etti. Onların bu yanlış tutumları savaşın gidişatını değiştirdi. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Talhâ b. Ubeydullâh (öl. 36/656) gibi bir grup, kendilerini Resûlullâh'ın (s.a.s.) uğrunda fedâ etmeyi göze alarak vücutlarını ona siper etmişlerdi. Buna rağmen müşriklerin bir kısmı Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanına kadar yaklaşabilmişlerdi. Bu müşriklerden Abdullah b. Kamie'nin bir kılıç dar-

[719] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî, *el-Megâzî*, thk. M. Cons (Beyrut: Dâru'l-'Alemî, 1989), 1/125-128; İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, 4/150-152.

besiyle Allah Resûlü'nün elmacık kemiği yaralandı. Bu darbeyle onun miğferi kırıldı ve iki halkası yanağına battı. Utbe b. Ebî Vakkâs'ın attığı bir taşla da Resûlullâh'ın (s.a.s.) sağ alt çenesindeki dişlerden biri kırıldı; diğer bir taşla alnı ve alt dudağı yarıldı. Savaştan önce Ebû Amir tarafından kazılan ve üzeri kamufle edilen bir çukura düşme sonucu Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yüzü ve gözü de kanlar içinde kaldı.[720] Müşriklerin bu hakaretleri karşısında Allah Resûlü, elini kanayan yüzüne sürerek üzüntüsünü şöyle dile getirdi:

كَيْفَ يُفْلِحُ قَوْمٌ خَضَّبُوا وَجْهَ نَبِيِّهِمْ وَهُوَ يَدْعُوهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ "Peygamberin yüzünü kana bulayan bir kavim nasıl iflâh olur. Hâlbuki o peygamber onları Allah'a davet ediyor."[721]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) üzüntüsünü ifâde ettiği yukarıdaki sözü üzerine, müşrikler hakkında dünyada ve âhirette verilecek hükümde onun herhangi bir müdahalesinin söz konusu olamayacağını, hükmün tamamen Yüce Allah'a mahsus olduğunu hatırlatan şu âyet nazil[722] oldu:

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ

"(Resulüm!) *Bu işte senin yapacağın bir şey yok. Allah ya onların tövbelerini kabul eder veya onları cezalandırır. Çünkü onlar zalimlerdir.*"[723]

Yukarıdaki âyetin müşriklerin Yüce Allah tarafından cezalandırılacağına işaret etmesi; Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yüzü gözü kanlar içinde kalması; birçok

---

[720] Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî, *ʿUyûnü'l-eṯer fî fünûni'l-megāzî ve'ş-şemâ'il ve's-siyer* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1993), 2/20-21.

[721] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Megâzî", 19.

[722] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Megâzî", 19.

[723] Âl-i İmrân 3/128.

sahâbenin şehit olması, Müslümanların Allah Resûlü'nden müşriklere beddua etmesini arzulaması gibi nedenlerden dolayı rahmet peygamberi kavminin bağışlanması için Rabbine şöyle yalvarmıştı:

إِنِّي لَمْ أُبْعَثْ لَعَّانًا وَلَكِنِّي بُعِثْتُ دَاعِيًا وَرَحْمَةً، اللهُمَّ اغْفِرْ لِقَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ "Şüphesiz ki ben, lanet okuyan bir kişi olarak gönderilmedim. Aksine ben, bir davetçi ve bir rahmet olmak üzere gönderildim. Allah'ım! Kavmime mağfiret buyur. Çünkü onlar bilmezler."[724]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu duasından kendisine her türlü kötülüğü reva gören müşriklere karşı gönlünde ne bir kin ne de bir nefret bulunmadığı anlaşılmaktadır. Allah Resûlü'nün bu tavrı pek çok insanın kalbini büyük bir içtenlik ve sevgiyle İslam'a ısındırdı. Nitekim bu savaşta müşriklerin saffında yer alan pek çok insan birkaç yıl sonra Müslüman oldu.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) af örneklerinden bir diğeri de Dü'sür b. Hâris'i affetmesidir. Medine'ye saldırmak için Gatafân kabilesinin Benî Sa'lebe ve Benî Muhârib kollarına mensup bir grubun Dü'sür b. Hâris komutasında Zûemer denilen yerde toplandığını haber alan Allah Resûlü, 450 kişiden oluşan bir kuvvetle Medine'den ayrıldı. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) geldiğini gören söz konusu topluluk kaçıp dağlara sığındı ve onu izlemeye başladı. Allah Resûlü Zûemer'de karargâh kurduktan sonra sağanak halinde bir yağmur yağdı. Resûlullâh (s.a.s.), ıslanan elbiselerini kurutmak için ashâbından biraz uzaklaştı ve kılıcını bir ağacın dalına asarak onun gölgesine uzandı. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Dü'sûr hiç kimseye

[724] Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/199-200.

görünmeden Resûlullâh'ın (s.a.s.) başucuna kadar geldi ve keskin kılıcını kınından çıkarak "ey Muhammed! Şimdi seni benden kim kurtarabilecek?" diye sordu. Allah Resûlü'nün "Allah kurtarır" demesi üzerine Dü'sûr'ün kılıcı elinden düştü. Bu defa onun kılıcını Hz. Peygamber (s.a.s.) eline aldı ve ona "şimdi seni benden kim kurtarabilecek?" diye sordu. Dü'sûr, "hiç kimse" cevabını verdi ve hemen orada Müslüman oldu. Kendisini öldürmeye gelmesine rağmen Allah Resûlü onu cezalandırmadı ve affetti. Dü'sûr, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) aleyhinde bulunmayacağına dair söz verdikten sonra kavmine döndü ve onları İslâm'a davet etti. Buna benzer bir olayın Zâtürrikâ' Gazvesi'nde bir bedevî tarafından gerçekleştiğine dair rivayetler kaynaklarda yer almaktadır.[725]

Allah Resûlü (s.a.s.)'in diğer bir af örneği de Sümâme b. Üsâl'in (öl. 12/633) bağışlanmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.), risâletinin ilk yıllarında Mekke'de panayırları dolaşarak Arap kabilelerini İslâm'a davet ediyordu. Bu kabilelerden biri Yemâme'de hüküm süren Benî Hanîfe kabilesiydi. Allah Resûlü, bu kabilenin lideri olan Sümâme b. Üsâl'i de ziyaret ederek onu İslâm'a davet etti. Ancak Sümâme daveti kabul etmediği gibi Resûlullâh'a (s.a.s.) son derece kaba davrandı, ağır hakaretlerde bulundu[726] ve hatta onu öldürmeye bile teşebbüs etti. İslâm'a ve Müslümanlara karşı bu derece azılı bir düşman olduğundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.) onun kanının akıtılmasını mubah kılmıştı. Daha sonra Sümâme umre yapmak niyetiyle Mekke'ye doğru yola çıktı. Ancak Medi-

[725] Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī, *Delâʾilü'n-nübüvve ve maʿrifetü aḥvâli ṣâḥibi'ş-şerîʿa*, thk. Abdülmu'tî Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998), 7/168-169.

[726] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/51.

ne'ye yakın bir yerde şehrin çevresinde nöbet tutan bir askerî birlik tarafından yakalanarak Medine'ye getirildi.[727] Allah Resûlü Sümâme'yi mescidin direklerinden birine bağlı olarak gördüğünde ona:

"Yanında ne var/benden ne bekliyorsun?" diye sordu. Sümâme şöyle cevap verdi:

"Yanımda hayır var/senden hayır bekliyorum. Eğer beni öldürürsen kanının akıtılması gereken birini öldürmüş olursun. Eğer beni bağışlarsan, size teşekkür edecek birine iyilik etmiş olursun. Eğer benden para ve mal istersen dilediğin kadar sana veririm."

Resûlullâh (s.a.s.) Sümâme'ye iyi davranılmasını emretti ve kendi evinden ona yiyecekler gönderdi. Üç gün boyunca onun yanına gelip ona aynı soruyu sorarak onu İslâm'a davet etti. Fakat o da aynı cevabı vererek İslâm'ı kabul etmedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) "Sümâme'yi serbest bırakınız" buyurdu.

Müslüman olma teklifini reddetmesine rağmen serbest bırakılan Sümâme, gördüğü iyi muameleden ve fidyesiz bırakıldığından dolayı mescidin yakınındaki bir suda güzelce temizlendikten sonra Allah Resûlü'nün huzuruna gidip İslam'la şereflendi. Müslüman olduktan sonra da Resûlullâh'ın (s.a.s.) şahsına, dinine ve şehrine olan sevgisini şöyle beyân etti: "Ey Muhammed! Vallahi önceden bana yeryüzünde senin yüzünden daha sevimsiz bir yüz; dininden daha sevimsiz bir din ve şehrinden daha sevimsiz bir şehir yoktu. Şimdi yüzün bütün yüzlerin en sevimlisi, dinin bana en sevimli din ve şehrin de bana en sevimli şehir oldu."[728]

---

[727] İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, 6/75-76.

[728] Müslim, *el-Câmiʿu's-sahîh*, "Cihâd", 19.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) diğer af örneklerinden biri de Hâtıb b. Ebû Beltea'ı (öl. 30/650) affetmesidir. Allah Resûlü, Mekke müşriklerinin Hudeybiye Antlaşmasını ihlal etmesinden dolayı Mekke'yi fethetmeye karar verdi. Sefere çıkmak için de hazırlıklar yaptı. Düşmana hazırlama imkânı vermemek ve fazla kanın dökülmesini önlemek için sefere çıkma fikrini son derece gizli tuttu. Ancak ilk Müslümanlardan olan, Medine'ye hicret eden, Bedir ile Uhud Savaşı'na katılan[729] ve Resûlullâh'ın (s.a.s.) mektubunu Bizans İmparatorluğu'na bağlı Mısır Mukavkısı Cüreyc b. Mînâ'ya götüren[730] Hâtıb b. Ebû Beltea isimli bir sahâbî yapılan hazırlıkları Mekkelilere bildirmek üzere bir haberciyle mektup gönderdi. Hz. Peygamber (s.a.s.), Cebrâil'in haber vermesiyle bu mektuptan haberdar oldu. Hâtıb'ın mektubu götürmek için ücret verdiği kadın, Allah Resûlü'nün görevlendirdiği Hz. Ali, Zübeyr b. Avvâm (öl. 36/656) ve Mikdâd b. Esved (öl. 33/653) tarafından Mekke-Medine yolunda Hah Bahçesi'nde yakalandı. Kadın ilk başta mektubu inkâr etmişse de Hz. Ali'nin "ya sen bu mektubu çıkarırsın ya da biz ne yapacağımızı biliriz. Gerekirse üstünü başını arar, elbiseni çıkartırız." demesiyle mektubu örgülü saçından çıkardı. Adı geçen sahâbîler mektubu Hz. Resûlüllâh'a (s.a.s.) getirdiler. Allah Resûlü de Hâtıb'ı huzuruna çağırdı ve mektubu "sen mi yazdın" diye sordu. Hâtıb suçunu itiraf etti. Ancak kendisinin Mekke'de yabacı olduğunu, orada bulunan akrabalarını ko-

[729] İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, 3/84.

[730] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Mustafâ Abdulvâhid (Mısır: 'İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1967), 3/343.

ruyacak kimsenin bulunmadığını, bununla Kureyşlileri memnun edip yakınlarını himaye edeceklerini düşündüğünü ve dininden asla dönmediğini sözlerine ekledi. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.s.) onun söylediklerinin doğruluğuna inandı ve onu affetti.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) başka af örneklerinden biri de Mekke Fethi'nde genel af ilan etmesidir. Müslümanlara eziyet eden Kendisine her türlü hakareti yapan, onunla alay eden, onu ölümle tehdit eden, yoluna dikenler seren, üzerine pislikler atan; onu şairlikle, kâhinlikle, sihirbazlık ve delilikle itham eden; kendisini ve ashâbını memleketlerinden çıkaran; onların mallarını gasp eden, Bedir, Uhud ve Hendek Savaş'larıyla hicret ettikleri yeri de istilaya kalkışarak onları Medine'de de rahat bırakmayan; İslâm'ın nurunu söndürmek, Müslümanların birliğini bozmak ve onların arasında fitne çıkarmak için akla gelen her türlü kötülüğe başvurmayı ihmal etmeyen; Hudeybiye Antlaşması'nın şartlarına uymayan müşriklerin zulmüne son vermek için Hz. Peygamber (s.a.s.) büyük bir orduyla Mekke'yi fethetmek istedi. Allah Resûlü on bin kişilik ordusunu[731] dört kolaya ayırdı ve ordusuna mecbur kalınmadıkça kan dökülmemesini emretti. Ordusu da ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan şehre girdi.[732] Bu arada zafer havasına gayri ihtiyari kendisini kaptıran üçüncü kolun komutanı olan Sa'd b. Ubâde (öl. 14/635 [?]), Ebû Süfyân'a (öl. 31/651-52) şu sözleri söyledi:

---

[731] Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu'l-ümemi ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Mısır: Dâru'l-Maʿrife, 1967), 3/64.

[732] Taberî, *Tarihu'l-ümemi ve'l-mülûk*, 3/56-58; İbn Seyyidünnâs, *ʿUyûnü'l-eṯer fî fünûni'l-megāzî ve'ş-şemâʾil ve's-siyer*, 2/222.

الْيَوْمَ يَوْمُ الْمَلْحَمَةِ الْيَوْمَ تُسْتَحَلُّ الْحُرْمَةُ، الْيَوْمَ أَذَلَّ اللّٰهُ قُرَيْشًا "Bugün ölüm günüdür. Bugün kutsalın helal kılındığı gündür. Bugün Allah'ın Kureyş'i alçalttığı gündür."

Allah Resûlü Sa'd b. Ubâde'nin yukarıdaki sözünden dolayı onu komutanlık görevinden aldı ve şöyle buyurdu:

الْيَوْمَ يَوْمُ الْمَرْحَمَةِ، الْيَوْمَ أَعَزَّ اللّٰهُ فِيهِ قُرَيْشًا "Bugün merhamet günüdür. Bugün Allah'ın Kureyş'i yücelttiği gündür."[733]

Hz. Peygamber (s.a.s.), Yüce Allah'ın kendisine Mekke'nin fethini kan dökmeden nasip etmesinden ve Rabbine olan tevazuundan dolayı başını öne doğru eğerek şehre giriyordu. Nerdeyse mübarek sakalı devesinin semerine değiyordu.[734] Nihayet Allah Resûlü Mekke'ye vardı ve ilk önce Kâbe'yi tavaf etti; çevresindeki putları kırdırdıktan sonra Kâbe'nin içinde iki rekât namaz kıldı. Zemzem kuyusundan su içti. Öğle vaktinde Bilâl-i Habeşî'ye (öl. 20/641) Kâbe'nin damında ezan okuttu ve namaz kıldı. Daha sonra risâletini tebliğ etmeye başladığı günden beri ona ve ashâbına türlü eziyetler eden; canlarına ve mallarına kast eden müşriklere baktı. Onların hayatı, şimdi onun iki dudağı arasından çıkacak söze bağlıydı ve intikam almasına hiçbir engel de yoktu. Hz. Peygamber (s.a.s.), Kâbe'nin etrafında merakla kendisini bekleyen Mekke halkına şu soruyu sordu:

مَا تَرَوْنَ أَنِّي فَاعِلٌ فِيكُمْ "Şimdi hakkınızda benim ne yapacağımı tahmin ediyorsunuz? Onlar da şu cevabı verdiler:

---

733 İbn Seyyidünnâs, *ʿUyûnü'l-eŝer fî fünûni'l-megāzî ve'ş-şemâʾil ve's-siyer*, 2/221.

734 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/405.

خَيْرًا، أَخٌ كَرِيمٌ وَابْنُ أَخٍ كَرِيمٍ "İyilik umuyoruz. Sen asil bir kardeş ve asil bir kardeşin oğlusun."[735]

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) onları bir süre süzdü ve ben size kardeşim Yûsuf'un kardeşlerine dediğini diyorum:

لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ

"*Bugün sizi kınamak yok. Allah sizi bağışlasın! Çünkü O, merhamet edenlerin en merhametlisidir.*"[736] Allah Resûlü bu âyeti okuduktan[737] sonra onlara şöyle dedi:

اذْهَبُوا فأنتم الطلقاء "gidiniz hepiniz serbestsiniz."[738]

Hz. Peygamber (s.a.s.), yukarıdaki sözleriyle Mekke'de genel af ilan etti. Ancak on kadar kişiyi genel af dışında tuttu. Bu kişiler nerede görülürlerse görülsünler öldürüleceklerdi. Bunların katlinin serbest bırakılması, kişisel kin ve düşmanlık yüzünden değildi. Bunlar dinden çıkma, büyük suç işleme ve Müslümanlara büyük zarar verme gibi suçlardan dolayı genel af dışında tutulmuştu.[739] Allah Resûlü'nün Mekke Fethi'nde af ettiği kişilerden biri de Ebû Süfyân'dı. Kendisine ve Müslümanlara en çok eziyet edenlerin başında Ebû Süfyân gelmekteydi. Allah Resûlü'nün Ebû Süfyân'a karşı sergilediği af da oldukça dikkat çekicidir. Ebû Süfyân, hicretten önce Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ve ashâbına her türlü

---

[735] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/413; Taberî, *Tarihu'l-ümemi ve'l-mülûk*, 3/61; İbn Seyyidünnâs, *ʿUyûnü'l-eṯer fî fünûni'l-megāzî ve'ş-şemâʾil ve's-siyer*, 2/226.

[736] Yusuf 12/92.

[737] Beyhakī, *Sünenü'l-Beyhaki el-kübrâ*, 9/199.

[738] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/413; Taberî, *Tarihu'l-ümemi ve'l-mülûk*, 3/61; İbn Seyyidünnâs, *ʿUyûnü'l-eṯer fî fünûni'l-megāzî ve'ş-şemâʾil ve's-siyer*, 2/226.

[739] Taberî, *Tarihu'l-ümemi ve'l-mülûk*, 3/58-60.

işkence ve eziyeti yapmaktan geri kalmadığı gibi hicretten sonra da onları rahat bırakmadı. Nitekim Ebû Süfyân, hem Müslümanlara karşı yapılan bütün düşmanca hareketlerin başında yer alıyordu hem de Uhud ve Hendek Savaşları'nı tertip edendi. İslâm ordusunun Mekke'nin fethi için şehre yaklaştığından haberdar olan Ebû Süfyân, ordu hakkında bilgi almak için iki arkadaşıyla birlikte yolda giderken İslâm ordusunun gözcü birlikleri tarafından yakalandı. Hz. Abbâs (öl. 32/653) onu Allah Resûlü'nün yanına götürdü. O bir gece bekledikten ve uzun bir tereddütten sonra İslâm'ı kabul etti. Hz. Peygamber (s.a.s.) de onu affetmekle kalmadı aynı zamanda "kim Ebû Süfyân'ın evine girerse güvendedir" diyerek ona iftihar vesilesi olacak bir imtiyaz verdi.[740]

Mekke Fethi'nde Ebû Süfyân affedildiği gibi onun eşi Hind bint Utbe (öl. 14/635) de bağışlandı. Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) amcası Hz. Hamza'nın (öl. 3/625) ciğerini ısıran ve çiğneyen; kulaklarını ve burnunu kesen, kestiği organları kendisine kolye, bilezik ve halhal yapan Hind, Mekke Fethi'nde kıyafet değiştirerek biat etmek isteyen kadınlarla birlikte Resûlullâh'ın yanına gidip İslâm dinini kabul etti. Daha sonra peçesini çıkardı ve kendisini tanıttı. Hz. Peygamber (s.a.s.) onu genel af dışında tutmasına ve öldürülmesi emredilen kişilerden biri olmasına rağmen Hind'e "hoş geldin" dedikten sonra onu affetti.[741]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Mekke Fethi'nde genel af dışında tuttuğu ve sonradan bağışladığı kişilerden biri de İkrime b. Ebû Cehil'dir (öl. 13/634). Mekk'e Fethi'nde diğer kadınlarla birlikte Müslüman olan Ümmü Hâkim (öl.

[740] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 3/546-549.

[741] Taberî, *Tarihu'l-ümemi ve'l-mülûk*, 3/61.

14/635), Allah Resûlü'nden kocası İkrime için dokunulmazlık hakkı aldı. Kocasının Yemen'e kaçtığını öğrendi ve oraya gitti. Resûlullâh'ın kendisine güven verdiğini söyleyince Mekke'ye birlikte geri döndüler. Hz. Peygamber (s.a.s.) de onun gelişinden haberdar olunca ashâbına şu uyarıyı yaptı: "Ebû Cehil'in oğlu İkrime Müslüman olarak aramıza geliyor. Bu nedenle babasını yermeyin. Çünkü ölüyü yermek diriyi incitir ve ölüye ulaşmaz." Daha sonra Ümmü Hâkim, İkrime'yi Allah Resûlü'nün huzuruna getirdi. Resûlullâh (s.a.s.) de "Ey göçmen süvari, hoş geldin!" diyerek onu memnuniyetle karşıladı ve onun daha önce Müslümanlara yaptığı zulmünü yüzüne vurmadan bağışladı.[742]

Hz. Peygamber (s.a.s.) Mekke'nin Fethi'nde Ebû Leheb'in iki oğlu Utbe ve Muattib'i de affetti. Resûlullâh (s.a.s.) peygamberliğinden önce Ebû Leheb ile dosttu. Rukıyye (öl. 2/624) ve Ümmü Külsûm (ö1. 9/630) kızları da onun Utbe ile Uteybe adındaki iki oğluyla evliydi. Ancak peygamber olduktan sonra kendisinin en azılı düşmanı oldu ve oğulları da babalarının emriyle onun iki kızını boşadı.[743] Uteybe Şam'a kervanla giderken Zerka olarak bilinen yerde gece konakladı. Konakladığı yerde bir aslan koklaya koklaya kafile arasından geçerek Uteybe'nin yanına kadar sokuldu. Başını ısırarak hemen onun işini bitiriverdi.[744] Mekke'nin Fethi'nde Hz. Peygamber (s.a.s.) kalabalığı süzdü ve amcası Hz. Abbâs'a: "Utbe ve Muattib neredeler? Onları göreme-

[742] Taberî, *Tarihu'l-ümemi ve'l-mülûk*, 3/59-60; İbn Seyyidünnâs, *ʿUyûnü'l-eṯer fî fünûni'l-megāzî ve'ş-şemâʾil ve's-siyer*, 2/225.

[743] Taberî, *Tarihu'l-ümemi ve'l-mülûk*, 2/467-468.

[744] Ebü'l-Hasen Mukātil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, 4/913-916.

dim?" diye sordu. Amcası: "Herhalde onlar da kaçmışlar." diye cevap verdi. Allah Resûlü onları bulup yanına getirmesini istedi. Hz. Abbas onları bulup Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanına getirdi. Resûlullâh (s.a.s.) onları İslam'a davet etti. Onlar da hemen Müslüman olunca sevincinden ikisinin ellerinden yutup Kâbe'de duaların kabul edildiği el-Mültezem'e kadar götürdü ve onların bağışlanması için Rabbine dua etti. Allah da onları bağışladı.[745]

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Mekke Fethi'nde genel af dışında tuttuğu ve sonradan affettiği kişilerden bir diğeri de Hebbâr b. Esved'dir (öl. 15/636). Hebbâr, Bedir Savaşı'ndan sonra Medine'ye hicret etmek isteyen Resûlullâh'ın (s.a.s.) kızı Hz. Zeyneb'e (öl. 8/629) Zûtüvâ'da rastlamış ve onun devesini mızrağıyla ürkütmüştü. Bu ürkütmeyle Hz. Zeyneb bir kayanın üstüne düştü ve kaburga kemiği kırıldı. Bu hadise karnındaki çocuğun düşmesine sebep oldu ve akan kan yüzünden hastalandı. Vefat edinceye kadar bu hastalığın acısını hissetti. Bunun üzerine Allah Resûlü, ashâbına Hebbâr'ı ele geçirdikleri takdirde öldürmelerini emretmişti.[746] Bu hadiseden dolayı Mekke Fethi'nde öldürülmesi emredilen kişilerden biri de Hebbâr'dı. O, fetih gününde kayıplara karıştı. Ancak kısa bir müddet sonra kendisi Müslüman olmaya karar verdi ve Medine'ye dönmekte olan Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Ci'râne'de yetişti. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) huzurunda kelime-i şehâdet getirerek Müslüman oldu. Resûlullâh (s.a.s.) de onu affetti.[747]

---

[745] İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, 4/44-45.

[746] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/225-218.

[747] İbn Seyyidünnâs, *ʿUyûnü'l-eŝer fî fünûni'l-megāzî ve'ş-şemâ'il ve's-siyer*, 2/225.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Mekke Fethi'nde genel af dışında tuttuğu ve sonradan bağışladığı başka bir kişi de Vahşî b. Harb'dir (öl. 23/644). Vahşî, köken olarak Habeşistanlı ve Bedir Savaşı'nda amcası Hz. Hamzâ tarafından öldürülen Cübeyr b. Mut'im'in kölesiydi. Cübeyr, Uhud Savaşı'ndan önce amcasının intikamı olarak Hz. Hamzâ'ı öldürdüğü takdirde Vahşî'i hürriyetine kavuşturacağına söz vermişti.[748] Ayrıca Bedir Savaşı'nda öldürülen Hâris b. Âmir'in kızı da Vahşî'nin özgürlüğüne kavuşması için Allah Resûlü veya Hz. Ali ya da Hz. Hamzâ'dan birini ortan kaldırmasını şart koşmuştu.[749] Aynı zamanda Bedir Savaşı'nda babası, kardeşi ve amcası öldürülen Hind de Vahşî'ye Hz. Hamzâ'yı öldürmesi karşılığında bütün takılarıyla birlikte on altın vereceğini vadetmişti.[750] Hz. Hamzâ'yı öldürmek ve söz konusu vaatlere ulaşmak için müşriklerle birlikte Uhud Savaşı'na katıldı. Savaş başlayınca Vahşî, sadece Hz. Hamzâ'yı gözetledi. Bunun için de bazen bir kayanın, bazen de bir ağacın arkasına sığındı.[751] Hz. Hamzâ'nın Sibâ' b. Abdüluzzâ'yı öldürdükten sonra ayağının kaydığını görünce mızrağıyla onu şehit etti.[752] Ardından onun yanına gitti ve ciğerini sökerek Hind'e götürdü. Daha sonra savaşın galibiyet haberini Mekke'ye ulaştırınca da hem özgürlüğüne kavuştu hem de vat edilen takı ve altınlarla ödüllendirdi.[753] Vahşî, savaştan sonra Mekke'de yaşamaya devam etti. Mekke fethedilince Tâif'e kaçtı. Daha

748 İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 329.
749 Vakidî, *el-Megâzî*, 1/285.
750 İbn Sa'd, *et-Tabakātü'l-kübrâ*, 6/144.
751 Vakidî, *el-Megâzî*, 1/285.
752 İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk*, 329.
753 Vakidî, *el-Megâzî*, 1/332.

sonra Tâif heyetiyle birlikte Medine'ye gitti ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) huzurunda İslâm'ı kabul etti. Vahşî işlediği suçlardan dolayı umumi affın dışında bırakılmasına rağmen Allah Resûlü onu cezalandırmadı ve onu affetti.[754] Ancak Resûlullâh (s.a.s.), amcasının nasıl şehit edildiğini bizzat ondan dinleyince çok üzüldü ve o anı bir daha hatırlamamak için gözüne görünmemesini istedi.[755]

Netice olarak birbirlerine her türlü hakareti yapan, kanlı çatışmalarla karşı karşıya gelip de birbirlerine kin, husumet ve intikam duygusu gütmeyen insanlara rastlamak çok zordur. Zira insan, yapısı gereği bir haksızlık karşısında tepkisiz kalmak istememekte ve onda intikam alma duygusu hâkim olmaktadır. Bu yüzden düşmanını bağışlamak, dostunu bağışlamaktan daha zordur. Ancak Allah Resûlü, kendisine haksızlık edenlerden, fenalık yapanlardan ve kaba davrananlardan hiçbir zaman intikam almaya kalkışmadı. Bağışlamanın, kusurlarını görmezden gelmenin daha asil bir davranış olduğunu ortaya koyarak onları daima hoşgörü ile karşılardı ve affetti. Zira onun amacı düşmanlarını cezalandırmak, imha etmek ve onlardan intikam almak değildi. Onun temel amacı dost ve düşman herkesi kazanmaktı. Bundan dolayı onun bütün hayatı affedicilik uygulamalarına sahne olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) hem kendisine hem de ashâbına karşı yapılan her türlü hakareti ve haksızlığı intikam alma fırsatına sahipti. Ancak o, Müslümanlara düşmanlıklarıyla tanınan Tâif ve Mekke halkını; daha önce öldürülmeleri emredilen bazı azılı müşrikleri ve hatta kendisini öldürmeye teşebbüs edenleri bile affetti. Resûlullâh'ın (s.a.s.)

---

[754] Vakidî, *el-Megâzî*, 2/862-863.

[755] Buhârî, *Câmi'u's-sahîh*, "Meğâzî", 24.

üstün ahlâkını ortaya koyan bu göz kamaştırıcı örnekler, onun düşmanlarına karşı bile ne kadar merhametli ve bağışlayıcı olduğunu bizlere göstermektedir. Allah Resûlü'nün söz konusu insanlara karşı göstermiş olduğu merhamet, şefkat, tevazu ve bağışlama büyük sonuçlar doğurdu. İnsanlarda derin bir hayranlık uyandırdı onların kalpleri kin, nefret ve düşmanlık duygularından arındı. Putperestliğin, haksızlığın, zulmün, kanunsuzluğun ve ahlaksızlığın hüküm sürdüğü Arap yarımadası Resûlullâh'ın (s.a.s.) bu soylu tavrıyla son buldu. Yerine hak, hukuk, adalet, şefkat, merhamet ve hoşgörü geldi. Bu tavırla yüzlerce insanın kalbi büyük bir içtenlik ve sevgiyle İslam'a bağlandı. İnsanlar putperestliği ve küfrü bıraktı. Mağluplar İslâm'ı tereddütsüz bir şekilde benimseyerek galiplerle eşit bir duruma geldi ve böylece İslâm dini kısa bir zamanda Arap yarımadasında yayıldı.

SONUÇ

Müslmanların en önemli meslelerinden biri Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlamaktır. Zira İslâm düşüncesini var eden temel kaynak Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bundan dolayı tarihi süreç içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'i anlamya yönelik birçok yöneliş ortaya çıkmıştır. Bu yönelişlerden biri konulu tefsir yöntemidir. Konulu tefsir yöntemi, Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında ve yorumlamasında diğer yönelişlere göre daha sağlıklı ve faydalıdır. Çünkü bu yöntem, ele aldığı herhangi bir konuyu bütüncül ve derinlemesine araştırma imkânı sunmakta; ilâhî kelâmın evrensel mesajını insanlara en kestirme yolla ulaştırmakta; ihtisaslaşmanın yaygın olduğu çağımız insanlarının güncel ihtiyaçlarını en güvenilir bir şekilde karşılamakta ve Kur'ân-ı Kerîm'e kapsamlı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Bu kapsamlı bakış açısının oluşması için Kur'ân yorumcusunun dilbilimsel tahliller yapması, belagat nüktelerini değerlendirmesi, tarihi referanslara atıfta bulunması ve yorumda bütünselliği esas alması gerekmektedir. Bunun için de Kur'ân yorumcusunun öncellikle ilâhî kelâmda yer alan kelime, kavram ve terkiplerden başlaması gerekmektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlamanın ilk adımı söz konusu sözcüklerin Arap dilinin özellikleri çerçevesinde incelemekle ve nüzûl dönemindeki manalarını tespit etmekle mümkün olabilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de düşünme ve mantıkî muhakeme açısından önemli bir konuma sahip olan birçok kavram bulunmaktadır. Bu önemli kavramlardan biri 'azmu'l-umûr terkibidir. Bu terkip, Kur'ân-ı Kerîm'in üzerinde önemle durdu-

ğu, müminlere yapılmasını emrettiği ve ideal bir müminin temel özelliklerinden olan takva kavramı için kullanılmaktadır. Zira takva, ibadetlerin temeli, bütün hayırların hülasası ve cennete girmenin temel şartı olduğu için Allah katında da üstünlük vesilesi sayılmaktadır. Takvanın dindeki öneminden dolayı Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de muttakileri kendi dostları olarak belirtmekte, muttakilerle beraber olduğunu vurgulamakta; sadece onların amellerini kabul etmekte ve cenneti onlar için hazırladığına dikkat çekmektedir.

Dinin direği ve imanın göstergesi olan; insanın kulluk bilincini geliştiren, vicdanını olgunlaştıran, şahsiyetini geliştiren ve vaktini düzenli bir dengede tutan; kulun sürekli ilâhî denetim altında olduğunu hatırlatan, ilahî şuûrla yaşamasını sağlayan, ruhunu temizleyen ve kalbini aydınlatan; ahlâkî olarak insanı olgunlaştıran, onu maddî ve manevî kirlerden arındıran; kulu hayâsızlık, kötülük ve günahlardan koruyan; bireyler arasında sosyal bütünleşme ve kaynaşmayı sağlayan; aklın, kalbin ve bedenin katılımıyla eda edilen namaz ibadeti için de 'azmu'l-umûr ifâdesi kullanılmaktadır.

'Azmu'l-umûr ifâdesi, her müminin yapması gereken en önemli görevlerden birisi olan emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker prensibi için de kullanılmaktadır. Bu temel ilke, birey ve toplum için faydalı olan her şeyi emrettiği gibi onların huzurnu bozacak her münkeri de yasakladığı için dinde önemli bir konuma sahip olmaktadır. Nitekim müminler, hemcinslerine karşı sosyal prensiplerin en güzeli olan bu ulvî görevi kulluk bilinciyle, ihlas ve samimiyetle yerine getirmeleri neticesinde toplum kurtuluşa ermekte; toplum kemale ermekte ve ıslah olmakta, toplumda hak ve adalet ruhu yerleşmekte; birlikte yaşama kolaylaşmakta, toplumun huzurunu

bozcak her türlü zulüm, haksızlık, sapıklık ve kural dışılık düzeltilerek toplumun bütün katmanları saadete ermektedir. Bu sebeplerden dolayı Yüce Allah, hem iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma görevinden her Müslümanı gücü nispetinde sorumlu tutmakta hem de bu ilâhî görev, Kur'ân-ı Kerîm'de 'azmu'l-umûr ifâde edilmektedir.

İnsanın bedenî hastalıklara ve nefsî sıkıntılara karşı dayanabilmesi ve bunların üstesinden gelebilmesi için imanın, ibadetin, ilimin, hikmetin ve bütün faziletlerin başı olan sabır erdemine sahip olması gerekmektedir. Çünkü sabırla kalpler telaştan, diller şikâyetten ve organlar her türlü gayr-i meşru arzulardan korunabilmekte; insan ancak sabırla ibadetlerin zorluklarına karşı azimli, kararlı ve sebatlı olabilmekte; bollukta, darlıkta, mutlu ve mutsuz her anda kişinin gönlünü hoş tutabilmekte; kişi musibetler karşısında ancak sabırla metanetli olabilmekte ve onların üstesinden gelebilmekte; kişi sabır erdemiyle haramların cazibesine karşı durabilmekte; hakkı haykırmak, haksızlığa karşı dim dik durmak, kötülüğe engel olmak, zalime karşı mücadele etmek ve zillete rızâ göstermemek ancak sabrın güçlü aydınlık fonksiyonuyla mümkün olabilmektedir. Müminlerin rehber edinmesi ve sığınması gereken sabır erdemi, işte bütün bu sebeplerden dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de kararlılık gerektiren temel işler arasında yer almaktadır.

Ahlâkî davranışların en güzellerinden biri de hata yapanı ve günah işleyeni affetmektir. Zira bağışlama erdemiyle kişi ancak öfkesine hâkim olabilmekte; affetme neticesinde kalpler kinden, öfkeden ve intikamdan temizlenerek sevgiye dönüşmekte; intikam duygularının daha ileri boyutlara taşınması engellenerek insanî ilişkiler yapıcı ve hayat yaşanılır ha-

le gemekte; sükûnetin inmesi sağlanmakta ve barış tesis edilmekte; İslam kardeşliğinin bağları güçlendirilerek toplumun önemli birçok sorunu çözülmüş olmaktadır. İşte bütün bu faziletlerinden dolayı affetme erdemi de takva, namaz, emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker ve sabır gibi ilkeler, üstün değerler manzumesi olan Kur'ân-ı Kerîm'de kararlılık gerektiren en hayırlı ve en değerli işler olarak ifâde edilmektedir.

KAYNAKLAR

Abdulbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li alfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, ts.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb b. Muharrem el-Arnaût. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Ateş, Süleyman. *Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri*. 6 Cilt. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1995.

Aydın, Mehmet - Dumlu, Ömer. *Ana konularıyla Kur'an*. ed. Ömer Dumlu. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2009.

Begâvî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd. *Meâlimü't-Tenzîl*. 4 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1997.

Beydâvî, Nâsırüddîn Ebû Sa'îd 'Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 1418.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi'ş-şerî'a*. thk. Abdülmu'tî Kal'acî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Şu'abü'l-îmân*. thk. 'Abdul'alî 'Abdulhamîd Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 3. Basım, 2003.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. thk. Mustafa Dîb el- Buga. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 2001.

Candan, Abdurrahman, *Kavram Atlası İslam Hukuku I*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020

Candan, Abdurrahman, *Muhtasar Şafiî İlmihali*. Ankara: DİB Yayınları, 2020.

Cürcânî, Şerif. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2013.

Çiçek, Mehmet Halil. *et-Te'ârîf ve't-te'âbîr*. Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 2020.

Çiçek, Mehmet Halil. *Farklı Kültürlerin Birlikte Yaşama Formülü*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Basım, 2008.

Çiçek, Mehmet Halil. *Kavram Atlası Tefsir 1*. Ankara: Gazi Kitap Evi, 2020.

Çiftçi, Nurettin. "Kur'ân'da Musibet-İmtihan İlişkisi" *Hakkari İlahiyat Yazıları I (Dinî İlimlerde Kötülük Problemi).* 143-164. Van: Peyvend, 2021.

Çiftçi, Nurettin. "Bir Güzel Ahlak Örneği Olarak Kavl-İ Maʿrûf vee Kur'ân'da Söz/Kavl Çeşitleri" *Din, Düşünce ve Ahlak.* 117-136. İstanbul: Nida yayıncılık, 2022.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. thk. Seyyid Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî. Beyrut: Dâru'l-Maʿrife, 1966.

Demirel, Muhsin. *İsra, mirac ve namaz*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007.

Derveze, İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. Kahire: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 1383.

Doğan, Mehmet Zeki. "İnsan Sağlığı: Kur'ânî Bir Perspektif". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Salgın Hastalıklar Özel Sayısı (2020), 557-578.

Doğan, Mehmet Zeki. "Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Muhammed Dışındaki Peygamberlere Yapılan Uyarıların Analizi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (25 Haziran 2021), 102-135.

Doğan, Mehmet Zeki. *Kur'ân'ın Bilimsel İ'câzı*. İstanbul: Hiper Yayın, 2021.

Doğan, Mehmet Zeki. "Kur'ân'ın İnanmayanlara Sunduğu Haklar". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (25 Aralık 2020), 68-86.

Draz, Abdullah. *Kur'ân'ın anlaşılmasına doğru*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Mim Yayınları, 1983.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *Tefsîrü'l-bahri'l-muhît*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.

Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmud Şehhate. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 1423.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 2007.

Erbaş, Ali. *Bilim ışığında insan din ve diyanet*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2021.

Ezherî, Ebû Hansur Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Muhammed 'Ûd Murra'b. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 2001.

Ferâhîdî, Ebî 'Abdurrahmân Ḫalîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. ed. Mehdî el-Mehzûmî - İbrâhîm es-Sâmirâî. 8 Cilt. b.y.: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâu 'ulûmi'd-Dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.s.

Güneş, Abdulbaki. *Aklî Tefsir Hareketi Mutezile ve Menâr Ekolü*. Van: Ahenk Yayınları, 2003.

Hakkî, İsmail. *Rûhu'l-beyân*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, t.s.

Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî. *Lübâbü't-te'vîl fi me'ani't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415.

Izutsu, Toshikiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.

İbn Abbâs, Abdullah. *Tenvîru'l-mıkbâs min tefsîri İbni'l-'Abbâs*. thk. Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâd. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, t.s.

İbn Fâris, Ebî Hüseyn 'Ahmed b. Zekeriyâ. *Mekâyîsi'l-luğa*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. y.y.: İtihâdu'l-Kitâbi'l-'Arab, 2001.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafâ es-Sekâ, İbrâhîm el-Ebyârî, 'Abdulhafîz eş-Şelebî. 2 Cilt. Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evladihi, 2. Basım, 1955.

İbn 'Aşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tûnîsiyye, 1984.

İbn 'Atıyye, Ebû Muhammed 'Abdülhak b. Gâlib b. 'Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî. *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfî Muhammed. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1422.

İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *Sîretü İbn İshâk*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978.

İbn Kayyim, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *'Uddetü's-sâbirîn ve zahîretü'ş-şâkirîn*. thk. Zekeriyâ 'Alî Yûsuf. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 1997.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Mustafâ Abdulvâhid. 4 Cilt. Mısır: 'İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1967.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdulbâki. Beyrut: Dâru'l-Fikr, t.s.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1990.

İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *'Uyûnü'l-eser fî fünûni'l-megâzî ve'ş-şemâ'il ve's-siyer*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1993.

İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî. *el-Muhasas*. thk. Halîl İbrâhîm Cefâl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 1997.

İbn Teymiyye, Ebü'l-'Abbâs, Takyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harânî. *el-Emru bi'l-ma'rûf ven'nehyu ani'l-münker*. thk. Salâhuddîn el-Müncid. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Cedîd, 1976.

İbn Teymiyye, Ebü'l-'Abbâs, Takyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harânî. *el-'Ubûdiyye*. thk. Alî Hasan Abdülhamîd. y.y.: Dâru'l-İsâle, 3. Basım, 1999.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *'Âriżatü'l-aḥvezî fî şerḥi't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2008.

İsfahânî, Hüseyn b. Muhammed b. Mufaddal. *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'n-Neşr, Dâru'l-Kalem, ts.

İsfahânî, Hüseyn b. Muhammed b. Mufaddal. *Tefsîru Râgıb el-İsfahânî*. 5 Cilt. Mısır: Külliyetü'l-Edeb Câmi'atü Tantâ, 1999.

Kâdî Abdulcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdı'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*. thk. Abdülkerîm Osman. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1996.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *Meşâriku'l-envâr ʿalâ sıhâhi'l-âs̱âr*. 2 Cilt. y.y.: Mektebetü'l 'Atîkat ve Dâru't-Türâs, ts.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısrî el-. *ez-Ẕahîre*. thk. Muhammed Haccî. Beyrut: Dâru'l-Ğarb, 1994.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Kardâvî, Yûsuf. *es-Sabru fi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1989.

Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn. *Mehâsinu't-te'vîl*. thk. Muhammed Bâsil. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2. Basım, 1418.

Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ. *el-Külliyyât*. thk. Adnân Dervîş - Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.

Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdunî - İbrâhim el-Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.

Lâşîn, Mûsâ Şahîn. *Fethu'l-mun'im şerhi Sahîhi Müslim*. y.y.: Dâru'ş-Şurûk, 2002.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Teʾvîlâtü'l-Kurʾân*. thk. Mecdî Bâzlûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-'İlmiyye, 2005.

Menbecî, Cemâlüddîn Ebû Muhammed Ali b. Ebî Yahyâ. *el-Lübâb fi'l-cem'i beyne's-sünneti ve'l kitâb*. thk. Muhammed Fadl 'Abdul'azîz Murâd. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2. Basım, 1994.

Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. *Tefhimu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiʿu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, ts.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-tenzîl ve hakâikut'-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmûʿ*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1997.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Ḥaccâc*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 1392.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Riyâzü's-Sâlihîn*. çev. Yaşar Kandemir vd. 8 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2011.

Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek ʿale's-Sahîhayn*. Kahire: Dâru'l-Harameyn li't-Tab'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', 1997.

Nîsâbûrî, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyn el-A'rec. *Garâʾibü'l-Kurʾân ve regâʾibü'l-furkân*. thk. Zekeriyyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1416.

Özarslan, Selim. "İyiliği emretmek ve kötülükten Sakındırmak (el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu a'ni'l-Münker) Prensibi Üzerine Bir İnceleme". *Diyanet İlmi Dergi* 42/3 (2006), 79-94.

Râzî, Ebû 'Abdillâh Fahruddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 3. Basım, 1420.

Rızâ, Reşîd. *Tefsîrü'l-menâr*. 12 Cilt. Mısır: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-'Ammatü li'l-Kitâb, 1990.

Soysaldı, Mehmet. "Kur'an Semantiği Açısından Takva". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 21-42.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *ed-Durru'l-mensûr*. Mısır: Dâru'l-Hicre, ts.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-İtkân fî 'ulumi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 3. Basım, 1996.

Şâfiî, Muhammed b. İdrîs eş-. *el-Üm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1393.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2000.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Tarihu'l-ümemi ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Ma'rife, 2. Baskı., 1967.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî, ts.

Tokpınar, Cemil. *Sabah namazına nasıl kalkılır?* İstanbul: Nesil Yayınları, 2005.

Uludağ, Süleyman. "Takvâ". *DİA*. 39/484-486. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *el-Vasît fî tefsîri'l-Kur'ân'il-mecîd*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1994.

Vakidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî. *el-Megâzî*. thk. M. Cons. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'Alemî, 3.Basım, 1989.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'rabuhu*. Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, 1988.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-akâvîli fi vücûhi't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdüsselam Şahin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 6. Basım, 2015.